

ΕΠΑΡΧΙΑΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ

ΕΝΩΠΙΟΝ: Μ. Παπαμιχαήλ, Α.Ε.Δ.

Αριθμός Αγωγής 6661/2001

Μεταξύ:

1. ΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΠΑΛΜΑ
2. ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΠΑΛΜΑ
3. ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΠΑΛΜΑ

Εναγουσών

και

ΓΕΝΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Εναγόμενου

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ: 28.11.2012

Για τις ενάγουσες: κ. Αχ. Δημητριάδης

Για εναγόμενο: κα Θ. Μαυρομουστάκη (για να ακούσει απόφαση η κα Χρ. Σοφοκλέους και κ. Σ. Φωτίου)

ΑΠΟΦΑΣΗ

Ο έφεδρος στρατιώτης Χαράλαμπος Πάλμας του Παντελή, σκοτώθηκε το απόγευμα της 16ης Αυγούστου 1974 υπερασπιζόμενος, κατά την τουρκική εισβολή την πατρίδα του. Η σορός του έτυχε περισυλλογής την επομένη 17 Αυγούστου 1974 από την Εθνική Φρουρά (μετά από διευθετήσεις με τα Ηνωμένα Έθνη και τον τουρκικό στρατό) και μεταφέρθηκε με στρατιωτικό όχημα της Εθνικής Φρουράς χωρίς να τύχει αναγνώρισης και τάφηκε με τα προσωπικά του αντικείμενα σε ομαδικό τάφο στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας μαζί με τουλάχιστον 30 άλλους Ελληνοκύπριους για τους οποίους η ένδειξη στην ταφόπετρα ήταν «ΑΓΝΩΣΤΟΣ». Από τον Αύγουστο του 1974 η Δημοκρατία τον παρουσίαζε στις ενάγουσες (σύζυγο και θυγατέρες του) σαν αγνοούμενο χωρίς ποτέ να διερευνηθεί η διαδικασία περισυλλογής, μεταφοράς και ταφής αυτών των αγνώστων νεκρών (περιλαμβανομένου και του

Χαράλαμπου Πάλμα) για τους οποίους υπήρχαν ισχυρότατες ενδείξεις και μαρτυρίες ότι ήσαν νεκροί και θαμμένοι στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας.

Πέντε χρόνια αργότερα, συγκεκριμένα το 1979 και μέχρι το 1981, κάτω από άγνωστες συνθήκες έγιναν εκταφές από το Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας, ελλαδιτών πεσόντων κατά την τουρκική εισβολή και μάλιστα με πολλή σπουδή και ερασιτεχνισμό για να δημιουργηθούν σοβαρά προβλήματα στην ταυτοποίηση των εκταφέντων. Για άγνωστους επίσης λόγους οι εκταφές δεν προχώρησαν το 1979 στους ελληνοκύπριους που είχαν ταφεί στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας. Το 1999, 25 χρόνια αργότερα, έγιναν τελικά οι εκταφές στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας και οι ταυτοποιήσεις των μέχρι τότε θεωρούμενων ως αγνοούμενων Ελληνοκυπρίων στρατιωτών, περιλαμβανομένου και του Χαράλαμπου Πάλμα του Παντελή, η σορός του οποίου παρεδόθη στους οικείους του για ταφή.

Το 2001 οι ενάγουσες καταχώρησαν την παρούσα αγωγή, ισχυριζόμενες ότι η Δημοκρατία παραβίασε διά των πράξεων αλλά κυρίως των παραλείψεων της (δεδομένης ακόμη και της εμπόλεμης κατάστασης), τις θεμελιώδεις αρχές του ανθρωπιστικού δικαίου, τα θεμελιώδη συνταγματικά κατοχυρωμένα ανθρώπινα δικαιώματα, τα εκ των Διεθνών Συνθηκών και γενικά τα εκ του νόμου απορρέοντα καθήκοντα της, με αποτέλεσμα να υποστούν τεράστια πνευματική ταλαιπωρία, ψυχική οδύνη και αγωνία λόγω της εικοσιεξάχρονης αβεβαιότητος και αμφιβολίας που είχαν να αντιμετωπίσουν για το φερόμενο ως «Αγνοούμενο», σύζυγο και πατέρα τους με αποτέλεσμα να αξιούν αποζημιώσεις για την αδικία και την ταλαιπωρία που έχουν βιώσει.

Ο Χαράλαμπος Πάλμας, έφεδρος στρατιώτης στο 336 τ.π. στις 16 Αυγούστου 1974 υπηρετούσε στο φυλάκιο «Παλλούκια» στον Άγιο Παύλο Λευκωσίας μαζί με άλλους πέντε στρατιώτες. Η τροφοδοσία του φυλακίου και η σύνδεση του με τον υπόλοιπο λόχο είχε διακοπεί ενώ σφοδρές μάχες εμένοντο στην περιοχή. Το απόγευμα της 16ης Αυγούστου το φυλάκιο «Παλλούκια» κατελήφθη από τα τουρκικά στρατεύματα και οι έξι ηρωικοί μαχητές που το υπερασπίζονταν παρεδόθησαν σύμφωνα με μαρτυρία που υπάρχει ενώπιον μου, σε τούρκους στρατιώτες. Λίγο μετά την παράδοση τους πίσω από το ανάχωμα του φυλακίου ακούστηκαν βολές όπλων σύμφωνα επίσης με ενώπιον μου μαρτυρία και την επομένη περισυλλέγησαν όπως έχω ήδη αναφέρει, έξι γνωστά πτώματα των ηρωϊκώς πεσόντων στρατιωτών για να ταφούν ως «άγνωστοι». Ο Χαράλαμπος Πάλμας και οι συνάδελφοι του εκτέλεσαν το καθήκον τους προς την πατρίδα, η οποία απέτυχε, σύμφωνα με τον κ. Δημητριάδη, να σεβαστεί το νεκρό

άψυχο σώμα του και να ενημερώσει τους οικείους του για το θάνατο και την ταφή του, το οποίο γνώριζε και/ή όφειλε να γνωρίζει. Η Κυπριακή Δημοκρατία, σύμφωνα με τα δικόγραφα, απέτυχε να εξακριβώσει την ταυτότητα του θανόντος η οποία ήταν κατά τον ουσιώδη χρόνο υποχρέωση της, όπως παρέλειψε να διεξάγει οποιεσδήποτε ορθές και/ή εύλογες και/ή αναμενόμενες αποτελεσματικές διαδικασίες σε οποιοδήποτε εύλογο χρόνο για την αναγνώριση των λειψάνων των πεσόντων ενώ γνώριζε και/ή όφειλε να γνωρίζει την ύπαρξη τάφων με λείψανα πεσόντων. Παρέλειψε επίσης να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες για την άμεση διερεύνηση σχετικής μαρτυρίας που υπήρχε από τον Αύγουστο του 1974 και να προβεί έγκαιρα και/ή άμεσα σε εκτεταμένες έρευνες και ανακρίσεις ουσιώδους μαρτυρίας και δεν ενημέρωσε τις ενάγουσες για την τύχη του άμεσα και/ή εντός ευλόγου χρόνου, όπως όφειλε. Ακόμα και μετά την καθυστερημένη λήψη της αναφερόμενης μαρτυρίας σύμφωνα με τη Δημοκρατία, μετά την επανεξέταση των φακέλων των αγνοουμένων (εννοώ το 1991) η Κυπριακή Δημοκρατία δεν προχώρησε σε άμεση εκταφή, αναγνώριση και παράδοση των λειψάνων του Χαράλαμπου Πάλμα στις ενάγουσες, αλλά αυτό έγινε μετά από παρέλευση οκτώ και πλέον χρόνων παρατείνοντας αδικαιολόγητα την αγωνία των εναγουσών. Ήταν ουσιαστικά η θέση του κ. Δημητριάδη, ότι η Κυπριακή Δημοκρατία δεν έπραξε έναντι ενός άξιου τέκνου της και των συγγενών του, τα αυτονόητα καθήκοντα της που απορρέουν από Διεθνείς Συνθήκες και συνταγματικές επιταγές ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η Κυπριακή Δημοκρατία, πέραν από τις γενικές αρνήσεις, ισχυρίζεται πως οι ενάγουσες έτυχαν ενημέρωσης από τις αρμόδιες υπηρεσίες σχετικά με την τύχη των πεσόντων το 1993, και ότι η ενάγουσα 1 (σύζυγος) ετύγχανε ενημέρωσης καθ' όλα τα στάδια διερεύνησης της τύχης του συζύγου της. Κύρια θέση της Δημοκρατίας στα δικόγραφα της, ήταν ότι με τα στοιχεία και τα δεδομένα που υπάρχουν δεν εστοιχειοθετείτο ο θάνατος και οι περιστάσεις δεν της επέτρεπαν, (οι τότε επικρατούσες συνθήκες), σε περαιτέρω ενέργειες, εκταφής και αναγνώρισης μέχρι την τελική εκταφή και αναγνώριση με τη μέθοδο DNA (μόλις αυτό έγινε εφικτό), του κάθε ταφέντος στις ελεύθερες περιοχές (Βλέπε παρ. 13 της Έκθεσης Υπεράσπισης). Η Κυπριακή Δημοκρατία ισχυρίζεται επίσης ότι ένας από τους λόγους της μη πραγματοποίησης ταυτοποίησεων, ήταν το γεγονός ότι πολλοί από τους στρατιώτες που τάφηκαν ως άγνωστοι, δεν ήταν σε αναγνωρίσιμη κατάσταση και δεν έφεραν στοιχεία που να αποδεικνύουν την ταυτότητα τους.

A. ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΝΑΓΟΥΣΩΝ

Η μαρτυρία των εναγουσών (συζύγου και θυγατέρων του αγνοούμενου/πεσόντα Έφεδρου Χαράλαμπου Πάλμα του Παντελή) στο Δικαστήριο, ήταν συγκλονιστική. Σε μια έντονα φορτισμένη ατμόσφαιρα η Ανδριανή Πάλμα, επανέφερε ζωντανά τις μνήμες της από την τραγική εκείνη ημέρα της τούρκικης εισβολής (20.7.1974), που ο σύζυγος της έφυγε από το σπίτι για να υπηρετήσει ως έφεδρος στρατιώτης την πατρίδα του. Η τελευταία φορά που τον είδε ήταν – όπως ανέφερε – το βράδυ της 24ης Ιουλίου 1974, μετά την πρώτη φάση της εισβολής, φορούσε κόκκινη φανέλα, το ρολόϊ του και τον σταυρό του που η ίδια του είχε καρφιτσώσει στο πουκάμισο του την ημέρα που έφευγε από το σπίτι. Μετά το τέλος της δεύτερης φάσης της εισβολής και συγκεκριμένα περί τον Σεπτέμβριο του 1974, οι αρμόδιες αρχές την ενημέρωσαν ότι ο σύζυγος της είχε εξαφανιστεί στην περιοχή του Αγίου Παύλου στο Φυλάκιο «Παλλούκια» και πως εθεωρείτο αγνοούμενος. Άρχισε από τότε μια πορεία δύσκολης αλλά επίμονης αναζήτησης του συζύγου της αφού κανένας αρμόδιος δεν μπορούσε να της δώσει πληροφορίες για την τύχη του. Όλες της οι προσπάθειες έπεφταν στο κενό. Αντιμετώπισε άρνηση και σκληρότητα από αρμόδιους και μη. Πέραν αυτού, είχε να αντιμετωπίσει τη ζωή χωρίς το σύζυγο της με τρία ανήλικα παιδιά τα οποία έσερνε σε διάφορες εκδηλώσεις που διοργανώνονταν στην Κύπρο και στο εξωτερικό προς ενημέρωση για το ζήτημα των αγνοουμένων και με αξίωση τη διερεύνηση της τύχης τους. Ουδέποτε της λέχθηκε ότι ο σύζυγος της ήταν ή μπορεί να ήταν νεκρός (αρχικά ο Διοικητής του Τάγματος κ. Αλευρομάγειρα της είπε ότι εάν συνελήφθη μετά τις 1 μ.μ. της 16ης Αυγούστου 1974 από τους τούρκους πρέπει να είναι αιχμάλωτος) και κανένας από την υπηρεσία αγνοουμένων ή τις διάφορες κυβερνητικές υπηρεσίες δεν της ανέφερε ότι υπήρχαν άγνωστοι νεκροί που ήταν θαμμένοι στη Λακατάμια. Είκοσι χρόνια αργότερα, το 1994, άκουσε φήμες ότι λήφθηκαν περαιτέρω μαρτυρίες από τις υπηρεσίες της Κυπριακής Δημοκρατίας που επανεξέτασαν το θέμα των αγνοουμένων και τελικά έμαθε ανεπίσημα από τον Αστυνομικό Χριστάκη Ευσταθίου ο οποίος ασχολείτο με θέματα αγνοουμένων, ότι ο σύζυγος της εθεωρείτο νεκρός.

Τίποτα δεν άλλαξε στην αντεξέταση παρόλη την σκληρή και αχρείαστη προσπάθεια να της υποβληθεί ότι της δόθηκαν πειστικά στοιχεία που υποδείκνυαν πως ο σύζυγος της ήταν νεκρός και ότι ακόμα και αν την ενημέρωναν σχετικά με τις καταθέσεις του 1974 και 1975 πάλι δεν θα αρκούσαν τέτοια στοιχεία για να της βεβαιώσουν το θάνατο.

Η ενάγουσα 2, Καλλιόπη Πάλμα (ΜΕ2) το 1974 ήταν 5-6 χρονών όταν είδε τον πατέρα της για τελευταία φορά, προτού φύγει για να υπερασπιστεί την πατρίδα του. Στη μαρτυρία της περιέγραψε τη δυσκολία που είχε να προσαρμοστεί και να αποδεχτεί το γεγονός και την έννοια του ότι ο πατέρας της ήταν αγνοούμενος. Ήταν κάτι που έπρεπε να αντιμετωπίζει σχεδόν καθημερινά τόσο στο σχολείο όσο και έξω στην κοινωνία. Η ίδια όμως, μαζί με την οικογένεια της, όπως εξήγησε, έτρεφαν ζωντανή την ελπίδα πως ο πατέρας της, ως αγνοούμενος και όχι νεκρός, θα γυρνούσε πίσω.

Το πώς την επηρέασε η όλη κατάσταση διαφάνηκε μέσα από την μαρτυρία της. 'Όπως η ίδια περιέγραψε, εκείνο το διάστημα, την χαρακτήριζαν η εσωστρέφεια, η αντιδραστικότητα και τα συναισθήματα θυμού, σε σημείο που χρειάστηκε να παρακολουθείται από ψυχολόγο. Περιέγραψε επίσης την απεγνωσμένη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η μητέρα της, Ενάγουσα 1, και το αντίκτυπο αυτής της κατάστασης στη διαμόρφωση της δικής της συναισθηματικής κατάστασης. Συμμετείχε πάντα, δίπλα στη μητέρα της, σε όλες τις εκδηλώσεις για τους αγνοουμένους. Συχνά έπρεπε να αντιμετωπίσει και το γεγονός ότι η μητέρα της έχανε τις αισθήσεις της σε αυτές τις εκδηλώσεις.

'Όπως εξήγησε δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο την απουσία του πατέρα της αλλά και την απουσία της μητέρας της. Ανέφερε ότι όταν της μετέφερε η μητέρα της την πληροφορία από τον Ευσταθίου ότι ο πατέρας της ήταν νεκρός, θύμωσε που κάτι τέτοιο της το ανακοίνωσε στο αυτοκίνητο. Τον κάλεσαν σπίτι για να συζητήσουν και ο Ευσταθίου τους είπε ότι ήθελε να τους το πει αλλά δεν τον άφηναν και τους ενημέρωσε για την ύπαρξη εγγράφων. Από εκείνη τη στιγμή όπως λέγει η Ενάγουσα 2, αφού το κράτος δεν τους ενημέρωνε επίσημα, δεν έμεινε πέτρα που να μην την σηκώσουν για να μάθουν.

'Έδωσε μαρτυρία για τον δικό τους αγώνα για την εξακρίβωση της τύχης του πατέρας της μετά την πληροφορία που έλαβαν από τον Ευσταθίου. Ανέφερε τις δυσκολίες και τις επιφέρεις που είχε με τον Χριστοδούλου και τον Μαυρή Γεώργιο τον Μάρτιο του 1998, ο οποίος είχε αλλάξει όνομα και είχε μετακομίσει στην Αθήνα. Μέσα από την μαρτυρία της προκύπτει ότι ο Μαυρής Γεώργιος ήταν αρχικά διστακτικός και τους απέφευγε αλλά αργότερα τους μίλησε. Η ΜΕ2 περιέγραψε όσα τους είπε ο Μαυρής. Ο τελευταίος αναγνώρισε τα πρόσωπα στις φωτογραφίες που του έδειξε η ΜΕ2 και τους είπε πως ήταν παρών στην περισυλλογή μαζί με ένα Άγγλο και ένα Έλληνα αξιωματικό που οριοθέτησαν την περιοχή, κατά την οποία περισυνελέγη και ο πατέρας της νεκρός. Ο Μαυρής της είπε ότι η σορός του πατέρα της μεταφέρθηκε στη Λακατάμια και ότι αυτός είχε καταθέσει και έπρεπε να τους το είχαν πει.'

Εύλογα η Ενάγουσα 2 - ΜΕ2 διερωτάται στην μαρτυρία της πώς αυτή μπόρεσε να βρεί μετά από τόσα χρόνια αυτές τις μαρτυρίες ενώ το Κράτος όχι. Η Ενάγουσα 2 περιέγραψε την μέρα, μετά από 26 ολόκληρα χρόνια από τότε που η Κυπριακή Κυβέρνηση είχε θάψει τον Χαράλαμπο Πάλμα ως άγνωστο στο Κοιμητήριο Λακατάμιας, που ειδοποιήθηκαν για να παραλάβουν τα λείψανα του. Εκεί αντίκρισε τα οστά του πατέρα της, μαζί με τα προσωπικά του αντικείμενα, που είχαν ταφεί μαζί με τη σορό του. Όταν ρωτήθηκε για τα συναισθήματά της τότε, ανέφερε ότι ένιωθαν πολύτες τρίτης κατηγορίας και ότι αυτό που την πονά είναι πως το Κράτος παρακολουθούσε και την ψυχολογική και την οικονομική τους κατάσταση και γνώριζε πως μεγάλωναν νιώθοντας ταπείνωση.

Κατά την αντεξέταση υποβλήθηκε στη ΜΕ2 ότι και αν ακόμα γνώριζε ότι ο πατέρας της ήταν νεκρός τα ίδια συναισθήματα θα είχε. Το αρνήθηκε και εξήγησε ότι δεν θα ήταν το ίδιο αφού τότε θα είχε τάφο για τον πατέρα της και την μητέρα της δίπλα της και θα ένιωθε μεγαλύτερη ασφάλεια. Επιπρόσθετα υποβλήθηκε στην Ενάγουσα 2 ότι είτε νεκρός είτε αγνοούμενος ο πατέρας της δεν θα ήταν εκεί και άρα η κατάσταση δεν διαφοροποιείτο. Η Ενάγουσα 2 εξήγησε και πάλι πως η λογική και η ψυχολογία της θα ήταν διαφορετική.

Περαιτέρω κατά την αντεξέταση της όταν ρωτήθηκε γιατί επέμειναν μετά την έρευνα (στις αρχές της δεκαετίας του 1990) του φακέλου στο να παραμείνει το όνομα του πατέρα της στον κατάλογο αγνοουμένων, απάντησε πως το έκαναν αυτό για την περίπτωση μη αναγνώρισης των λειψάνων. Αναφέρει ότι μετά την τόση κοροϊδία που βίωσαν, μετά από τα τόσα χρόνια που τους έλεγαν άλλα, αν δεν γινόταν αναγνώριση των λειψάνων δεν θα τους έπειθαν. Τίποτα δεν άλλαξε στην αντεξέταση παρόλη την σκληρή και άκαιρη προσπάθεια να της υποβληθεί ότι δεν υπήρχε καμία διαφορά από το να είναι ο πατέρας της αγνοούμενος ή νεκρός.

Η Ενάγουσα 3 - ΜΕ3 Χριστίνα Πάλμα ήταν 2.5 χρονών το 1974. Λόγω ηλικίας δεν έχει μνήμες από τον πατέρα της αλλά μαρτυρεί ότι η ανασφάλεια και η αγωνία ήταν τα συναισθήματα που κυριάρχησαν την παιδική της ηλικία. Ανέφερε ότι η ελπίδα ότι ο πατέρας της θα βρισκόταν μεγάλωνε συνεχώς και για αυτό όταν έμαθε ότι ήταν νεκρός, έχασε τον κόσμο της όπως αναφέρει. Στο άκουσμα νεκρός, γκρεμίστηκαν τα παιδικά της όνειρα ότι κάποια στιγμή θα είχε τον πατέρα της και θα ένιωθε την αγκαλιά του. Ένιωσε ακόμα θυμό όταν κατάλαβε ότι ο πατέρας της ήταν θαμμένος στη Λακατάμια όπου ζούσε τότε και δεν είχε το δικαίωμα να πάει στον τάφο του να του μιλήσει, να τον κλάψει. Όταν ερωτήθηκε για τα συναισθήματά της μετά την ταφή, είπε ότι ησύχασε αλλά μέσα της ακόμα φώναζαν τα

γιατί. Το πώς την επηρέασε η όλη κατάσταση είναι εμφανές από τη μαρτυρία της. Η Ενάγουσα 3 δεν μπόρεσε ποτέ να ζήσει σαν φυσιολογικό παιδί, αφού έτρεχε σε όλες τις εκδηλώσεις αγνοούμενων μαζί με την μητέρα και αδελφή της. Η ανασφάλεια και η αγωνία είχαν γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής της.

Ο ΜΕ4 Μακάριος Δρουσιώτης είναι δημοσιογράφος και έχει μεταξύ άλλων, ασχοληθεί με το θέμα των αγνοούμενων. Έχει κάνει μεγάλη έρευνα την οποία δημοσίευε στις εφημερίδες. Αποτέλεσμα της έρευνας αυτής ήταν η δημοσίευση του βιβλίου-αρχείου «Πολιτική και Διπλωματία», αντίγραφο του οποίου παρουσιάστηκε σαν Τεκμήριο 31.

Ο ΜΕ4, εξήγησε ότι οδηγήθηκε στο να γράψει για την κυρία Πάλμα στις σελίδες 76-78 του Τεκμηρίου 31, μετά από συνάντηση που είχε μαζί της. Ανέφερε ότι από το 1977 μέχρι και το 2000 ασχολήθηκε εκτενώς με το θέμα των αγνοούμενων και ήταν σε επαφή με την Ενάγουσα 1, η οποία προσπαθούσε απεγνωσμένα να μάθει τι είχε συμβεί στον σύζυγο της.

Στην σελίδα 76, κάτω από τον τίτλο «Ξεχασμένοι για 25 χρόνια» καταγράφονται τα ακόλουθα:

«Αυτοί οι άνθρωποι, οι οποίοι πολέμησαν και έπεσαν στο πεδίο της μάχης, θάφτηκαν σαν σκυλιά σε ομαδικούς τάφους και παρέμειναν εκεί ξεχασμένοι για 25 ολόκληρα χρόνια. Παρά τις πληροφορίες που υπήρχαν από το 1974, η πολιτεία δεν έκανε καμία σοβαρή προσπάθεια να εξακριβώσει την ταυτότητα τους και να ενημερώσει τις οικογένειες τους. Αντί να αναγνωρίσει την θυσία και την προσφορά τους, τους κατέγραψε στην λίστα αγνοούμενων, εξαπατώντας τις οικογένειες τους και βυθίζοντάς τις στον πόνο και στη δυστυχία.»

Στην σελίδα 78, καταγράφεται μαρτυρία και από την ίδια την Ενάγουσα 1 η οποία περιγράφει πόσο διαφορετική θα ήταν η ζωή της. Παρατίθεται απόσπασμα.

«Μας χρησιμοποίησαν...»

Η περιπέτεια της Πάλμα σημάδεψε ολόκληρη τη ζωή της και τη ζωή των παιδιών της. «Διαφορετική θα ήταν η ζωή μου αν γνώριζα από τότε ότι ο σύζυγός μου ήταν νεκρός. Άλλο να είσαι σύζυγος πεσόντος και άλλο αγνοούμενου. Ήμουν τότε 27 χρονών. Μπορούσα να παντρευτώ έναν άνθρωπο, ο οποίος θα υποστήριζε τα παιδιά μου. Θα τιμούσα την μνήμη του συζύγου μου, αλλά

η ζωή μου θα άλλαζε. Με την τροπή που πήραν τα πράγματα, η δική μου ζωή ήταν μια συνεχής τραγωδία. Αυτή την τραγωδία αναπόφευκτα τη μετέδωσα και στα παιδιά μου...»

Ο ΜΕ4 αναφέρθηκε επίσης στις δυσκολίες που αντιμετώπισε σχετικά με τη δημοσίευση του καταλόγου των αγνοουμένων από τις Αρχές της Δημοκρατίας. Ο κατάλογος παρέμενε στην αφάνεια. Ο ΜΕ4 υπέβαλε προσφυγή στην Επίτροπο Διοικήσεως αλλά η Επίτροπος δεν είχε δικαιοδοσία. Παρουσιάστηκε ως Τεκμήριο 32 η δημοσίευση στην Εφημερίδα της Δημοκρατίας του Καταλόγου Αγνοουμένων στις 10.7.2000 (26 ολόκληρα χρόνια μετά την Τουρκική Εισβολή).

Κατά την εκτίμηση του ΜΕ4 το ζήτημα των αγνοουμένων από το 1974 μέχρι την αλλαγή πολιτικής το 2000, αντιμετωπίζοταν από τις κυβερνήσεις με τρόπο προπαγανδιστικό, ότι δηλαδή οι άνθρωποι αυτοί είναι ζωντανοί κάπου στην Τουρκία, δημιουργώντας προσδοκίες στους συγγενείς οι οποίοι διατηρούσαν και ήθελαν να διατηρούν την ελπίδα ζωντανή. Αναφέρει συγκεκριμένα ότι δεν γινόταν διερεύνηση μιας προς μιας των περιπτώσεων και να επικεντρώσουν την προσοχή σε περιπτώσεις που είχε ευθύνη η άλλη πλευρά. Δεν έγινε ο διαχωρισμός - όπως ανάφερε, και θύματα ήταν οι συγγενείς. Ρωτήθηκε αν αυτά που προαναφέρονται είναι αυτά που περιγράφει στη σελίδα 6 του Τεκμηρίου 31 όπου γίνεται αναφορά στην κακοδιαχείριση του ζητήματος των Αγνοουμένων από την Υπηρεσία Αγνοουμένων και ο ΜΕ4 απάντησε «Ακριβώς αυτό». Συγκεκριμένα στο εν λόγω απόσπασμα γίνεται αναφορά ότι ο αριθμός και τα ονόματα των αγνοουμένων δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα και αυτός ήταν ο λόγος που ο κατάλογος των Αγνοουμένων χαρακτηρίζοταν ως απόρρητος μέχρι το 2000. Στη σελίδα 7 του Τεκμηρίου 31, γίνεται αναφορά σε σοβαρά λάθη και παραλείψεις της πολιτείας, και ο μάρτυρας όταν ρωτήθηκε έδωσε ως παράδειγμα αυτών των λαθών τις ομαδικές ταφές των θυμάτων χωρίς την καταγραφή στοιχείων. Μάλιστα αναφέρει πως ακόμα και αν θεωρηθεί ότι μέσα στο χάος και τη ζέστη έγιναν βεβιασμένες κινήσεις, ένα σοβαρό κράτος έπρεπε να επιστρέψει και να διερευνήσει ξεχωριστά κάθε υπόθεση. Ο μάρτυρας περαιτέρω αναφέρθηκε στην αρχική άρνηση της Ελληνοκυπριακής πλευράς να καταθέσει στοιχεία στη ΔΕΑ και στο ότι μόνο αφού έφτασε η κατάσταση στο απροχώρητο και έγινε πια εντατική προσπάθεια, διαπιστώθηκε ότι οι πλείστοι φάκελοι ήταν άδειοι, είτε υπήρχαν λάθος ονόματα ή λάθος στοιχεία.

Ο μάρτυρας σημείωσε ότι λόγω των παραλείψεων των αρμοδίων να εξαντλήσουν όλες τις δυνατότητες εντοπισμού των Αγνοουμένων, είχαν εκτός των άλλων καταδικάσει τις γυναίκες των πεσόντων και σε κοινωνική απαξίωση αφού ήταν ταμπού μια γυναίκα αγνοουμένου να ξαναπαντρευτεί.

Αφού έγινε παραπομπή του μάρτυρα στη σελίδα 27 του Τεκμηρίου 31 όπου γίνεται αναφορά στην ομιλία του τότε Υπουργού Εξωτερικών Γιαννάκη Κασουλίδη σε σχέση με την απόφαση δημοσίευσης, το 2000, του καταλόγου Αγνοουμένων και στη σελίδα 28 όπου τίθεται το ερώτημα των λόγων για τους οποίους ο κατάλογος ήταν τόσα χρόνια απόρρητος, ο ΜΕ4 τοποθετήθηκε επι τούτου υποστηρίζοντας ότι ο αριθμός των 1619 αγνοουμένων ήταν ένα σύμβολο. Έχοντας κατά περιόδους ψάξει προσωπικά καταλόγους, ο μάρτυρας διαπίστωσε ότι οι κατάλογοι διέφεραν αλλά ο αριθμός των αγνοουμένων ήταν πάντα 1619. Τέτοια παραδείγματα αναφέρονται και στο Τεκμήριο 31. Ο μάρτυρας ανέφερε επιπλέον ως ενδεικτικό του εν λόγω προβλήματος το γεγονός ότι ο τελικός κατάλογος αφορούσε 1493 αγνοούμενους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Χαράλαμπος Πάλμας δεν ήταν ανάμεσα στους 1493.

Ο μάρτυρας ακόμα με αναφορά στην σελίδα 37 του Τεκμηρίου 31 έθεσε σε γνώση του Δικαστηρίου την αντιπαράθεση που υπήρξε μεταξύ της Υπηρεσίας Αγνοουμένων και του τέως Επιτρόπου Προεδρίας για Ανθρωπιστικά Θέματα Λέανδρου Ζαχαριάδη ο οποίος δήλωνε κατ' επανάληψη ότι εάν γινόταν στοιχειώδης έρευνα και αξιολόγηση των πληροφοριών δεν θα ήταν το 1995 οι φάκελοι τόσο ελλιπείς. Όταν υποβλήθηκε στον ΜΕ4 ότι η αναφορά του στην σελίδα 78 του βιβλίου για εξαπάτηση των οικογενειών των αγνοουμένων είναι βαριά λέξη, ο ίδιος εξήγησε ότι όταν το Κράτος γνωρίζει ότι κάποιοι έχουν ταφεί σε περιοχές που ελέγχει και θα μπορούσε να ενημερώσει οικογένειες και δεν δίνει τέτοιες πληροφορίες, ενεργεί προπαγανδιστικά σε βάρος του ανθρώπινου πόνου.

Ο μάρτυρας στο Τεκμήριο 31, σελίδες 113 και 114, κάνει αναφορά στην περισυλλογή του Αυγούστου 1974 και την ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων αξιωματικών για την αναταλλαγή νεκρών. Ο μάρτυρας εξήγησε στο Δικαστήριο ότι την εν λόγω πληροφορία έλαβε από τον κο Φλίν, τότε διοικητή των Ηνωμένων Εθνών στη Λευκωσία. Αναφέρεται:

«Οι νεκροί ήταν στρατιώτες της ΕΛΔΥΚ καθώς και της Εθνικής Φρουράς και θάφτηκαν στο κοιμητήριο Λακατάμειας χωρίς να γίνει καμία προσπάθεια αναγνώρισης των ταυτοτήτων τους, χωρίς κηδεία και χωρίς καμία τιμή. Ανακηρύχθηκαν από τότε αγνοούμενοι και οι συγγενείς τους αναζητούσαν στις φυλακές της Τουρκίας.

Επικεφαλής της επιχείρησης περισυλλογής των πεσόντων ήταν κάποιος ταγματάρχης Τσαούσης, για τον οποίον ο Φλίν αναφέρει στην έκθεσή του ότι αρνήθηκε να μπει με τους στρατιώτες στο χώρο που έγινε η περισυλλογή και χαρακτήρισε την πράξη του αυτή

«ντροπή για τον στρατό του». Ο Τσαούσης εντοπίστηκε αργότερα από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και έδωσε κατάθεση για τα γεγονότα, απορρίπτοντας τους ισχυρισμούς του Φλιν για τη δική του συμπεριφορά.

Οι πεσόντες στον Άγιο Παύλο οπλίτες της ΕΛΔΥΚ βρέθηκαν αργότερα θαμμένοι στους ομαδικούς τάφους τους κοιμητηρίου Λακατάμιας, όταν σε δύο περιπτώσεις, το 1979 και το 1981, έγιναν από τον ελληνικό στρατό εκταφές λειψάνων πεσόντων κατά την εισβολή, για να μεταφερθούν στην Ελλάδα για ταφή. Από τα αποδεικτικά στοιχεία (δελτία ταυτότητας, φωτογραφίες, έγγραφα κλπ) που βρέθηκαν κοντά στα λείψανα των νεκρών αναγνωρίστηκαν οι ταυτότητες 21 πεσόντων. Τα λείψανα τους τοποθετήθηκαν στο οστεοφυλάκιο του Τύμβου Μακεδονίτισσας, μαζί με τα λείψανα άλλων 34 αγνώστων».

Ο μάρτυρας ρωτήθηκε ακόμα τι γνώριζε για τις εκταφές που αναφέρει και τότε περιέγραψε το μακάβριο σκηνικό όπου, λόγω του ότι οι εν λόγω εκταφές δεν έγιναν με επιστημονικό τρόπο, τα λείψανα που μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα δεν ήταν σωστά συναρμολογημένα και έβρισκαν «αλλού το κεφάλι και αλλού το πόδι».

Επιπρόσθετα ο ΜΕ4 ερωτήθη για το αναγραφέντα στην τελευταία παράγραφο της σελίδας 122 του Τεκμηρίου 31, όπου γίνεται λόγος για παρακλήσεις της πολιτείας για αποσιώπηση των ευρημάτων της έρευνας του για λόγους εθνικού συμφέροντος. Απλά πρόσθεσε στα όσα γράφει στο βιβλίο του ότι όπως είπε και ο Σολωμός « Εθνικό είναι το αληθές».

Κατά την αντεξέταση του η Δημοκρατία προσπάθησε να πλήξει, αναποτελεσματικά ωστόσο, την αξιοπιστία της έρευνας του. Είναι άξιο μάλιστα να σημειωθεί ότι στην προστάθεια να πλήξει την εν λόγω αξιοπιστία υπέβαλε στο μάρτυρα ότι η μαρτυρία του κου Λίγγη την οποία αναφέρει στο βιβλίο δεν υπάρχει αφού δεν υπάρχει στον φάκελλο. Ο ΜΕ4 απάντησε στην εν λόγω υποβολή ότι καθόλου δεν θα τον εξέπληγε αν ο κος Λίγγης είχε δώσει κατάθεση και αυτή χάθηκε ή πετάχτηκε. Η αλήθεια της ύπαρξης και κατάθεσης του κου Λίγγη αποδείχτηκε στην συνέχεια, όταν κατόπιν έρευνας από τις Ενάγουσες, ο κος Λίγγης παρουσιάστηκε και κατέθεσε ως ΜΕ7.

Ο ΜΕ5 ο Ξενοφών Καλλής είναι ο κατ' εξοχήν αρμόδιος για θέματα αγνοουμένων στην Κυβέρνηση. Είναι σύμβουλος του Ελληνοκυπρίου Εκπροσώπου στην ΔΕΑ από το 1989 και προϊστάμενος της Υπηρεσίας Αγνοουμένων.

Αναφέρθηκε στην πρώτη εκταφή με την οποία είχε ασχοληθεί το 1998, όταν μετά από οδηγίες του Υπουργείου Εξωτερικών μετέβη στη Γενεύη για διαβουλεύσεις με τον Ερυθρό Σταυρό για να ξεκινήσουν διαδικασίες αναγνώρισης και εκταφής λειψάνων. Σημείωσε επίσης ότι ορίστηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο εισηγητής για τον κατάλογο των πεσόντων της Τουρκικής Εισβολής αφού μέχρι το 2000 δεν υπήρχε τέτοιος.

Ερωτηθείς για την εμπλοκή του Υπουργείου Εξωτερικών, ο μάρτυρας επιβεβαίωσε την ύπαρξη, από την αρχή, πληροφοριών για νεκρούς που ετάφηκαν στις ελεύθερες περιοχές, εξηγώντας πως αυτή υπήρξε και η αιτία των πολλαπλών προβλημάτων και κατακρίσεων της πολιτείας για τον χειρισμό του θέματος των αγνοουμένων. Σημείωσε πως μέσα στις υποθέσεις αυτές, συμπεριλαμβάνονταν και οι νεκροί του Κοιμητηρίου Λακατάμιας.

Επιβεβαίωσε ακόμα στο Δικαστήριο την ύπαρξη σταυρών με την ένδειξη «άγνωστος». Όπως ανέφερε, ο ίδιος γνώριζε για αυτούς από το 1980 και είχε ενημερώσει αρμόδιους. Κατά την εκτίμησή του κάποιοι τους έβαλαν και κάποιοι πλήρωσαν για αυτούς τους σταυρούς άρα κάποιοι γνώριζαν. Παρουσίασε τη μελέτη που ετοίμασε για το Κοιμητήριο Λακατάμιας το 1999 η οποία σημειώθηκε σαν Τεκμήριο 33, η οποία περιλαμβάνει φωτογραφίες ταφών (από το 1998-99) και η οποία δόθηκε σε αρμόδιο τμήμα της Κυβέρνησης. Αναφέρει ότι το 1993 άρχισε η έρευνα κατόπιν πιέσεων από την ΔΕΑ για κατάθεση όλων των υποθέσεων. Τελικά δόθηκαν μόνο 1493 υποθέσεις. Οι υπόλοιποι φάκελοι εξετάστηκαν από την Γενική Εισαγγελία.

Σημαντικό σημείο της μαρτυρίας του είναι και η επιβεβαίωση ότι μέχρι τότε, η Δημοκρατία δεν επέτρεπε στις οικογένειες των αγνοουμένων πρόσβαση στους φακέλους των δικών τους.

Ο ΜΕ5 αναγνώρισε το Τεκμήριο 29, το οποίο είναι σημείωμα από τον Χαρ. Σίβακκα της Υπηρεσίας Αγνοουμένων, ημερομηνίας 26 Νοεμβρίου 1993 το οποίο χαρακτηρίζεται ως 'Άκρως Απόρρητο' και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι αγνοούμενοι των περιοχών ΕΛΔΥΚ - Αγίου Παύλου κατά την δεύτερη φάση της εισβολής «πρέπει να αναζητηθούν από το κοιμητήριο Λακατάμιας όπου προφανώς τάφηκαν ως άγνωστοι». Σε σχέση με τις εκταφές του 1979-1981 ο μάρτυρας είπε πως οι εκταφές έγιναν με ανορθόδοξο τρόπο και αυτό το ανακάλυψαν όταν άρχισαν τις εκταφές το 1999. Ανέφερε περαιτέρω ότι μετά από διευθετήσεις με το Υπουργείο Άμυνας παρέλαβαν τα οστά των Ελλαδιτών τα οποία όπως ο ΜΕ5 περιγράφει ήταν αναμεμειγμένα και το πιο τραγικό ήταν ότι κάποιοι τα ψέκαζαν με άγνωστο χημικό υλικό, με αποτέλεσμα μέχρι σήμερα να μην μπορεί να γίνει αναγνώριση αυτών.

Παρουσιάστηκε στον μάρτυρα το Τεκμήριο 23, σχεδιάγραμμα του χώρου ταφής του Πάλμα και το αναγνώρισε. Επιπρόσθετα ρωτήθηκε πότε είδε την κα Πάλμα και ανέφερε ότι αυτό είχε γίνει πριν τις εκταφές. Μάλιστα ανέφερε ότι όταν ετοιμάζονταν οι φάκελοι που θα κατατίθεντο στη ΔΕΑ πήρε οδηγίες από τον Επίτροπο για να παρευρεθεί στην ενημέρωση της οικογένειας Πάλμα. Ρωτήθηκε πότε και απάντησε στις 6.11.1996 αλλά ανέφερε ότι τελικά δεν έλαβε μέρος. Η εν λόγω αναφορά επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό της Ενάγουσας 1 για τον χρόνο που έτυχε για πρώτη φορά επίσημης ενημέρωσης από τις αρμόδιες υπηρεσίες. Ο εν λόγω μάρτυρας ρωτήθηκε ακόμα για την ύπαρξη συμφωνίας περισυλλογής μεταξύ Τουρκίας-Ελλάδας και Η.Ε. Αναφέρθηκε στο Liaison Officer – Σύνδεσμος ΓΕΕΦ και Η.Ε. και στις καταθέσεις κάποιου ταγματάρχη Τσαούση. Τελικά είπε πως δεν εντοπίστηκε το Πρωτόκολλο Περισυλλογής/Ανταλλαγής. Επιβεβαίωσε επίσης τις παραλείψεις για συλλογή οποιονδήποτε προσωπικών αντικειμένων των πεσόντων κατά τις ταφές του 1974. Είπε πως πολλά προσωπικά αντικείμενα βρέθηκαν μεταγενέστερα κατά τις εκταφές, όπως αρραβώνες με ονόματα, σταυροί κλπ. Όπως περαιτέρω ανέφερε, από τα ευρήματα των εκταφών κανείς συμπεραίνει ότι δεν έγινε συστηματική προσπάθεια ή σε κάποιες περιπτώσεις καμία προσπάθεια για διερεύνηση στις σορούς με σκοπό την αναγνώριση.

Από το Τεκμήριο 33 προκύπτει αδιάσειστα ότι την περίοδο 1979-1981 η ΕΛΔΥΚ προχώρησε σε εκταφές επώνυμων και ανώνυμων Ελλήνων στρατιωτών της ΕΛΔΥΚ αλλά παραμένει άγνωστο και αδιευκρίνιστο με ποιού την άδεια και γιατί έγινε τότε επιλεκτική εκταφή μόνο των στρατιωτών της ΕΛΔΥΚ και όχι και των Ε/Κ πεσόντων της Εθνικής Φρουράς. Έχει παραμείνει επίσης αδιευκρίνιστο γιατί ή και αν η ΕΛΔΥΚ ενήργησε σε συνεργασία με το ΓΕΕΦ για τις εν λόγω εκταφές.

Ο ΜΕ6 Σάββας Έλληνας είναι Αντισυνταγματάρχης, υπηρετεί στο ΓΕΕΦ/ΔΙΠΡΟ και είναι το άτομο που εξουσιοδοτήθηκε για να δώσει μαρτυρία μετά την κλήτευση του Α/ΓΕΕΦ από τις Ενάγουσες. Η μαρτυρία του έλαβε τη μορφή δήλωσης μαζί με επιπρόσθετα έγγραφα τηρούμενα στο αρχείο της υπηρεσίας του τα οποία αποτελούν τεκμήρια και παρουσιάστηκαν από τον μάρτυρα κατά τη δήλωση του. Ο ΜΕ6 παρουσίασε ως Τεκμήριο 36, πόρισμα από ανάκριση που διενεργήθηκε το 1974, και αφορά και τον Χαράλαμπο Πάλμα. Όπως αναφέρεται, οι αναφερόμενοι σε αυτό οπλίτες του 336ΤΕ εξαφανίστηκαν «υπό συνθήκες που καθιστούν πιθανόν τον θάνατον αυτών».

Ο ΜΕ6 ρωτήθηκε αν έχει το ΓΕΕΦ τις καταθέσεις, οι περιλήψεις των οποίων περιλαμβάνονται στο Τεκμήριο 36 και αυτός ανέφερε ότι το έψαξε αλλά δεν τις βρήκε. Παρουσίασε και εξήγησε το σύστημα

που προβλεπόταν και λειτουργούσε κατά το 1974 για την περισυλλογή νεκρών. Καταχωρήθηκε ως Τεκμήριο 37. Είναι φανερό ότι σύστημα υπήρχε και λειτουργούσε. Είναι δε άξιο απορίας τι δεν πήγε καλά στην περίπτωση της παρούσας υπόθεσης.

Ο ΜΕ6 αναφέρθηκε στην κατάθεση του Λ/γου Παπαχαντζόπουλου Γεωργίου στο Τεκμήριο 36, όπου αναφέρεται η περισυλλογή νεκρών από το συνεργείο του ΓΕΕΦ. Ανέφερε περαιτέρω ότι μεγάλος αριθμός νεκρών τάφηκαν ως άγνωστοι γιατί η αναγνώρισή τους δεν ήταν δυνατή είτε λόγω κατάστασης του σώματος είτε γιατί δεν είχαν επαρκή στοιχεία πάνω τους. Σχετικά παρουσίασε 43 (ανέφερε 45) δελτία ταφής αγνώστων νεκρών.

Είναι σκόπιμο εδώ να σημειωθεί ότι ενώ τα Δελτία Αναγνώρισης νεκρού επιβάλλουν όπως σημειωθεί μεταξύ άλλων η θέση ευρέσεως και ως πειστήρια φωτογραφίες και να γίνει περιγραφή φυσικών χαρακτηριστικών, σε κανένα από τα προσκομισθέντα δεν υπάρχουν τέτοια στοιχεία. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητη η παραπομπή στο Τεκμήριο 31, (Βιβλίο ΜΕ4 Μακάριου Δρουσιώτη), σελίδα 72, όπου ο διοικητής της Πολιτικής Άμυνας στην επαρχία Λευκωσίας, Χρήστος Ηλιοφώτου δίνει την μαρτυρία του ως προς το φαινόμενο της ομαδικής ταφής νεκρών κατά τη διάρκεια της εισβολής χωρίς την αναγνώριση νεκρών ή τη λήψη των αναγκαίων πειστηρίων. Συγκεκριμένα ο κος Ηλιοφώτου μαρτυρεί ότι όταν του ζητήθηκε να μεταφέρει νεκρούς για ταφή από το Γεν. Νοσοκομείο, αρνήθηκε γιατί δεν είχε τα στοιχεία των νεκρών και δήλωσε πως θα επέστρεφε την επομένη με φωτογράφο από το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών. Την επόμενη μέρα, όπως μαρτυρεί, όταν πήγε στο νοσοκομείο να πάρει τους νεκρούς πληροφορήθηκε ότι τους νεκρούς τους είχε θάψει ο στρατός. Είναι φανερό ότι η περισυλλογή και η ταφή των νεκρών έγινε χωρίς να ακολουθηθούν οι ορθές διαδικασίες, χωρίς αναγνώριση και/ή χωρίς να γίνει έστω και υποτυπωδώς προσπάθεια αναγνώρισης και στη συνέχεια ταφή σε ομαδικό τάφο.

Ο ΜΕ6 κατέθεσε επίσης ότι η ύπαρξη άγνωστων νεκρών στο στρατιωτικό κοιμητήριο Λακατάμιας ήταν γνωστό γεγονός. Αυτό το υποστήριξε στη βάση του γεγονότος ότι ο ιερέας της ενορίας Παπανδρέας Χριστοφόρου παρευρίσκετο σε όλες τις ταφές και κατέθεσε ανάλογα στην Διερευνητική Επιτροπή, καθώς και λόγω του ότι η ένδειξη «ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΝΕΚΡΟΣ» σε αριθμό ταφοπλακών ήταν στη θέα οποιουδήποτε επισκέπτη. Ο μάρτυρας αναφέρθηκε και στις εκταφές της περιόδου 1979-1981 όταν εκτάφηκαν λείψανα Ελλαδιτών κάποια εκ των οποίων μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και κάποια στο οστεοφυλάκιο του Τύμβου Μακεδονίτισσας και παρουσίασε σχετικά τα Τεκμήρια 39, 40 και 41.

Στο Τεκμήριο 39 παρατηρείται ότι εστάλη επιστολή από το Γενικό Επιτελείο του ΓΕΕΦ ημερομηνίας 20.9.1980, το οποίο ας σημειωθεί ότι χαρακτηρίζεται ως Άκρως Απόρρητο, με Θέμα Εκταφή Οστών με κοινοποίηση του Υπουργείου Άμυνας. Στην εν λόγω επιστολή το ΓΕΕΦ εκφράζει την άποψη όπως το έργο εκταφής των παραμεινάντων οστών ανατεθεί στην ΕΛΔΥΚ στην οποία να δοθεί πίστωση για ολοκλήρωση της μεταφοράς. Από την πιο πάνω μαρτυρία προκύπτει ότι η Δημοκρατία είχε τουλάχιστον γνώση για τις εκταφές του 1979-1981 καθώς και η ύπαρξη συστήματος για περισυλλογή και αναγνώριση νεκρών, το οποίο ωστόσο, για λόγους που η Δημοκρατία δεν εξήγησε, δεν λειτούργησε στην περίπτωση της παρούσας υπόθεσης. Ο μάρτυρας προσπάθησε να εξηγήσει την ταφή νεκρών χωρίς να αναγνωριστούν σε λόγους όπως η προχωρημένη σήψη ή η απουσία προσωπικών στοιχείων. Ωστόσο από την μετέπειτα μαρτυρία προκύπτει ότι στην περίπτωση του Χαράλαμπου Πάλμα οι λόγοι αυτοί δεν συνέτρεχαν.

Ο Λουκάς Λίγγης, ΜΕ7, (ένας ουσιώδης μάρτυρας) ήταν το 1974 20 χρονών και υπηρετούσε ως Έφεδρος στο 336 Τάγμα Επιστράτευσης. Κατά τον δεύτερο γύρο της Εισβολής υπηρετούσε στο φυλάκιο Αγίου Παύλου, «Παλλούκια». Εκεί ο μάρτυρας γνώρισε τον Χαράλαμπο Πάλμα.

Ο ΜΕ7 περιέγραψε τις δραματικές στιγμές που έζησε μεταξύ 14 και 17 Αυγούστου 1974. Ειδικά περιέγραψε τις σφοδρές μάχες που διαδραματίστηκαν μεταξύ Τετάρτης και Παρασκευής, 14-16 Αυγούστου 1974 στην περιοχή και ειδικά ανέφερε ότι μεταξύ Πέμπτης και Παρασκευής η μάχη ήταν σκληρή. Εξηγεί ότι κάποιοι, μεταξύ αυτών και ο ίδιος, είχαν υποχωρήσει από το φυλάκιο και πιάσανε τα σπίτια του Αγίου Παύλου. 6 δικοί μας ωστόσο, ανέφερε, είχαν μείνει στα «Παλλούκια». Ήξεραν ότι ήταν ζωντανοί αφού είδαν άσπρο πανί από το πυροβολείο. Γύρω στις 7.00-7.30 το απόγευμα της Παρασκευής, αφού είχε αρχίσει να σκοτεινιάζει, άκουσαν ριπές και κατάλαβαν ότι οι Τούρκοι είχαν σκοτώσει τους δικούς τους στα «Παλλούκια». Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο Χαράλαμπος Πάλμας. Ανέφερε ότι όπως του επιβεβαίωσε ο Κυριάκος Απτάς, ο οποίος κατάφερε να επιστρέψει με τον Χριστοδούλου, μια-δυο μέρες μετά, στο φυλάκιο ήταν 6 στρατιώτες, τους οποίους είδαν να παραδίνονται και να εκτελούνται. Ο μάρτυρας ανέφερε πως το επόμενο πρωινό είδε στρατιωτικό αυτοκίνητο να περισυλλέγει τους νεκρούς από το φυλάκιο.

Ο κ. Λίγγης ανέφερε επίσης ότι προτού ακόμα απολυθεί είχε παραστεί σε μνημόσυνο για τους πεσόντες του Αγίου Παύλου, περί τον Ιούλιο ή τον Αύγουστο του 1975. Ωστόσο προς έκπληξή του τα ονόματα των δικών τους από το φυλάκιο «Παλλούκια» δεν ήταν μεταξύ των μνημονευθέντων. Ο ίδιος

διαμαρτυρήθηκε έντονα και την επόμενη τον κάλεσαν από το Δεύτερο Γραφείο του 211 Τάγματος Πεζικού. Εκεί ο ΜΕ7 έδωσε κατάθεση και τους είπε πως γνώριζε ότι στο φυλάκιο «Παλλούκια» είχαν σκοτωθεί 6 στρατιώτες μεταξύ αυτών και ο Χαράλαμπος Πάλμας.

Ο μάρτυρας περαιτέρω, ανέφερε ότι περί το 1990, όταν άκουσε σε μια εκπομπή την κα Πάλμα να παρουσιάζεται ως σύζυγος αγνοουμένου, επικοινώνησε με την Υπηρεσία Αγνοουμένων. Τελικά έδωσε κατάθεση σε Αξιωματικό του CID στην οποία ανέφερε ειδικά ότι είχε ξαναδώσει κατάθεση και επίσης έδωσε το σημειωματάριο του. Το εν λόγω σημειωματάριο, παρουσίασε στο Δικαστήριο και αντίγραφο αυτού σημειώθηκε ως Τεκμήριο 44. Πρόκειται για τις σημειώσεις που κράτησε ο μάρτυρας για τα γεγονότα της δεύτερης εισβολής. Συγκεκριμένα στην σελίδα 13 σημειώνει τους νεκρούς, ανάμεσα σε αυτούς και τον Χαράλαμπο Πάλμα, με συγκεκριμένη ημερομηνία θανάτου τις 16 Αυγούστου 1974.

Ακόμα πιο σημαντικό, κατά την αντεξέταση του, η Δημοκρατία παρουσίασε την πολυσέλιδη κατάθεση που έδωσε ο μάρτυρας σε αξιωματικό του CID (Τεκ.45), το 1992, όπου και επανέλαβε τα ονόματα των θανόντων, μαζί και αυτό του Χαράλαμπου Πάλμα και επίσης παρέδωσε αντίγραφο του σημειωματάριου του (Τεκμήριο 44). Η Δημοκρατία για άλλη μια φορά απέδειξε αφ' εαυτής την προσπάθεια απόκρυψης τέτοιων στοιχείων ή σε κάθε περίπτωση την αντιφατικότητα που διέπει την συμπεριφορά της. Δεν μπορεί κατά την αντεξέταση του ΜΕ4 (Μακάριου Δρουσιώτη) να αρνείται την εν λόγω κατάθεση και κατά την αντεξέταση του ΜΕ7 να παρουσιάζει αυτήν. Επιπρόσθετα, ας σημειωθεί ότι βάσει της μαρτυρίας του ΜΕ7 αντίγραφο του σημειωματάριου και της παλαιότερης κατάθεσης (1975) του κου Λίγγη θα έπρεπε να είναι επίσης στο φάκελλο και να παρουσιαστεί, ωστόσο κάτι τέτοιο δεν έτυχε αποκάλυψης. Η κατάθεση του μάρτυρα στο CID, Τεκμήριο 45, επιβεβαιώνει πλήρως την δήλωση του μάρτυρα στο Δικαστήριο. Μάλιστα καταγράφει περισσότερες πληροφορίες για την περισυλλογή που έγινε στις 17.8.1974 και περί ώρα 0900 από ένα L/R της Ε.Φ. και ένα αυτοκίνητο των Η.Ε.

Επιπρόσθετα κατά την αντεξέταση, η δικηγόρος της Δημοκρατίας προσπάθησε να παρουσιάσει ότι ο μάρτυρας παρουσίαζε όσα άκουσε από τους Απά και Χριστοδούλου. Παρουσίασε για το σκοπό αυτό την κατάθεση του Απά ως Τεκμήριο προς αναγνώριση Β. Ωστόσο, προσεκτική ανάγνωση της Δήλωσης του ΜΕ7 ξεκαθαρίζει ότι τα όσα είδε ο μάρτυρας του επέτρεπαν να γνωρίζει ο ίδιος, και πως ο Απάς και ο Χριστοδούλου του επιβεβαίωσαν όσα είχε συμπεράνει.

Στην αντεξέταση του ΜΕ4, Μακάριου Δρουσιώτη, αναφέρθηκε για πρώτη φορά το όνομα του Λίγγη (ΜΕ7), που υποδηλοί πως η Δημοκρατία γνώριζε την κατάθεση Λίγη και στέρησε τις ενάγουσες του δικαιώματος πληροφόρησης για την τύχη του δικού τους ανθρώπου. Η κατάθεση του μάρτυρα που δόθηκε στο CID μαζί με το αντίγραφο του σημειωματάριου του ΜΕ7, δεν περιέχονταν στον φάκελο που δόθηκε στην οικογένεια. Αυτό δημιουργεί επιπλέον την εύλογη απορία κατα πόσον υπάρχουν περαιτέρω έγγραφα τα οποία δεν φυλάχθηκαν στο φάκελο ή δεν επιτράπηκε η πρόσβαση σε αυτά.

Ο ΜΕ8, Θρασύβουλος Βαμβακόπουλος είναι στρατιωτικός Δικαστής και υπηρετεί στην ΕΛΔΥΚ ως νομικός σύμβουλος. Παρουσιάστηκε εκ μέρους του Διοικητή της ΕΛΔΥΚ κ. Κεβεντζίδη ο οποίος έτυχε κλήτευσης. Ο μάρτυρας ανέφερε ότι ετηρείτο αρχείο σε σχέση με όλες τις στρατιωτικές επιχειρήσεις της ΕΛΔΥΚ κατά την εμπόλεμη περίοδο, το οποίο όπως σημείωσε πρέπει να έχει μεταφερθεί με σχετική διαταγή στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος μαζί με άλλα έγγραφα που αφορούν τον φάκελο της Κύπρου.

Ρωτήθηκε για τις εκταφές που έγιναν το 1979-1981 και απάντησε ότι γνωρίζει ότι έγιναν αλλά σημείωσε πως δεν γνωρίζει λεπτομέρειες αφού η ΕΛΔΥΚ από το 1989 δεν έχει στη διάθεση της αρχείο και πως το μόνο που γνωρίζει είναι τα ονόματα των πεσόντων που αναγράφονται στον Τύμβο. Ο μάρτυρας ρωτήθηκε κατά πόσο γνωρίζει την ύπαρξη πρωτοκόλλων και συμφωνιών της ΕΛΔΥΚ για τις εκταφές και απάντησε πως εικάζει πως σίγουρα υπάρχουν και πρέπει να βρίσκονται και αυτά στην Ελλάδα. Συμφώνησε να διερευνήσει το θέμα των εγγράφων που κρατούνταν στην Ελλάδα με αίτημα προς το Επιτελικό Γραφείο του ΓΕΣ, από το οποίο θα ζητείτο αποστολή σχετικών στοιχείων και ενδεικτικά των ακόλουθων εγγράφων:

- a) Πολεμικό ημερολόγιο για τις 15,16,17/8/1974 και σχετικές με τη συμφωνία περισυλλογής πληροφορίες
- β) Αντίγραφα Δελτίων Διακομιδής Νεκρών και
- γ) Αντίγραφα Πρωτοκόλλων εκταφής της 1979-1981

Η ΕΛΔΥΚ υπέβαλε τέτοιο αίτημα στο ΓΕΣ αλλά το ΓΕΣ δεν ενέκρινε αποστολή των συγκεκριμένων εγγράφων.

Η πλέον συγκλονιστική μαρτυρία στο δικαστήριο προήλθε από τον Βάσο Αθανασίου (ΜΕ9). Είναι πατέρας του πεσόντα Παναγιώτη Αθανασίου ο οποίος πολέμησε το 1974 στο φυλάκιο Αγίου Παύλου όπου πτολεμούσε ο Χαράλαμπος Πάλμας.

Ο ΜΕ9 περιέγραψε την επίσκεψη του στις 17 Αυγούστου 1974 στον τόπο που υπηρετούσε ο στρατιώτης - γιος του, όπου αφού πίεσε τον εκεί μοναδικό Αξιωματικό έμαθε ότι πήραν κάποιους νεκρούς στρατιώτες στο νεκροταφείο της Λακατάμιας για ταφή. Ο μάρτυρας εξασφάλισε χαρτί αναγνώρισης από τον Αξιωματικό και πήγε στο Κοιμητήριο. Περιέγραψε την δυσκολία που αντιμετώπισε για να εισέλθει εντός του Κοιμητηρίου, αλλά όταν κατάφερε να μπει, πήγε με Αξιωματικό της Αστυνομίας στον τόπο όπου γίνονταν οι ταφές. Περιέγραψε τον τρόπο που τελούνταν οι ταφές, συγκεκριμένα πως οι αρμόδιοι έριχναν τους πεσόντες σε ομαδικούς τάφους με τις κουβέρτες σε γραμμή.

Πολύ σημαντικό στοιχείο της μαρτυρίας ήταν η περιγραφή της στιγμής όπου ο μάρτυρας αναγνώρισε τον πεσόντα γιο του μέσα στο αυτοκίνητο της περισυλλογής. Ζήτησε από τους αρμόδιους να τον πάρει μαζί του αλλά αυτοί αρνήθηκαν με τη δικαιολογία ότι ο πεσών δεν είχε ταυτότητα. Έτσι ο ΜΕ9 έβαλε ένα δύλινο πρόχειρο σταυρό σαν σημάδι στο σημείο ταφής. Μετά από 15-20 μέρες πήγαν με τους δικούς του και τον παπά του χωριού για να τελέσουν μνημόσυνο. Περίγραψε στη συνέχεια ότι, όταν ξαναπήγαν στο κοιμητήριο, ο σταυρός στον τάφο είχε βγει και στη θέση του είχε μπεί πλάκα με τη σημείωση «Άγνωστος». Όπως σημείωσε, υπήρχαν πολλές άλλες τέτοιες πλάκες.

Όταν ο μάρτυρας ρωτήθηκε για την κατάσταση που βρήκε τον γιό του, ανέφερε πως η κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο γιος του ήταν αναγνωρίσιμη, πως φαινόταν καθαρά και πως στην ίδια καλή κατάσταση ευρίσκονταν και άλλοι πεσόντες. Σημαντικό ακόμα στοιχείο που κατέθεσε ο μάρτυρας, είναι το γεγονός ότι ενώ ο ίδιος αναγνώρισε με ευκολία τον νεκρό γιο του, το κράτος συνέχισε να του λέει ότι είναι αγνοούμενος.

Η ΜΕ10 Σούλα Χατζήκυριακου είναι δημοσιογράφος και δημιουργός του ντοκιμαντέρ «Ο λόγος της Αντιγόνης», που αφορά 3 γυναίκες αγνοουμένων οι οποίες έχασαν τους συζύγους τους τον Αύγουστο του 1974. Μια από αυτές είναι και η κα Ανδριανή Πάλμα. Η μάρτυρας παρουσίασε το εν λόγω ντοκιμαντέρ το οποίο σημειώθηκε σαν Τεκμήριο 46. Εξήγησε ότι το υλικό που παρουσιάστηκε μέσα από το ντοκιμαντέρ είναι πραγματικό αφού απορρέει από αληθινές μαρτυρίες. Κοινό σημείο αναφοράς ήταν ότι οι τρεις αυτές γυναίκες, στον αγώνα τους να εξακριβώσουν τι απέγιναν οι σύζυγοι τους, πήγαν στο Κοιμητήριο και έσκαψαν για να βρούν τους δικούς τους.

Η μάρτυρας δήλωσε πως ενώ το θέμα των αγνοουμένων θεωρείται ανθρωπιστικό, η αντιμετώπισή του ήταν απάνθρωπη. Πιο ειδικά η μάρτυρας διερωτήθηκε : «Να μου πείτε εκείνες τις μέρες χάος, εντάξει. Άλλα μετά από έξι μήνες, 2 χρόνια;»

Κατά την εξέτασή της, χαρακτήρισε την κυρία Κυπριανίδου (την μια από τις τρεις γυναίκες που αναζήτησαν τον άνδρα της στο κοιμητήριο Λευκωσίας), τυχερή αφού βρήκε τον άντρα της, ήσαν απαντρεύτηκε και είναι ήρεμη. Αντίθετα, ανέφερε, πως άλλοι συγγενείς αγνοουμένων που γνώρισε είχαν τραύματα αφού η κατάσταση των συγγενών αγνοουμένων ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα μετέωρη.

Σημαντικό στοιχείο που παρουσίασε η μάρτυρας τόσο κατά την εξέταση της όσο και μέσα από το ντοκιμαντέρ, είναι το γεγονός ότι μια από τις τρεις αυτές γυναίκες, η Αγγελική Κυπριανίδου, αναγνώρισε τον άντρα της ένα μήνα μετά τον πόλεμο. Παρά το γεγονός ότι το πτώμα ήταν σχεδόν σε αποσύνθεση, η κ. Κυπριανίδου μπόρεσε και τον αναγνώρισε από το προτοφόλι που περιείχε την ταυτότητα του και το φύλλο πορείας, αλλά και από ένα σημάδι που είχε ο πεσών στο πόδι. Η κα Κυπριανίδου στη μαρτυρία της στο ντοκιμαντέρ ανέφερε ότι αφού βρήκε τον άντρα της πήγε στον Αλευρομάγειρα με τα στοιχεία που βρήκε και ρωτούσε γιατί τους έθαψαν με τόσα στοιχεία. Παρά το γεγονός ότι ο σύζυγος της θάφτηκε με τόσα πειστήρια προς αναγνώριση, η Πολιτεία την ενημέρωσε επίσημα για το θάνατο του 27 χρόνια αργότερα. Είναι σημαντικό για την υπόθεση να αναφερθεί επίσης ότι η κα Κυπριανίδου σκάβοντας είχε βρεί και τα στοιχεία κάποιου Χρυσόστομου Μιλτιάδους που είχε πάνω του την ταυτότητα και τη φωτογραφία των παιδιών του.

Η μάρτυρας παρουσίασε και την ιστορία της κυρίας Σιάμιση. Συγκεκριμένα, αναφέρεται πως όταν η κα Σιάμιση πήγε στον Αλευρομάγειρα, για καινούργια δεδομένα σε σχέση με τον άντρα της, της είπε πως δεν μπορεί να κάνει τίποτα, αφού ο σύζυγος της ήταν αγνοούμενος όπως και όλοι οι υπόλοιποι της περιοχής.

Η κα Σιάμιση ανέφερε στο ντοκιμαντέρ πως πήγε την πρώτη φορά στο Κοιμητήριο να σκάψει, περίπου ένα μήνα μετά τη δεύτερη εισβολή, αφότου είχε πάρει ανεπίσημες πληροφορίες. Της είχαν πει να δείξει μέχρι ποιό σημείο ήταν θαμμένοι οι στρατιώτες της περιοχής Αγίου Παύλου και μετά οι Καλαμαράδες. Η ίδια αναφέρει πως η κατάσταση των νεκρών ήταν αναγνωρίσιμη σε τέτοιο σημείο που νόμιζες πως θα σου μιλούσαν. Η κα Σιάμιση εργαζόταν στο νοσοκομείο και γνώριζε ότι τους μάζεψαν και τους πήγαν κατευθείαν στο κοιμητήριο χωρίς να τους περάσουν από το νεκροτομείο.

Αν και δεν βρήκε τον σύζυγο της καμία από τις δύο φορές που πήγε στο Κοιμητήριο να σκάψει, παρουσιάστηκαν στοιχεία από τα οποία φαίνεται πως τέτοια στοιχεία βρέθηκαν αργότερα από την Κυβέρνηση αφού μέλη από το σώμα του Σιάμιση μάλλον είχαν μεταφερθεί λανθασμένα στην Ελλάδα το 1981 όταν είχαν γίνει εκταφές. Όπως εξηγήθηκε περαιτέρω κατά την αντεξέταση της μάρτυρος ΜΕ10 (Σούλα Χατζήκυριακου), ο σύζυγος της κας Σιάμιση φαίνεται να ήταν θαμμένος στο σύνορο μεταξύ Ελλαδιτών και Κυπρίων πεσόντων. Με παράπονο η κα Σιάμιση διερωτάται στο ντοκιμαντέρ «Γιατί περίμεναν να πιάσουμε εμείς φτυάρια και να πάμε, γιατί δεν ξέθαψαν αυτοί;»

Η κα Πάλμα μέσα από το ντοκιμαντέρ εκφράζει και πάλι το παράπονό της, γιατί δεν της είπαν την αλήθεια, γιατί δεν της επέτρεψαν να έχει ένα τάφο στην Περιστερώνα (στο χωριό της) να τον κλαίει, γιατί της έκλεψαν την ζωή της; Καταλήγει η κα Πάλμα: « Το μαχαίρι ξέβηκε μα οι πληγές έμειναν».

Κατά την αντεξέταση, η μάρτυρας ρωτήθηκε αν διασταύρωσε τις πληροφορίες της, αν έψαχνε να βρεί απαντήσεις στα ερωτήματα που προέκυπταν. Η μάρτυρας αναφέρθηκε ειδικά στον Αντρέα Σάββα, υπεύθυνο του κοιμητηρίου Λακατάμιας ο οποίος της επιβεβαίωσε ότι ήρθε φορτηγό με νεκρούς και ότι δεν έψαχναν ταυτότητες γιατί θεώρησαν ότι η αναγνώριση έγινε στο πεδίο της μάχης. Ανέφερε ακόμη ότι είχε επικοινωνήσει με τον κο Σεργίδη και τον κο Ματσουκάρη αλλά δεν υπήρξε διάθεση για συνεργασία από μέρους τους.

Β. ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ

Ο ΜΥ1 εργάζεται στην Υπηρεσία Αγνοουμένων από το 1978 ως Κλητήρας και από το 1980 ως γραφέας στο Αρχείο και εξακολουθεί να εργάζεται εκεί εκτελώντας χρέη υπεύθυνου αρχείου. Ενημέρωσε το Δικαστήριο για την ύπαρξη ενός φακέλου για κάθε αγνοούμενο και άλλων φάκελλων για αλληλογραφία. Κατά τον ΜΥ1, εκ της φύσεώς τους τα έγγραφα θεωρούνται εμπιστευτικά. Εξήγησε ότι στον κάθε φάκελλο φυλάγονταν η κατάθεση των συγγενών, μετά οι σχετικές καταθέσεις και εκθέσεις, δημοσιεύματα του τύπου και το ιστορικό. Ο ΜΥ1 παρουσίασε 2 φακέλους για τον Χαράλαμπο Πάλμα. Ο πρώτος παρουσιάστηκε ως Τεκμήριο 47 και χαρακτηρίστηκε «ο Φάκελος Διερεύνησης Τύχης» και ο δεύτερος, το Τεκμήριο 48, σαν ο «*Ante Mortem*» που περιέχει στοιχεία συγγενών και γενετικό υλικό για την περίπτωση εντοπισμού των οστών και αναγνώρισης.

Κατά την αντεξέταση παρουσιάστηκε στον μάρτυρα το Τεκμήριο 33, δηλαδή το Βιβλίο για το Κοιμητήριο Λακατάμιας. Ο μάρτυρας δεν είχε υπόψη το εν λόγω βιβλίο αφού όπως δήλωσε δεν ήταν στο

αρχείο του. Περαιτέρω ο μάρτυρας ρωτήθηκε για αλληλογραφία με την κυβέρνηση που να υπάρχει στο φάκελο αλλά ο μάρτυρας ζήτησε περισσότερες διευκρινήσεις για να απαντήσει. Ακολούθως διευκρίνισε ότι το περιεχόμενο του φακέλου είναι θέμα του Προϊσταμένου του και ότι τα πρόσωπα στο αρχείο απλά αρχειοθετούν.

Ο μάρτυρας ακολούθως ρωτήθηκε για την σημείωση ΤΑΕ317 που υπήρχε στον φάκελο και εξήγησε ότι ήταν ο κατάλογος που τηρούσε το Τμήμα Ανιχνεύσεως Εγκλημάτων για τους αγνοούμενους. Ρωτήθηκε αν μπορεί να εντοπίσει τον εν λόγω κατάλογο στον φάκελο αλλά αυτό δεν κατέστη δυνατόν. Ομοίως αναφέρθηκε και για τη σημείωση ΓΕΕΦ 640, ότι πρόκειται για τον κατάλογο που τηρεί το ΓΕΕΦ για τους αγνοούμενους. Ακολούθως ο μάρτυρας ρωτήθηκε να επιβεβαιώσει ότι όποια σχετική αλληλογραφία με ΔΕΑ θα ήταν στο φάκελο και συμφώνησε. Τέτοια αλληλογραφία δεν βρέθηκε στο φάκελλο.

Όταν ο μάρτυρας ρωτήθηκε κατά πόσο αυτός είναι ο φάκελος που παρουσιάστηκε στους συγγενείς απάντησε πως δεν γνωρίζει. Δεδομένων των πιο πάνω υποβλήθηκε στο μάρτυρα ότι υπάρχει και άλλη αλληλογραφία που δεν περιέχεται στο φάκελο αλλά ο μάρτυρας δεν μπορούσε να απαντήσει με βεβαιότητα.

Σε περαιτέρω υποβολή ότι δεν επιτρέπετο πρόσβαση των συγγενών στους φακέλους, ο μάρτυρας εξέφρασε απορία λέγοντας ότι τα τελευταία 5-6 χρόνια που είναι ο ίδιος υπεύθυνος, δίνει ο ίδιος τον φάκελλο στους συγγενείς.

Ακολούθως όταν ο ΜΥ1 ρωτήθηκε επίμονα για έγγραφα που χαρακτηρίζονταν ως απόρρητα ή έγγραφα σχετικά με εκταφές, σχεδιαγράμματα και ομάδες εργασίας, αποκάλυψε την ύπαρξη ξεχωριστού φακέλου ειδικού για τις εκταφές του νεκροταφείου Λακατάμιας.

Ζητήθηκε από τον μάρτυρα να παρουσιάσει φάκελο για τις εκταφές από ΕΛΔΥΚ, για τις εκταφές στο κοιμητήριο Λακατάμιας και τον γενικό φάκελο αγνοουμένων όπου τηρούνταν πρακτικά συνεδριάσεων, εάν και εφόσον συζητήθηκε το θέμα του Πάλμα, τον κατάλογο του ΤΑΕ και του ΓΕΕΦ. Η υπόθεση αναβλήθηκε και κατά την επόμενη δικάσιμο ο ΜΥ1 παρουσίασε τον κατάλογο αγνοουμένων του ΓΕΕΦ και του ΤΑΕ που καταχωρήθηκαν σαν Τεκμήρια 49 και 50. Σε σχέση με τους υπόλοιπους φακέλους που ζητήθηκαν, ο μάρτυρας δήλωσε ότι οι φάκελοι υπάρχουν αλλά δεν είχε σχετικές οδηγίες από τον Προϊστάμενό του και τον Γενικό Εισαγγελέα.

Κατόπιν των πιο πάνω, κατά τη δικάσιμο τέθηκε το ζήτημα της αρχής της ισότητας των όπλων αφού η Εισαγγελία με τη στάση της, αποκρύπτοντας ουσιώδη για την δίκη στοιχεία παραβίαζε το δικαίωμα δίκαιης δίκης. Η Δημοκρατία υποστήριξε την θέση της στη βάση επιχειρημάτων δικονομικής φύσης, παραβλέποντας ωστόσο ότι τα θέματα αυτά ήταν άμεσα σχετικά με την αξιοπιστία του μάρτυρα και κυρίως με την γενικότερη στάση της Δημοκρατίας στο θέμα διερεύνησης των αγνοουμένων, μεταξύ αυτών και ο Πάλμας. Δεν διαφεύγει της προσοχής μου ότι οι δύο φάκελοι που παρουσιάστηκαν στο δικαστήριο ήταν ελλιπείς όσο και το γεγονός ότι αναρμόδιος να καταθέσει ήταν και ο ΜΥ1, γραφέας υπεύθυνος αρχείου που προσλήφθηκε το 1978 αρχικά ως κλητήρας στην Υπηρεσία Αγνοουμένων και στη συνέχεια έγινε γραφέας και σήμερα εκτελεί καθήκοντα Υπεύθυνου Αρχείου. Δεν κατάφερε να πείσει το δικαστήριο ούτε για την ενημέρωση των εναγουσών επί του περιεχομένου του φακέλου των αγνοουμένων κατά τον ουσιώδη χρόνο ούτε για την πληρότητα του περιεχομένου του.

Καθ' όλη την αντεξέταση ο ΜΥ1 βρέθηκε σε διάφορες στιγμές σε αμηχανία, φάνηκε να υποπίπτει σε αντιφάσεις ή να απαντά αόριστα ή υποθετικά. Ο λόγος εδράζεται προφανώς στην άγνοια του. Το συμπέρασμα ωστόσο είναι σε τέτοια περίπτωση αρνητικό για την εναγομένη Δημοκρατία αφού αποδεικνύει στο ελάχιστο την προχειρότητα της τήρησης αρχείου για τους αγνοούμενους και/ή την αμελή εκπλήρωση της υποχρέωσης της για σωστή και οργανωμένη τήρηση πλήρους φακέλου με πλήρη στοιχεία και άμεση πρόσβαση στους συγγενείς και ακόμη χειρότερα την προσπάθεια απόκρυψης σχετικών στοιχείων. Στην προσπάθεια της αυτή έστειλε στο Δικαστήριο ένα γραφέα που τον εβάφτισε ως «υπεύθυνο αρχείου», για να δώσει μαρτυρία για ένα τόσο σοβαρό θέμα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στον φάκελο Τεκμήριο 49, υπήρχε η κατάθεση Παμπόρη ημερομηνίας 6.6.1975 η οποία δεν έτυχε αναφοράς από την Δημοκρατία στα δικόγραφά της, αν και καθίσταται κρίσιμη αφού αναφέρει ότι ο Πάλμας «πρέπει να θεωρείται νεκρός και ταφείς στη Λακατάμια».

Είναι άξιο να αναφερθεί ότι σε εμπιστευτικό σημείωμα από τον Πρόεδρο της Επιτροπής Συγγενών Αγνοουμένων για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ημερομηνίας 28.9.1995 που σημειώνεται με αριθμό 151 στο φάκελλο, αναφέρεται ότι αφού διεξήλθαν φακέλους αγνοουμένων διαπίστωσαν ότι υπήρχαν σαφείς μαρτυρίες περί του θανάτου και ταφής 77 περιπτώσεων ανάμεσα σε αυτούς και ο Πάλμας. Οι περιπτώσεις αυτές μάλιστα αντιδιατέλλονται με πλείστες άλλες όπου μαρτυρίες βασίζονται μόνο σε εξ' ακοής μαρτυρία. Ακολούθως αναγνωρίζεται η ευθύνη του κράτους να υποδείξει στην οικογένεια τον ακριβή τόπο ταφής. Το ερώτημα που προκύπτει και πάλι αβίαστα είναι γιατί χρειάστηκαν τόσα χρόνια

από το 1974-1995, για να γίνει τέτοια έρευνα στους φακέλους και να καταλήξουν σε τέτοια συμπεράσματα τα οποία προέκυπταν από το περιεχόμενο του φακέλου σε χρόνο πιολύ νωρίτερα;

Ο MY2 Μάριος Καριόλου εργάζεται στο Ινστιτούτο Νευρολογίας και Γενετικής και διευθύνει το Τμήμα Καρδιαγγειακής Γενετικής και το εργαστήριο Δικανικής Γενετικής, όπου και ασχολείται με ταυτοποιήσεις βιολογικών δειγμάτων. Έχει καταθέσει τα προσόντα του σε συνοπτικό Βιογραφικό Σημείωμα.

Ο μάρτυρας παρουσίασε το ιστορικό σε σχέση με τις ταυτοποιήσεις γενετικού υλικού από ανθρώπινα οστά, που ξεκινά από το 1944 και προχωρεί στο 1985 με το DNA fingerprinting, τη χρήση του για πρώτη φορά στη Δικανική επιστήμη το 1987 και ακολούθως το 1993 για τους Αγνοούμενους του Αμερικανικού στρατού στο Βιετνάμ και αλλού. Σημείωσε ότι στην Κύπρο άρχισε η σχετική οργάνωση εργαστηρίου το 1995 και το 1996 με στόχο τις ταυτοποιήσεις και άρχισε η σύσταση τράπεζας γενετικού υλικού.

Ο MY2 ρωτήθηκε για την ακρίβεια της μεθόδου αυτής και εξήγησε την χρήση 2 όρων. Της ακρίβειας και της σιγουριάς. Ακρίβεια υπάρχει όταν η μέθοδος είναι πολύ ακριβής, 100%. Υπάρχει ωστόσο δυνατότητα απόδοσης ταυτότητας εφόσον εξασφαλιστεί κάποιο ποσοστό βεβαιότητας που εξαρτάται από παράγοντες όπως 1) ποιότητα γενετικού υλικού που απομονώθηκε από σκελετικό δείγμα, 2) από την ύπαρξη δειγμάτων με τα οποία θα συγκριθεί το υλικό που απομονώθηκε και 3) από τη συχνότητα ή πόσο σπάνια είναι τα γενετικά χαρακτηριστικά. Όταν μπορεί να αποδοθεί βεβαιότητα από 99,95 % ή περισσότερο τότε θεωρείται ότι αναγνωρίστηκε το άτομο.

Ανέφερε ότι οι πρώτες ταυτοποιήσεις στην Κύπρο πραγματοποιήθηκαν το 1999 με τους PHR υπό τη διεύθυνση του Hugland, από εκταφές στο Κοιμητήριο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης όπως επίσης και της Λακατάμιας, και εξετάσεις γενετικού υλικού που φυλαγόταν στον Τύμβο. Ο MY2 εξήγησε πόσο σημαντική προϋπόθεση για την έναρξη των ταυτοποιήσεων ήταν η ύπαρξη ολοκληρωμένης τράπεζας γενετικού υλικού και εξήγησε την διαδικασία συλλογής της. Ανέφερε ακόμη ότι ως δείγματα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τα λεγόμενα άμεσα δείγματα αναφοράς, π.χ. οδοντόβουρτσα αγνοουμένου.

Ακολούθως ο MY2 εξήγησε ότι το ποσοστό 99,95% είναι το ποσοστό βεβαιότητας για να ανακοινωθεί σε συγγενή. Παρόλα αυτά, ανέφερε ότι άλλα στοιχεία όπως οδοντιατρικά δεδομένα,

ακτινολογικά, και άλλα δεδομένα όπως προσθέσεις στα οστά είναι επίσης σημαντικά, αφού μπορούν να υψώσουν τον βαθμό βεβαιότητας σε περιπτώσεις χαμηλότερου ποσοστού. Αναφέρθηκε ακόμα και σε στοιχεία όπως απλές πληροφορίες ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο το μάζεψαν από εκεί και το έθαψαν εκεί, τα προσωπικά αντικείμενα κ.α.

Αξίζει να σημειωθεί ότι με παραπομπή στη σελ 19 του Τεκμηρίου 48, στο Έντυπο Καταγραφής Πληροφοριών σχετικών με την αναγνώριση του αγνοούμενου Χαράλαμπου Πάλμα και πιο ειδικά στην σελίδα 15 οι συγγενείς δίδουν πληροφορίες και σημειώνεται ότι ο Πάλμας είχε σπασμένο τον δεξιό του αγκώνα, του έγινε χειρουργική επέμβαση στο Νοσοκομείο Λάρνακας καθώς και το ότι ο Πάλμας είχε σφραγίσματα και στο εν λόγω έντυπο σημειωνόταν ο οδοντογιατρός του στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας.

Περιέγραψε τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της διαδικασίας ταυτοποίησης σε συνεργασία με ομάδα αρχαιολόγων και ανθρωπολόγων. Χωρίς ο ίδιος να συμμετάσχει, αναφέρθηκε στις εκταφές που έγιναν το 1979-1981 και ανέφερε ότι δόθηκαν σε αρκετούς συγγενείς Ελλαδιτών στρατιωτών λανθασμένα λείψανα. Ο ΜΥ2 ερωτήθηκε αν γνωρίζει περισσότερα για αυτές τις εκταφές και με ποιού την άδεια έγιναν. Αγνοούσε οτιδήποτε και ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι έχει διαπιστωθεί από το σύνολο της μαρτυρίας που παρουσιάζεται στην παρούσα υπόθεση ότι οι εκταφές του 1979-1981 δεν έγιναν με εξειδικευμένο τρόπο, έγιναν κάτω από συνθήκες για τις οποίες δεν υπάρχει πλήρης αποκάλυψη στοιχείων και διαφάνεια και υπεύθυνη για αυτό είναι και πάλι η Δημοκρατία, υπό την δικαιοδοσία και έλεγχο της οποίας είναι το κοιμητήριο Λακατάμιας. Επίσης ανέφερε πως προκλήθηκε τεράστια ζημιά στο οστεοφυλάκιο του Τύμβου Μακεδονίτισσας λόγω των χημικών που τοποθετούσαν στα οστά που βρίσκονταν υπό τη φύλαξη του ΓΕΕΦ.

Από τα πιο πάνω προκύπτει ότι ακόμα και για την πιο εξελιγμένη μέθοδο αναγνώρισης μέσω DNA, σε ορισμένες περιπτώσεις απαιτείται η συλλογή απλών πληροφοριών και άλλων δεδομένων και περαιτέρω η χρήση αυτής εντοπίζεται χρονικά το 1987 στην Δικανική επιστήμη και χρησιμοποιείται για αναγνώριση αγνοουμένων το 1993.

Σε κάθε περίπτωση η παρουσίαση από τον μάρτυρα της διαδικασίας ταυτοποίησης μέσω DNA ήταν ενδιαφέροντα αλλά για τα περιστατικά της παρούσας υπόθεσης δεδομένης της αναγνωρίσιμης κατάστασης του πεσόντα (ίδε ως σχετική την μαρτυρία του ΜΕ 9) κατά τον χρόνο της ταφής αλλά και της ύπαρξης εναλλακτικών μεθόδων αναγνώρισης που ήταν διαθέσιμες πριν τη μέθοδο του DNA, όπως αυτό

έχει προκύψει από το σύνολο της μαρτυρίας, η παρούσα μαρτυρία δεν μπορεί να σταθεί ως υπεράσπιση της Δημοκρατίας για την παράλειψή της να προβεί σε όλες τις δέουσες και εύλογες ενέργειες για την διακρίβωση της τύχης του Πάλμα.

Κρίνεται σημαντικό ωστόσο να τονιστεί ότι ο ΜΥ2 επιβεβαίωσε ότι ο χρόνος είναι σημαντικός παράγοντας για την δυνατότητα αναγνώρισης. Το εν λόγω σημείο κρίνεται κρίσιμο στην περίπτωση του Πάλμα αφού με βάση τις υπάρχουσες καταθέσεις ο Πάλμας σκοτώθηκε το βράδυ της 16.8.1974 και η περισυλλογή του έγινε το πρωί της 17.8.1974. Επομένως ο χρόνος που μεσολάβησε ήταν τέτοιος που ο Πάλμας να είναι σε αναγνωρίσιμη κατάσταση. Κάτι τέτοιο έιναι σε αρμονία με την κατάθεση του ΜΕ9, κου Βάσου Αθανασίου ο οποίος αναγνώρισε τον γιό του και συστρατιώτη του Πάλμα και πιστοποίησε στο Δικαστήριο ότι ο γιός του όπως και κάποιοι άλλοι πεσόντες ήταν σε πλήρως αναγνωρίσιμη κατάσταση.

Ο ΜΥ3 Πάνος Σταυρινός είναι ειδικός παθολογοανατόμος και λέκτορας στην Ιατροδικαστική, ο οποίος εργάστηκε στο Δημόσιο από το 1974-1989. Από τον Ιούνιο του 1974 εργάστηκε ως Διευθυντής του Γιαθολογοανατομικού κυτταρολογικού τμήματος του Γενικού Νοσοκομείου Λευκωσίας. Εξήγησε ότι οι συνθήκες του νεκροτομείου το 1974 πριν την εισβολή ήταν ικανοποιητικές, με ψυγείο για 4 ππώματα με θερμοκρασία μέχρι 4° C για να επιβραδύνεται η σήψη.

Ο μάρτυρας αναφέρθηκε στην μεταφορά νεκρών στο νοσοκομείο κατά την επίδικη περίοδο. Συγκεκριμένα σημείωσε ότι μεταφέρθηκαν στο νεκροτομείο 15 νεκροί την πρώτη μέρα του Πραξικοπήματος, και άλλοι 20 νεκροί από την Εισβολή, μια εβδομάδα αργότερα.

Είπε πως την περίοδο εκείνη δεν μπορούσε να διενεργήσει κανονική νεκροψία και πως κανονικά αυτός διενεργούσε νεκροτομή κατόπιν οδηγιών από θανατικό ανακριτή ή από την αστυνομία και κατά την περίοδο που αναφέρεται γινόταν υπό την επίβλεψη στρατιωτικών. Ο μάρτυρας αργότερα είπε ότι οι 15 νεκροί του πραξικοπήματος που προαναφέρονται αναγνωρίστηκαν και τα ονόματα στάλθηκαν στην Εισαγγελία.

Σημαντικό κατά την γνώμη μου σημείο της μαρτυρίας, είναι η αναφορά του μάρτυρα στο ότι η αναγνώριση αυτή πραγματοποιήθηκε με γνώμονα μόνο τις ταυτότητες και τα προσωπικά τους αντικείμενα. Επίσης σημαντικό είναι ότι όπως προκύπτει από τη μαρτυρία του, οι περισυλλεγέντες νεκροί Αγίου Παύλου δεν μεταφέρθηκαν στο νοσοκομείο αλλά στο νεκροταφείο για ταφή.

Επιπρόσθετα ο μάρτυρας αναφέρθηκε συγκεκριμένα σε ένα περιστατικό όπου γιος επώνυμης κυρίας, η οποία είχε παραστεί στο νοσοκομείο για να τον εντοπίσει, αναγνωρίστηκε αργότερα ΠΑΡΑ το γεγονός ότι το ππώμα ήταν σε προχωρημένη σήψη.

Κατά τη διάρκεια της κυρίως εξέτασης ο ΜΥ3 σημείωσε ότι αναγκάστηκε σε κάποιες περιπτώσεις να υπογράψει πιστοποιητικά θανάτου χωρίς νεκροτομή. Κατά την αντεξέταση, όταν ερωτήθηκε, είπε πως δεν υπέγραφε υπό πίεση, αλλά στηριζόμενος στην εντιμότητα και ειλικρίνεια του νεκροτόμου. Κατά την αντεξέταση ο ΜΥ3 περιέγραψε τη διαδικασία νεκροψίας. Όπως εξήγησε επιβλέπει τα ππώματα και καταγράφει εξωτερικά ευρήματα και κατόπιν προχωρά στην νεκροψία στην παρουσία βοηθού νεκροτόμου, φωτογράφου κι αστυνομικού ανακριτή με σκοπό την διαπίστωση ακριβών αιτιών θανάτου αφού όμως πρώτα γίνει αναγνώριση. Περαιτέρω αναφέρθηκε στην περίπτωση του Αγίου Τύχωνα όπου έγινε εκταφή νεκρών για αναγνώριση. Κατά την αντεξέταση, εξήγησε ότι λόγω επιπόλαιας ταφής αποκαλύφθηκε το χέρι ενός νεκρού και έτσι διατάχθηκε η εκταφή και έγινε αυτοψία του χώρου και αναγνώριση. Κατά την αντεξέταση επίσης ο ΜΥ3 ρωτήθηκε για την περίπτωση Δανδουλάκη και εξήγησε ότι λόγω του ότι το ππώμα ήταν σε προχωρημένη σήψη η αναγνώριση έγινε από ρούχα και δαχτυλικά αποτυπώματα.

Ο μάρτυρας έδωσε μεγάλη σημασία στην αναγνώριση νεκρών από δακτυλικά αποτυπώματα, φωτογραφίες και προσωπικά αντικείμενα όπως ρούχα, ρολόγια, μαλλιά. Συγκεκριμένα δέχτηκε την υποβολή ότι τα δακτυλικά αποτυπώματα ήταν το «ευαγγέλιο» για αναγνώριση κατά την περίοδο του 1974.

Επιπρόσθετα, όταν του παρουσιάστηκε από το Τεκμήριο 37, Δελτίο Αναγνώρισης Νεκρού και ρωτήθηκε ποιά από τα δηλούμενα στοιχεία θεωρούσε ποιο σημαντικά υπέδειξε τα δαχτυλικά αποτυπώματα, τις φωτογραφίες και την περιγραφή των φυσικών χαρακτηριστικών. Ωστόσο καμία σημείωση ή σχετικό στοιχείο δεν λήφθηκε σχετικά. Περαιτέρω ο ΜΥ3 αναγνώρισε την υπογραφή του σε 9 Πιστοποιητικά θανάτου που του παρουσιάστηκαν από το Τεκμήριο 37 τα οποία υπέγραψε χωρίς να δει το ππώμα και μάλιστα υπέδειξε ότι τα εν λόγω έγγραφα δεν είναι του νεκροτομείου αλλά του ΓΕΕΦ. Και πάλι διερωτάται κανείς για την εγκυρότητα τέτοιων πιστοποιητικών και την αμέλεια και προχειρότητα που επέδειξαν όλοι οι αρμόδιοι υπό τις περιστάσεις. Περαιτέρω παρά την γνώση των αρμοδίων επί τούτων, υπήρχε άρνηση ή αμέλεια για πολλά χρόνια, με αποτέλεσμα με τον καιρό να αποδυναμώνεται η δυνατότητα αποκατάστασης των λαθών και αναγνώρισης των νεκρών με τις τότε δυνατές μεθόδους αναγνώρισης.

Ωστόσο η ύπαρξη των εν λόγω Πιστοποιητικών καταδεικνύουν την ύπαρξη και λειτουργία ενός συστήματος το οποίο για άγνωστους λόγους ή λόγους που δεν αποκαλύφθηκαν στην παρούσα υπόθεση δεν λειτούργησε στην περίπτωση των νεκρών του Αγίου Παύλου. Άξιον αναφοράς είναι ότι ο ΜΥ3 επέμενε ότι όλοι οι νεκροί πρέπει να πέρασαν από το νεκροτομείο γιατί απαγορεύεται αλλιώς. Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν φαίνεται από την μαρτυρία να έγινε στην περίπτωση των νεκρών που περισυνελέγησαν από το φυλάκιο των «Παλλουκιών» Αγίου Παύλου άγνωστο βεβαίως γιατί.

Ο μάρτυρας σε ορισμένες στιγμές της διαδικασίας φάνηκε ανακριβής και συγκρατημένος στις απαντήσεις του. Είναι σημαντικό ωστόσο ότι επιβεβαίωσε πως υπήρχε σύστημα το οποίο εργαζόταν σχετικά καλά. Υπήρχαν δελτία αναγνώρισης νεκρών, τα ππώματα μεταφέρονταν στο νεκροτομείο και, όπως παρουσιάστηκε, βάσει προσωπικών αντικειμένων ήταν εφικτός ένας σημαντικός αριθμός ταυτοποιήσεων. Επιβεβαίωσε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις έγιναν κατά την επίδικη περίοδο αναγνωρίσεις, ακόμα και εκταφές. Διερωτάται κανείς γιατί μια τέτοια επιλεκτική λειτουργία του συστήματος.

Το πρόβλημα και κατά συνέπεια η παραβίαση εστιάζεται στο ότι αυτό το σύστημα λειτούργησε επιλεκτικά και στην περίπτωση του πεσόντα Χαράλαμπου Πάλμα, η Δημοκρατία επέλεξε να ΜΗΝ εκτελέσει τα καθήκοντα της προς αναγνώριση της σορού που περισυνελέγη σε αναγνωρίσημη κατάσταση και ετάφη με ανεπίτρεπτη και απαράδεχτη προχειρότητα.

Περαιτέρω ο ΜΥ3 αποκάλυψε ότι τότε «ευαγγέλιο» της αναγνώρισης εθεωρούνταν τα δαχτυλικά αποτυπώματα αφού ας σημειωθεί πως οι ταυτότητες τότε είχαν και τα δαχτυλικά αποτυπώματα του κατόχου. Δεδομένων τούτων, η Δημοκρατία ή οι όποιες αρμόδιες αρχές φαίνεται ότι μεταξύ άλλων ενήργησαν εγκληματικά αφού παρέλειψαν να μεταφέρουν τους νεκρούς του Αγίου Παύλου αρχικά από το Νοσοκομείο και να ληφθούν τα δαχτυλικά αποτυπώματα, φωτογραφίες, προσωπικά αντικείμενα, περιορίζοντας έτσι την δυνατότητα αναγνώρισης των πεσόντων με την πιο ασφαλή για τα δεδομένα του καιρού μέθοδο. Οι αρχές είχαν μαρτυρίες και/ή εγνώριζαν τα ονόματα των στρατιωτών που υπηρετούσαν σε κάθε φυλάκιο. Είχαν σχεδόν βεβαιότητα ότι αυτοί είχαν φονευθεί. Είχαν φονευθεί δηλαδή αυτοί που οι ίδιοι ζήτησαν να περισυλλέξουν τις σορούς τους την επομένη του θανάτου τους και όμως απέτυχαν στο αρχικό εκείνο στάδιο, είπε, να τους αναγνωρίσουν (ένας στρατιώτης από το συνεργείο περισυλλογής, ο Σάββας Καράπασιης αναγνώρισε τους πέντε), είτε να κρατήσουν ουσιώδη στοιχεία για την αναγνώριση τους, όταν αυτό θα ήταν εφικτό μεταγενέστερα αφού επικαλούντο την εμπόλεμη κατάσταση.

Ο ΜΥ4 Γιάννος Προκοπίου απόφοιτος οδοντιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και σήμερα οδοντίατρος στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας έχει τύχει εκπαίδευσης στην Ακτινολογία και Διαγνωστική του στόματος όπως επίσης και στην Ιατροδικαστική. Εξήγησε ότι οδοντογναθικά πειστήρια είναι τα δόντια, τα οστά γνάθων και τα όποια υλικά αποκατάστασης στο στόμα και ότι η ταυτοποίηση με οδοντογναθικά πειστήρια είναι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, μια πολύ αξιόπιστη μέθοδος ταυτοποίησης νεκρών. Σημείωσε ότι σημαντική προϋπόθεση είναι τα έγκυρα, πλήρη και καλής ποιότητας προθανάτια αρχεία. Στη συνέχεια εξήγησε ότι αφού δημιουργηθούν και τα μεταθανάτια αρχεία γίνεται η σύγκριση. Για την ταυτοποίηση απαιτείται σύμπτωση σημείων. Ο αριθμός ποικίλει και παρά το γεγονός ότι διεθνώς ζητούνται συνήθως 12 κοινά σημεία, αναγνώριση μπορεί να επιτευχθεί και με λιγότερα.

Κατά την εξέταση ο μάρτυρας σχολίασε το οδοντιατρικό ιστορικό του Πάλμα όπως αυτό είχε καταγραφεί σε σχετικό έντυπο στο Τεκμήριο 48 σελίδες 14-15. Θεώρησε ότι δεν υπήρχε κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό και ότι οι συγκεκριμένες πληροφορίες δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ότι πληρούν τα προαναφερθέντα κριτήρια της πληρότητας, εγκυρότητας και καλής ποιότητας προθανάτιων στοιχείων. Ακολούθως αναφέρθηκε στην περίπτωση του αεροπορικού ατυχήματος της Ήλιος όπου σε αρκετές περιπτώσεις, πριν την ταυτοποίηση μέσω DNA, είχε γίνει αναγνώριση μέσω οδοντογναθικών στοιχείων αφού οι συγγενείς κλήθηκαν να καταθέσουν ότι στοιχεία είχαν.

Είναι κρίσιμο στο παρόν σημείο να γίνει η σχετική διάκριση με την παρούσα υπόθεση όπου όχι μόνο δεν τηρήθηκαν μεταθανάτια οδοντογναθικά στοιχεία αλλά ούτε αναζητήθηκαν προθανάτια οδοντογναθικά στοιχεία. Επομένως η Δημοκρατία εμποδίζεται να προβάλλει σαν υπεράσπιση, στην παράλειψή της να καταστήσει τα θύματα αναγνωρίσιμα μέσω των τότε υπαρχουσών μεθόδων αναγνώρισης, την απουσία πλήρους προθανάτιου αρχείου, ενώ ποτέ δεν κάλεσε συγγενείς να καταθέσουν τυχόν σχετικά στοιχεία ή δεν έκανε σχετική έρευνα στα αρχεία του Νοσοκομείου που να αποδεικνύουν την απουσία τέτοιων στοιχείων.

Ο ΜΥ4 αναφέρθηκε και στην μεθοδολογία σύγκρισης των προθανάτιων και μεταθανάτιων αρχείων και έδωσε 4 πιθανά αποτελέσματα:

- (α) Ταυτοποίηση
- (β) Πιθανή Ταυτοποίηση
- (γ) Αδυναμία ταυτοποίησης

(δ) Αποκλεισμός

Ο ΜΥ4 υποστήριξε ότι κάθε πληροφορία είναι σημαντική στη διαδικασία ταυτοποίησης και κατά την αντεξέταση επιβεβαίωσε τη σημασία της συλλογής μεταθανάτιων στοιχείων και πως χωρίς αυτή, δεν μπορεί να υπάρξει πιθανότητα αναγνώρισης. Επίσης δέχθηκε ότι αν υπήρχαν στην κατοχή εξειδικευμένου ατόμου πληροφορίες σε σχέση με τον τόπο από όπου προήλθαν οι σοροί και το δεδομένο ότι οι στρατιώτες προέρχονται από συγκεκριμένο φυλάκιο, αυτό θα βοηθούσε στην διαδικασία αναγνώρισης που θα καθίστατο ευκολότερη.

Κατά την αντεξέταση επίσης παρουσιάστηκε το βιβλίο «Σύγχρονη Στοματική & Γναθοπροσωπική Διαγνωστική & Ακτινολογία» που σημειώθηκε ως Τεκμήριο 52. Υποδείχτηκε στον ΜΥ4 ότι στην σελίδα xι στον πρόλογο του βιβλίου αναφέρεται ότι η διαγνωστική του στόματος είναι μάθημα που διδασκόταν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από το 1974-1975. Επειδή αρχικά ο μάρτυρας είχε αρνηθεί ότι στις προπτυχιακές του σπουδές διδάχτηκε ιατροδικαστική προσπάθησε να εξηγήσει ότι ιατροδικαστική και διαγνωστική του στόματος διαφοροποιούνται αλλά ανέφερε ότι διδάσκεται στη Διαγνωστική.

Ο μάρτυρας δέχθηκε σειρά υποβολών σε σχέση με το Τεκμήριο 52, και δεν αμφισβήτησε το περιεχόμενο του βιβλίου. Δέχθηκε μάλιστα πλήρως την αξία του βιβλίου, αφού αναγνώρισε ένα από τους συγγραφείς του ως 'αυθεντία' στον κλάδο της Διαγνωστικής του στόματος.

Επιβεβαίωσε την ορθότητα της ακόλουθης αναφοράς στην σελίδα 543 του Τεκμηρίου 52 «Αφού λοιπόν τα δόντια έχουν χαρακτηριστικά εξαιρετικά εξατομικευμένα και σταθερά αποτελούν το δεύτερο υλικό μετά τα δαχτυλικά αποτυπώματα για την ταυτοποίηση ενός πτώματος και μάλιστα όπως επιγραμματικά υποστηρίζεται όσο μεγαλύτερη η καταστροφή των μαλακών μορίων τόσο μεγαλύτερο το ενδιαφέρον των οδοντικών πειστηρίων στην αναγνώριση του πτώματος». Η αναφορά γίνεται κρίσιμη ειδικά για τα πτώματα που είχαν βρεθεί σε κατάσταση προχωρημένης σήψης. Ωστόσο η περίπτωση του Πάλμα δεν ανήκει σε αυτές.

Ο ΜΥ4 ακόμα δέχτηκε την αναφορά στην σελίδα 544 του ίδιου τεκμηρίου ότι ακόμα και «ένα σφράγισμα πιθανόν λόγω της θέσης του, της μορφολογίας του και του υλικού που έχει κατασκευαστεί να αποτελεί ένα ικανοποιητικό στοιχείο για την αναγνώριση του πτώματος» και της σελίδας 547 σημείο 7 όπου γίνεται αναφορά στο αξίωμα της Ιατροδικαστικής που επιβάλλει ότι «κανένα πτώμα, που δεν έχει

αναγνωριστεί δεν θα πρέπει να φεύγει από την αίθουσα του νεκροτομείου, εάν προηγουμένως δεν έχουν αφαιρεθεί και διαφυλαχθεί- μέσα σε φορμόλη – οι δύο γνάθοι».

Ο μάρτυρας ακολούθως, όταν του παρουσιάστηκε το σχετικό έντυπο, σελίδες 14 και 13 από το Τεκμήριο 48, επιβεβαίωσε ότι αφού υπήρχε αναφορά στον οδοντίατρο του Πάλμα ο οποίος εργαζόταν στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας, θα έπρεπε οι αρμόδιοι να ανατρέξουν στο αρχείο που τηρείτο εκεί για περαιτέρω βιοηθητικές προς αναγνώριση πληροφορίες.

Είναι φανερό ότι ενώ ήδη κατά το 1974 υπήρχε η δυνατότητα αναγνώρισης νεκρών μέσω οδοντογναθικών πειστηρίων που όπως μάλιστα εξηγήθηκε καθίσταντο κρίσιμα στις περιπτώσεις πτωμάτων προχωρημένης σήψης, η Δημοκρατία δεν έλαβε κανένα μέτρο για να εξασφαλιστούν τα αναγκαία προθανάτια και μεταθανάτια στοιχεία.

Η Δημοκρατία στην υπό εκδίκαση υπόθεση εγνώριζε ποιοι στρατιώτες υπηρετούσαν στο φυλάκιο «Παλλούκια». Εγνώριζε ότι αυτοί «αιχμαλωτίστηκαν ή εφονεύθησαν στις 16.8.1974». Στις 17.8.74 περισυνελέγησαν έξι γνωστοί σοροί ανήκοντες προφανώς στους υπερασπιστές του φυλακίου «Παλλούκια» και ετάφηκαν ως άγνωστοι χωρίς να αναγνωριστούν αλλά η Δημοκρατία τους θεωρεί αγνοούμενους και ενημέρωσε τους συγγενείς ότι αυτοί είναι αγνοούμενοι. Ποιος μπορεί να εξηγήσει το γιατί. Γιατί να τους θεωρεί είτε αγνοούμενους είτε αιχμάλωτους και στη συνέχεια (αφού επέστρεψαν οι αιχμάλωτοι) να τους θεωρεί αγνοούμενους και όχι φονευθέντες παραδοθέντες στην Κυπριακή Δημοκρατία μετά το θάνατο τους, και ταφέντες στο κοιμητήριο Λακατάμιας.

Είναι σκόπιμο να σημειωθεί ότι ενώ για την παρούσα αγωγή σε πρώτη φάση η ευθύνη της Δημοκρατίας εδράζεται στο γεγονός ότι ενώ ο Πάλμας λόγω των περιστάσεων της δικής του περίπτωσης ήταν σε αναγνωρίσιμη κατάσταση, (όπως και οι άλλοι γνωστοί-άγνωστοι συναγωνιστές του στο φυλάκιο «Παλλούκια») θάφτηκε σαν άγνωστος χωρίς να αναγνωριστεί. Είναι αυταπόδεικτη από τα γεγονότα η ευθύνη της Δημοκρατίας για την παράλειψή της να προχωρήσει σε συλλογή τέτοιων στοιχείων που βάσει των δυνατοτήτων της εποχής θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε αναγνώριση.

Γ. ΝΟΜΙΚΗ ΠΤΥΧΗ

ΟΙ ΙΣΧΥΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΝΑΓΟΥΣΩΝ:

Παραθέτοντας και σχολιάζοντας την ενώπιον μου μαρτυρία έχει καταφανεί ότι αποδέχομαι τη θέση των εναγουσών και απορρίπτω ως αντιφατικούς, αστήρικτους και παραπλανητικούς τους ισχυρισμούς της εναγόμενης. Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσω να εξηγήσω τους λόγους.

Είναι η θέση των Εναγουσών ότι οι πράξεις και πιο ουσιαστικά οι παραλείψεις τόσο της Κυβέρνησης όσο και των αρμόδιων στρατιωτικών και/ή πολιτικών υπηρεσιών για τις οποίες η Δημοκρατία ως Κράτος έχει ευθύνη αποτελούν παράβαση των εκ του Συντάγματος και/ή των Διεθνών Συμβάσεων και/ή του Νόμου απορρεόντων καθηκόντων της ίδιας της Δημοκρατίας και αντιπροσώπων της και/ή του διεθνούς εθιμικού ανθρωπιστικού δικαίου που είχαν σαν αποτέλεσμα την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Εναγουσών.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, υπάρχουν ουσιαστικά 3 κομβικά σημεία στο χρόνο σχετικά με την υπόθεση αυτή:

- (α) Η εμπόλεμη κατάσταση τον Αύγουστο του 1974 και η περισυλλογή των σορών που οργανώθηκε μετά από συμφωνία από τα Ηνωμένα Έθνη σε συνεννόηση με τον Τουρκικό Στρατό και την Εθνική Φρουρά. Αυτή έγινε από την Εθνική Φρουρά, από μονάδα που είχε σταλεί από το ΓΕΕΦ για το σκοπό αυτό, η οποία φαίνεται ότι παρέλαβε τις σορούς αυτές και τις μετέφερε απευθείας στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας (μάλλον παρά μέσω του Νοσοκομείου Λευκωσίας) όπου και θάφτηκαν σε ομαδικούς τάφους. Ορισμένες από τις ταφές αυτές έγιναν με την ένδειξη ΑΓΝΩΣΤΟΣ και μάλιστα προς επιβεβαίωση αυτών χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του ΜΕ6, ο οποίος παρουσίασε το σύστημα του ΓΕΕΦ που προβλεπόταν και λειτουργούσε το 1974 (Τεκμήριο 37) καθώς επίσης και τα Δελτία ταφής αγνώστων νεκρών.
- (β) Οι εκταφές στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας της περιόδου 1979-1981. Παρότι ζητήθηκε, ειδικά από τους ΜΕ6 και ΜΕ8, ήτοι από ΓΕΕΦ και ΕΛΔΥΚ, να παρουσιάσουν σχετική μαρτυρία, δεν προσκομίστηκε επαρκής μαρτυρία και παραμένει αδιευκρίνηστο με ποιού την άδεια και γιατί έγινε τότε επιλεκτική εκταφή μόνο των στρατιωτών της ΕΛΔΥΚ και όχι και των Ε/Κ πεσόντων της Εθνικής Φρουράς. Σχετική ωστόσο είναι η

μαρτυρία του ΜΕ5, που παρουσίασε το Τεκμήριο 33 και επιβεβαίωσε ότι οι εκταφές έγιναν με ανορθόδοξο τρόπο με τραγικές για τους συγγενείς των αγνοουμένων συνέπειες.

- (γ) Τα γεγονότα του 1999-2000 σε σχέση με τη διαδικασία εκταφής και αναγνώρισης δια της μεθόδου του DNA της σωρού του Έφεδρου Πάλμα. Ούτε και εδώ υπάρχει οποιαδήποτε πειστική μαρτυρία από πλευράς Δημοκρατίας για τους λόγους της τέτοιας καθυστέρησης και εμμονής στην χρήση της εν λόγω μεθόδου παρά την ύπαρξη εναλλακτικών και αρκούντως αξιόπιστων μεθόδων.

Είναι η θέση των Εναγουσών ότι τα προαναφερόμενα γεγονότα και η παντελής απραξία της Κυπριακής Δημοκρατίας στο να εξετάσει τα της ΜΟΝΗΣ περισυλλογής το 1974 και αργότερα να λάβει μέτρα για την αναγνώριση της σωρού του Χαράλαμπου Πάλμα που όπως τελικά διεφάνει ήτο γνωστό ότι ήταν θαμμένη στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας από το 1974, συνιστούν παραβιάσεις καθήκοντος και κατ' επέκταση παραβίαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Εναγουσών.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να παρατεθούν τα ακόλουθα ευρήματα του Δικαστηρίου στην απόφαση του στην υπόθεση **Βάσος Βασιλείου κ.α. εναντίον Κυπριακής Δημοκρατίας, Αγωγή αρ. 13863/2002, Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας**, απόφαση ημερομηνίας 5.11.2010, όπου εξετάστηκαν παρόμοιας φύσεως θέματα. Η εν λόγω απόφαση δεν έχει τελεσιδικήσει λόγω του ότι η Εναγόμενη Δημοκρατία την έχει εφεσιβάλει. Παρατίθενται σχετικά:

«67. Ο Σάββας Καράπασης περισυνέλεξε 6 πτώματα στρατιωτών από το φυλάκιο «Παλλούκια» από τους οποίους αναγνώρισε τους 5 (Γιάννη Γιαννή, Αντρέα Ζορπή, Δημήτρη Ευαγγέλου, Αντρέα Πάλμα και Χαράλαμπο Πάλμα). Όπως φαίνεται από το Τεκμήριο 35, οι 5 αυτοί νεκροί αν και αναγνωρίστηκαν από τον Καράπαση είχαν φάκελο αγνοουμένου.

147. Το γεγονός ότι κατά την περισυλλογή νεκρών το 1974 δεν συγκεντρώθηκαν και καταγράφηκαν τα προσωπικά τους αντικείμενα αλλά ετάφηκαν μαζί με τους νεκρούς επέβαλλε την διενέργεια εκταφών το συντομότερο δυνατόν μετά από το 1974, αφού υπήρχε εύλογη πιθανότητα κάποιοι τουλάχιστον από τους νεκρούς να αναγνωριστούν.

148. Η εναγμένη γνώριζε πως στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας υπήρχαν τάφοι αγνώστων πεσόντων. Μέχρι το 1992 δεν έγινε οποιαδήποτε σοβαρή προσπάθεια αναγνωρισής τους. Μόλις το 1992 μετά από την επιστολή του ΜΕ4 Ξ. Καλλή λήφθηκαν με καθυστέρηση 18 χρόνων καταθέσεις από τα πρόσωπα που έλαβαν μέρος στα συνεργεία περισυλλογής – όσα από αυτά τα πρόσωπα έγινε κατορθωτό να εντοπιστούν μετά από τόσα χρόνια- και ετοιμάστηκε η έκθεση Τεκμήριο 35, η οποία καταλήγει στο προφανές συμπέρασμα ότι πεσόντες της περιοχής Αγίου Παύλου πρέπει να αναζητηθούν στο κοιμητήριο Λακατάμιας όπου τάφηκαν ως άγνωστοι. Τα στοιχεία που οδήγησαν σε αυτό το συμπέρασμα ήταν διαθέσιμα από το 1974 φτάνει κάποιος να είχε μπει στον κόπο να καταγράψει την μαρτυρία των προσώπων που περισυνέλεξαν τους νεκρούς. Αν το 1992, 18 χρόνια μετά από τα γεγονότα, έγινε κατορθωτό να συγκεντρωθεί η μαρτυρία που καταγράφεται στο Τεκμήριο 35, τότε είναι βέβαιο ότι το 1974 θα μπορούσαν να είχαν συγκεντρωθεί πολύ περισσότερα στοιχεία. Εν πάσῃ περιπτώσει και μόνο από τα στοιχεία που περιέχονται στα Τεκμήρια 37 και 35 αν κάποιος είχε προβεί σε σοβαρή μελέτη και αξιολόγηση των στοιχείων θα πρόεκυπτε ότι ο Ππασιάς κατά πάσα πιθανότητα σκοτώθηκε τον Αύγουστο του 1974 και τάφηκε στο κοιμητήριο Λακατάμιας. Φαίνεται ότι στο σημείο που υπηρετούσε ο Ππασιάς ο Λόχος του είχε συνολικά 18 νεκρούς. Το συνεργείο περισυλλογής μάζεψε 18 νεκρούς από την ίδια περιοχή οι οποίοι μεταφέρθηκαν και τάφηκαν στο Κοιμητήριο Λακατάμιας. Αν ήταν γνωστό το σημείο που τάφηκαν, όπως η Δημοκρατία είχε την υποχρέωση να το καταγράψει, τότε ο Ππασιάς θα μπορούσε να είχε αναζητηθεί ανάμεσα σε 18 νεκρούς αντί ανάμεσα σε εκατοντάδες. ....

149. .... Με αυτά τα δεδομένα τα οποία θα μπορούσε να ήταν γνωστά από το 1974 αν η Δημοκρατία είχε τηρήσει τις προβλεπόμενες διαδικασίες και είχε προβεί σε εύλογη διερεύνηση της υπόθεσης, δεν μπορεί να υπάρχει αμφιβολία ότι ο Ππασιάς θα μπορούσε να είχε αναγνωρισθεί μέσω των προσωπικών του αντικειμένων.»

Ας σημειωθεί ότι σε σχέση με τις πιο πάνω παραγράφους και την παράθεση σχετικού αποσπάσματος από την απόφαση **Βάσος Βασιλείου κ.α. εναντίον Κυπριακής Δημοκρατίας** το αναφερόμενο σε αυτήν Τεκμήριο 35 είναι το αντίστοιχο Τεκμήριο 29 στην παρούσα υπόθεση (ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟ Σημείωμα για τον φάκελλο Υ.Α.5.14.3.1.10).

Όσον αφορά τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η βάση του καθήκοντος είναι το Σύνταγμα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Ε.Σ.Δ.Α.), η οποία έχει κυρωθεί με τον «ο Περί της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως δια την προάσπιση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Κυρωτικός Νόμος του 1962 (39/62))» (Σύμβαση) και ο οποίος με βάση το Άρθρο 169(3) του Συντάγματος έχει ισχύ αυξημένη έναντι οποιασδήποτε Νομοθεσίας. Επιπρόσθετα, οι γενικές αρχές του διεθνούς εθιμικού ανθρωπιστικού δικαίου όπως αναπτύσσονται πιο κάτω και έχουν εξάλλου αποτελέσει μέρος της δεσμευτικής νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ).

Αποτελεί καθιερωμένη αρχή της κυπριακής νομολογίας ότι οι παραβιάσεις ανθρώπινων δικαιωμάτων, οι οποίες δεν καλύπτονται από τον περί αστικών αδικημάτων νόμο, μπορούν να στοιχειοθετήσουν αγώγιμο δικαίωμα. Η αρχή αυτή αποφασίστηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο στην *Táκης Γιάλλουρος v. Νικολάου (2001) 1 Α.Α.Δ. σελ 558.* Στην εν λόγω απόφαση ακόμα το Ανώτατο Δικαστήριο ανέφερε ότι:

«....Η αποτελεσματική εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που οριοθετεί το Άρθρο 35 του Συντάγματος, επιβάλλει την απόδοση αποζημίωσης στο θύμα της παραβίασης κάθε ζημιάς που προκαλείται στην οντότητά του, ως φυσική και κοινωνική ύπαρξη.....».

(1) Ανθρώπινα Δικαιώματα

Σε σχέση με τις παραβιάσεις που θεμελιώνονται στον κυπριακό νόμο και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) όπως έχει κυρωθεί από την Κυπριακή Δημοκρατία. Το Δικαστήριο παραθέτει το κείμενο από τον Κυρωτικό νόμο καθώς επίσης και το κείμενο στα Αγγλικά έτσι ώστε να μπορούν να γίνονται οι αναφορές από τη Νομολογία η οποία είναι και αυτή στα Αγγλικά.

Όσον αφορά την ευθύνη του Κράτους για εφαρμογή των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, αυτή επιβάλλεται από το 'Άρθρο 1 της Σύμβασης το οποίο ουσιαστικά επιβάλλει την υποχρέωση διασφάλισης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Το Άρθρο 1 της ΕΣΔΑ παρατίθεται ακολούθως:

«Τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη αναγνωρίζουν, εις όλα τα εξαρτώμενα εκ της δικαιοδοσίας των πρόσωπα, τα καθοριζόμενα εις το Πρώτο Μέρος της παρούσης Συμβάσεως δικαιώματα και ελευθερίες»

«The High Contracting Parties shall secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of this Convention».

Εδώ δεν πιστεύω ότι υπάρχει οποιαδήποτε ένσταση από την πλευρά της Δημοκρατίας στο γεγονός ότι τα Ανθρώπινα Δικαιώματα κατά τον επίδικο χρόνο δηλαδή τον Αύγουστο του 1974 εφαρμόζοντο και κατά συνέπεια η Κυπριακή Δημοκρατία είχε την ευθύνη της διασφάλισης τους.

Το γεγονός ότι ο Έφεδρος Πάλμας σκοτώθηκε σε περιοχή που κατά το συγκεκριμένο χρόνο δεν ελεγχόταν από τη Δημοκρατία, (ως η θέση της Δημοκρατίας στην υπεράσπιση τους), ουδόλως αλλάζει την υποχρέωση της Δημοκρατίας να διακριβώσει την τύχη του, δεδομένης της ιδιαιτερότητας ότι στην περίπτωση αυτή έχουμε το γεγονός της ΜΟΝΗΣ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗΣ που έγινε κατά τη διάρκεια της Τουρκικής Εισβολής. Οι νεκροί παρελήφθησαν την επομένη του θανάτου τους από στρατιώτες της Εθνικής Φρουράς με αυτοκίνητα της Εθνικής Φρουράς κάτω από τις οδηγίες του ΓΕΕΦ.

Έτσι οι σοροί (περιλαμβανομένης εκείνης του Εφέδρου Πάλμα) περιήλθαν στην δικαιοδοσία της Δημοκρατίας και η Δημοκρατία είχε εκ των πραγμάτων υπό τον έλεγχό της όλα εκείνα τα στοιχεία που την καθιστούσαν υπεύθυνη να διασφαλίσει τα δικαιώματα των συγγενών σύμφωνα με τη Σύμβαση.

Με την πλημμελή εκτέλεση των υποχρεώσεων της κατά την περισυλλογή και ταφή της σωρού του Χράλαμπου Πάλμα και την παράλειψή της να διενεργήσει την δέουσα έρευνα, η Δημοκρατία όχι μόνο παραβίασε την υποχρέωσή της κάτω από το Άρθρο 7 του Συντάγματος και το αντίστοιχο Άρθρο 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) αλλά και με βάση τα γεγονότα της παρούσας υπόθεσης παραβίασε και το Άρθρο 8 του Συντάγματος και αντίστοιχο Άρθρο 3 της ΕΣΔΑ αφού η παράλειψη διερεύνησης συνιστά εξευτελιστική και ταπεινωτική μεταχείριση των Εναγουσών καθώς και το Άρθρο 15 του Συντάγματος και αντίστοιχο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ αφού η προσωπική και οικογενειακή ζωή των Εναγουσών επηρεάστηκε εκ βάθρων.

Η νομολογία του ΕΔΑΔ είναι πλούσια σε σχέση με το 'Άρθρο 2 της Σύμβασης και περιλαμβάνει την υποχρέωση αποτελεσματικής έρευνας σε περιπτώσεις όπου η ζωή κάποιου κινδυνεύει και για πρόσωπα που έχουν σκοτωθεί και εξαφανιστεί.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υπήρχε θανάσιμος κίνδυνος κατά τον επίδικο χρόνο και το γεγονός του θανάτου και της περισυλλογής κάνει την ευθύνη της Δημοκρατίας πιο μεγάλη.

Τα ερωτήματα που τίθενται είναι γιατί περισυνέλεξαν τους νεκρούς την επομένη του θανάτου τους, αφού ούτε το ανέφεραν στις Ενάγουσες ή άλλους συγγενείς και ούτε διερεύνησαν την ταυτότητα των στρατιωτών που έθαψαν; Γιατί δεν έκαναν αυτό που με αρκετή επιτυχία έκανε ο Σίββακας 19 χρόνια αργότερα όπως φαίνεται στο Τεκμήριο 29; Αν έκαναν μερικές απλές ερωτήσεις είμαι βέβαιος ότι θα επιβεβαίωναν ότι ο Πάλμας ήταν θαμμένος στη Λακατάμια. Μάλιστα σε μια πιθανή εκταφή τα ρούχα, προσωπικά αντικείμενα, τα μαλλιά, τα δόντια και διάφορα άλλα στοιχεία θα συνέθεταν μια εικόνα που με τη βοήθεια συγγενών θα κατέληγαν σε αναγνώριση.

Από τη νομολογία στο ΕΔΑΔ παραπέμπω στις ακόλουθες αναφορές, στοις οποίες με παρέπεμψε ο κ. Δημητριάδης.

Στην υπόθεση *Varnava and others v. Turkey, App 16064-16073/9000, ημερομηνίας 10.1.2008*, Απόφαση της Διευρυμένης Σύνθεσης του ΕΔΑΔ, όπου γίνεται αναφορά στην 4^η *Διακρατική Κύπρος v. Τουρκία* και καταλήγει το Δικαστήριο.

«...it held that the failure of the authorities of the respondent State to conduct an effective investigation aimed at clarifying the whereabouts and fate of the Greek-Cypriot missing persons who disappeared in such life-threatening circumstances (see paragraphs 133-136) disclosed such a continuing violation.

112. The inter-State case concerned the phenomenon of disappearances, which, although linked to a specific point of time when the missing person was last seen and the surrounding circumstances, may be distinguished from conventional cases of use of lethal force or unlawful killings which are dealt with under Article 2. In the latter cases, the fate of the victim is known; the former are characterized by an ongoing situation of uncertainty and, not infrequently, callous inaction, obfuscation and concealment.....».

Το τραγικό είναι ότι η Δημοκρατία είναι τόσο ένοχη όσο και η Τουρκία για την περίπτωση του Εφέδρου Πάλμα.

Στην *Jularic v. Croatia, app no. 20106/06, ECtHR 20 January 2011*, το ΕΔΑΔ εξετάζοντας την παραβίαση της υποχρέωσης αποτελεσματικής έρευνας που απορρέει από το Άρθρο 2 της Σύμβασης, κάνει αναφορά στα αναγκαία διαβήματα στα οποία πρέπει να προβεί ένα Κράτος αλλά επίσης κάνει αναφορά στην επιπρόσθετη προϋπόθεση το Κράτος να ανταποκρίνεται άμεσα και με εύλογη συνέπεια

στην εν λόγω υποχρέωση. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ακόμα και σε περίπτωση που μπορεί να γίνει δεκτό ότι οι δυσκολίες της συγκεκριμένης περίπτωσης ήταν τέτοιες, το κράτος πρέπει να ενεργεί με τέτοια συνέπεια ώστε να διασφαλίζεται το στοιχείο του δημοσίου ελέγχου και της εμπιστοσύνης.

Σχετικές επίσης είναι και οι αποφάσεις στις υποθέσεις *Bazorkina v. Russia App. No. 69481/01 απόφαση ημερ. 27.7.2006, Imakayeva v. Russia App. No. 7615/02 απόφαση ημερομηνίας 9.11.06* και *Baysayeva v. Russia απόφαση ημερομηνίας 5.4.07*.

Θεωρώ σκόπιμο να γίνει εκ νέου αναφορά και στην προαναφερόμενη υπόθεση *Βάσος Βασιλείου κ.α. εναντίον Κυπριακής Δημοκρατίας, Αγωγή αρ. 13863/2002, απόφαση ημερομηνίας 5.11.2010*, η οποία παρότι δεν είναι δεσμευτική είναι μάλλον βοηθητική. Συγκεκριμένα παρατίθεται το ακόλουθο απόσπασμα.

«174. .... Σε αυτή την ιδιαίτερη περίπτωση όπου η Δημοκρατία είχε εκ των πραγμάτων πρόσβαση στα στοιχεία και τους μάρτυρες βαρύνεται και η ίδια, ανεξάρτητα από την υποχρέωση της Τουρκίας, με την υποχρέωση διεξαγωγής αποτελεσματικής έρευνας.»

Σχετικά με το Άρθρο 8 του Συντάγματος και το Άρθρο 3 της ΕΣΔΑ σημειώνονται τα ακόλουθα και τα σχετικά άρθρα παρατίθενται:

Άρθρο 8 Συντάγματος

«Ουδείς υποβάλλεται εις βασανιστήρια ή εις απάνθρωπον ή ταπεινωτικήν τιμωρίαν ή μεταχείρισιν»

Άρθρο 3 ΕΣΔΑ

«Ουδείς επιτρέπεται να υποβληθεί εις βασάνους ούτε εις πείνας ή μεταχείρισιν απάνθρωπους ή εξευτελιστικάς».

Article 3 ECHR

«No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment».

Η όλη συμπεριφορά της Δημοκρατίας ήταν τέτοιας έντασης και διάρκειας που συνιστά για τις Ενάγουσες απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά παράβαση του Άρθρου 3 της Σύμβασης.

Οι Ενάγουσες διάβηκαν μια βασανιστική πορεία 25 και πλέον χρόνων κατά την διάρκεια της οποίας βίωσαν έντονα το συναίσθημα της μαρτυρικής αναμονής, της αβεβαιότητας και του ψυχικού κλονισμού. Αιτία αυτού του αβάσταχτου πόνου, ήταν η παράλειψη της Δημοκρατίας να προβεί στις δέουσες ενέργειες για να ερευνηθεί η τύχη του πεσόντα και να ενημερωθεί η οικογένεια του.

Στην *Varnava and others v. Turkey* (ανωτέρω), η απόφαση του Δικαστηρίου όπως φαίνεται στις παραγράφους 137 και 138 είναι:

«*The Government of Cyprus*

137. *All the second applicants had, in their view, been victims of inhuman treatment. Three were wives of the missing men, and six of mothers or fathers (though other relatives have taken over as applicants in some cases). They have all lived with uncertainty and anguish for over 25 years. The wives have never remarried as they do not see themselves as widows. They have never given up trying to find out what happened and their anguish is worsened by the fact that there are people with information who are not revealing what they know (citing Comm. Rep, § 157, where it was stated that information about former Turkish Cypriot commanders was being concealed) and the lack of co-operation of the Turkish forces with attempts to obtain information (Dillon Commission, p.18, second para.). This all produced helplessness and frustration in the second applicants. Further, the situation disclosed inhuman treatment inflicted as a matter of practice.*

A. The Court's assessment

138. *The Court refers to the principles set out and the findings in the Inter-State case (cited above, §§ 155-158). No point of distinction arises in the present case. The silence of the authorities of the respondent State in the face of the real concerns of the second applicants, relatives of the nine missing men, attains a level of severity which can only be categorized as inhuman treatment within the meaning of Article 3. It therefore concludes that, during the period under consideration, there has been a continuing violation of Article 3 of the Convention on this respect.»*

Η ψυχική ταλαιπωρία στην οποία υποβλήθηκαν οι Ενάγουσες σαν αποτέλεσμα της αποτυχίας της Δημοκρατίας να προβεί σε αποτελεσματική και ολοκληρωμένη έρευνα θεωρήθηκε εξευτελιστική και ταπεινωτική μεταχείριση με την έννοια του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ και του Άρθρου 8 του Συντάγματος και στην προαναφερόμενη απόφαση στην υπόθεση **Βάσος Βασιλείου κ.α. εναντίον Κυπριακής Δημοκρατίας**.

Μάλιστα τα πράγματα για την Δημοκρατία είναι χειρότερα διότι ενώ γνώριζε για τους άγνωστους νεκρούς της περισυλλογής, καλλιεργούσε την ιδέα του αγνοουμένου στις Ενάγουσες συντηρώντας έτσι την ελπίδα τους για τον γυρισμό του δικού τους. Δεδομένου τούτου η πρόσφατη απόφαση του ΕΔΑΔ στην υπόθεση **Janowiec and Others v. Russia, app. Nos. 55508/07 and 29520/09, ECtHR 16 April 2012**, καθίσταται αποφασιστική και σχετικό απόσπασμα παρατίθεται πιο κάτω:

«B. The Court's assessment

1. *The applicants claimed that a prolonged denial of information about the fate of their relatives, taken together with dismissive and contradictory replies by the Russian authorities in respect to their requests for information and the Russian courts' insistence of the version of "disappearance" in defiance of the established historic facts, amounted to inhuman or degrading treatment with the meaning of Article 3. The Court recalls that Article 3 has previously been relied on in a number of cases in which the applicants complained that they had suffered inhuman and degrading treatment on the part of the domestic authorities in the context of the death or disappearance of their next of kin.*
2. *The essence of the issue under Article 3 is not that there has been a serious human rights violation concerning the missing person; it lies in the authorities' reactions and attitudes to the situation when it has been brought to their attention. The relevant factors include the proximity of the family tie, the particular circumstances of the relationship, the extent to which the family member witnessed the events in question, the involvement of the family member in the attempts to obtain information about the disappeared person. The Court emphasises that the finding of such a violation is not limited to cases where the respondent State has been held responsible for the disappearance but can arise where the failure of the authorities to respond to the quest for information by the relatives or the obstacles placed in their way, leaving them to*

bear the brunt of the efforts to uncover any facts, may be regarded as disclosing a flagrant, continuous and callous disregard of an obligation to account for the fate of the missing person (see, amongst many authorities, *Varnava and Others*, cited above, § 200; *Osmanoğlu v. Turkey*, no. 48804/99, § 96, 24 January 2008; *Bazorkina v. Russia*, no. 69481/01, § 139, 27 July 2006; *Imakayeva*, § 164, and *Gongadze*, § 184, both cited above; *Tanış and Others v. Turkey*, no. 65899/01, § 219, ECtHR 2005–VIII; *Orhan v. Turkey*, no. 25656/94, § 358, 18 June 2002, and *Çakıcı v. Turkey* [GC], no. 23657/94, § 98, ECtHR 1999-IV).»

Σχετικές επίσης είναι οι αναφορές στην *Bazorkina v. Russia*, Appl. 69481 ημερομηνίας 11.12.2006, *Imakayeva v. Russia* Appl. 7615/02 ημερομηνίας 9.2.2007 και *Baysayeva v. Russia*, Appl. 74237/01 ημερομηνίας 24.9.2007.

Παρατίθεται απόσπασμα από την υπόθεση *Bazorkina v. Russia* (app. No. 69481/01, ECtHR 27 July 2006):

«139. ... *The Court would further emphasize that the essence of such a violation does not mainly lie in the fact of the 'disappearance' of the family member but rather concerns the authorities' reactions and attitudes to the situation when it is brought to their attention...*”

Όπως προαναφέρθηκε οι πράξεις και/ή παραλείψεις της Εναγομένης παραβιάζουν το Άρθρο 15 του Συντάγματος και το αντίστοιχο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ:

Άρθρο 15 Συντάγματος

- «1. Έκαστος έχει το δικαίωμα όπως η ιδιωτική και οικογενειακή αυτού ζωή τυγχάνει σεβασμού.
- 2. Δεν χωρεί επέμβασις κατά την άσκηση του δικαιώματος τούτου, ειμή τοιαύτη οια θα ήτο σύμφωνος προς τον νόμο και αναγκαία μόνον προς το συμφέρον της ασφάλειας της Δημοκρατίας ή της συνταγματικής τάξεως ή των δημοσίων ηθών ή της προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των υπό του Συντάγματος ηγγυημένων εις παν πρόσωπον»

Άρθρο 8 ΕΣΔΑ

- «1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.
- 2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξει επέμβασης δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασης αύτη προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρο το οποίον, εις μίαν δημοκρατική κοινωνία, είναι αναγκαίο δια την εθνική ασφάλειαν, την δημόσια ασφάλειαν, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων».

Article 8 ECHR

- «1. *Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence.*
- 2. *There shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as is in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interest of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others»*

Είναι φανερό από την υπάρχουσα μαρτυρία, ότι η οικογενειακή ζωή των Εναγουσών έχει επηρεαστεί από τη συνεχιζόμενη παράλειψη της Δημοκρατίας να διερευνήσει την τύχη του Έφεδρου στρατιώτη Χαράλαμπου Πάλμα.

Είναι σημαντική η νομολογία του ΕΔΑΔ σχετικά με την έννοια της προσωπικής ζωής όπως προστατεύεται κάτω από το Άρθρο 8 της Σύμβασης. Το ΕΔΑΔ έχει προσδώσει στην έννοια της προσωπικής ζωής πλατιά έννοια και συγκεκριμένα η εν λόγω έννοια έχει ερμηνευτεί ώστε να καλύπτει τόσο την φυσική όσο και την πνευματική ακεραιότητα του προσώπου. (*Castello-Roberts v. The United Kingdom, app. No. 13134/87, 25 March 1993*). Περαιτέρω, όπως διευκρινίστηκε στην υπόθεση *Bensaid v. The United Kingdom, app. No. 44599/98, ECHR, 6 February 2001*, το Άρθρο 8 προστατεύει το δικαίωμα της προσωπικής ανάπτυξης και θεωρεί ότι η προστασία της πνευματικής σταθερότητας/ακεραιότητας είναι εκ των ων ουκ άνευ για την απόλαυση του δικαιώματος σεβασμού της προσωπικής ζωής.

Στις πιο πάνω υποθέσεις εξηγείται επίσης ότι στις περιπτώσεις όπου η επίδικη μεταχείριση δεν φτάνει το όριο του Άρθρου 3 της Σύμβασης, η ίδια μεταχείριση εφόσον επηρεάζει δυσμενώς την φυσική ή πνευματική ακεραιότητα του ατόμου τότε μπορεί να παραβιάζει το Άρθρο 8 ως προς το δικαίωμα της προσωπικής ζωής. (Βλ. *Bensaid v. The United Kingdom* (ανωτέρω)).

Η λανθασμένη καλλιέργεια της εντύπωσης στις Ενάγουσες ότι ο "Έφεδρος Πάλμας" ήτοντες ζωή και αγνοείτο, ξεκάθαρα επηρέασε δυσμενώς την οικογενειακή τους ζωή. Οι Ενάγουσες 2 και 3, κόρες του πεσόντα Πάλμα, βίωναν καθημερινά την απελπισία της μητέρας τους, Ενάγουσας 1, η οποία είχε ξεκινήσει μια πορεία δύσκολης αλλά επίμονης αναζήτησης του συζύγου της. Αυτό είχε αντίκτυπο στο φυσιολογικό μεγάλωμα των δύο παιδιών, τα οποία στερήθηκαν τόσο την οικογενειακή θαλπωρή όσο και την ανεμελία των παιδικών τους χρόνων.

Ο ατέρμονος πόνος, η ανεξήγητη απουσία και η μετέπειτα αβάσταχτη αίσθηση της αδικίας που βιώσαν οι Ενάγουσες, επηρέασε τόσο έντονα την προσωπική και οικογενειακή ζωή τους που δεν μπορεί παρά να θεμελιώνει παραβίαση από πλευράς Δημοκρατίας. Επιπρόσθετα και σε σχέση με την παραβίαση του ίδιου άρθρου, το γεγονός ότι η Κυπριακή Δημοκρατία στέρησε από τις Ενάγουσες το δικαίωμα να θάψουν τον νεκρό σύζυγο και πατέρα τους, στοιχειοθετεί επιπλέον παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης.

Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίστηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων τόσο στην υπόθεση *Pannullo and Forte v France, app. No 37794/97, ECtHR 30/10/2001*, όπου αναφέρθηκε στη θετική υποχρέωση του κράτους να επιστρέψει τη σωρό του νεκρού στους συγγενείς, όσο και στην μεταγενέστερη υπόθεση *Girard v France, p. No. 22590/04 ECtHR 30.06.2011*. Στην υπόθεση αυτή το Δικαστήριο σημείωσε ότι αδικαιολόγητη καθυστέρηση επιστροφής των λειψάνων στους συγγενείς του αποθανόντα αποτελεί παραβίαση του δικαιώματος προσωπικής και οικογενειακής ζωής τους. Είναι φανερό από την παρούσα νομολογία ότι το ΕΔΑΔ ενσωματώνει τις βασικές αρχές του διεθνούς εθιμικού ανθρωπιστικού δικαίου.

Σχετική επίσης είναι και η απόφαση *Hadri-Vionett v Switzerland, app. No. 55525/00, ECtHR 14.2.2008, NA 14*, όπου το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων επεσήμανε το δικαίωμα των συγγενών να είναι παρόντες στην ταφή των νεκρών συγγενών τους.

Δεν υπάρχει δικογραφία αλλά ούτε και μαρτυρία ότι οι πράξεις και/ή παραλείψεις της Δημοκρατίας ήταν αναγκαίες σύμφωνα με τις εξαιρέσεις του Άρθρου 15 του Συντάγματος και αντίστοιχου Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ όπως π.χ. εθνική ή δημόσια ασφάλεια ή δημόσια υγεία. Κατά συνέπεια, η Δημοκρατία θωρώ ότι είναι υπόλογη και για αυτή την παραβίαση

(2) Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο

Οι πράξεις και/ή παραλείψεις της Δημοκρατίας κατά τον χρόνο της περισυλλογής και ταφής των πεσόντων καθώς και μετέπειτα κατά τις διενεργηθείσες εκταφές, αλλά και το γεγονός ότι η Δημοκρατία ενώ γνώριζε και/ή όφειλε να γνωρίζει τις συνθήκες θανάτου και ταφής του πεσόντα Χαράλαμπου Πάλμα παρέλειψε να ενημερώσει τις Ενάγουσες ή οποιαδήποτε από αυτές αναφορικά με τις συνθήκες αυτές, συνιστά παραβίαση του Ανθρωπιστικού εθιμικού δικαίου όπως αυτό έχει καταγραφεί στις Συνθήκες της Γενεύης που κωδικοποιούν το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο.

Οι Συμβάσεις της Γενεύης σχετικά με τον Νόμο του Πολέμου και ειδικά οι Συμβάσεις για την Προστασία των Θυμάτων Πολέμου είναι οι ακόλουθες:

- I. *Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (First Convention).*
- II. *Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members or Armed Forces at Sea (Second Convention)*
- III. *Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Convention)*
- IV. *Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Convention)*

Τέθηκαν σε ισχύ από τον Οκτώβριο του 1950 και κυρώθηκαν από την Κυπριακή Δημοκρατία την 18η Ιουλίου 1966 με το Νόμο 40/66 καθώς και το Επιπρόσθετο Πρωτόκολλο:

«*Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), with Annexes, Final Act and Resolutions*» το οποίο μπήκε σε ισχύ στις 7 Δεκεμβρίου 1978 και κυρώθηκε από την Κυπριακή Δημοκρατία την 1η Ιουνίου 1979 με το Νόμο 43/79».

Οι πιο πάνω διεθνείς συνθήκες έχουν ισχύ αυξημένη έναντι του εσωτερικού δικαίου δεδομένου του Άρθρου 169(3) του Συντάγματος και κατά συνέπεια υπερτερούν αυτού αλλά πιο σημαντικά δημιουργούν συγκεκριμένες υποχρεώσεις για τη Δημοκρατία. Εξάλλου σημειώνεται ότι, στην παρούσα υπόθεση γίνεται επίκληση των σχετικών αρχών του διεθνούς εθιμικού ανθρωπιστικού δικαίου όπως αυτές έχουν προκύψει από το σύνολο των πιο πάνω συμβάσεων και είναι δεσμευτικές για κάθε κράτος ασχέτως αν έχουν επικυρώσει τις συνθήκες.

Συγκεκριμένα, στην παρούσα υπόθεση η Δημοκρατία παραβίασε τις ακόλουθες αρχές του Διεθνούς Εθιμικού Ανθρωπιστικού Δικαίου που συνδέονται με την προστασία της οικογενειακής ζωής, την μεταχείριση των νεκρών και την υποχρέωση επιστροφής των λειψάνων και των προσωπικών αντικειμένων τους στους συγγενείς, τον τρόπο ταφής και της υποχρέωσης καταγραφής όλως των διαθέσιμων στοιχείων και ενημέρωσης των συγγενών. (Ας σημειωθεί ότι οι εν λόγω υποχρεώσεις βαραίνουν αδιάκριτα όλα τα εμπλεκόμενα μέρη της σύρραξης):

"Fundamental Guarantees

Rule 105. *Family life must be respected as far as possible. [IAC/NIAC]*

The Dead

Rule 112. *Whenever circumstances permit, and particularly after an engagement, each party to the conflict must, without delay, take all possible measures to search for, collect and evacuate the dead without adverse distinction.[IAC/NIAC]*

Rule 113. *Each party to the conflict must take all possible measures to prevent the dead from being despoiled. Mutilation of dead bodies is prohibited.[IAC/NIAC]*

Rule 114. *Parties to the conflict must Endeavour to facilitate the return of the remains of the deceased upon request of the party to which they belong or upon the request of their next of kin. They must return their personal effects to them. [IAC]*

Rule 115. *The dead must be disposed of in a respectful manner and their graves respected and properly maintained. [IAC/NIAC]*

Rule 116. *With a view to the identification of the dead, each party to the conflict must record all available information prior to disposal and mark the location of the graves. [IAC/NIAC]*

Missing Persons

Rule 117. *Each party to the conflict must take all feasible measures to account for persons reported missing as a result of armed conflict and must provide their family members with any information it has on their fate. [IAC/NIAC]*“

Μετάφραση:

«Θεμελιώδεις εγγυήσεις

Κανόνας 105. Η οικογενειακή ζωή πρέπει να γίνεται, όσο το δυνατόν περισσότερο, σεβαστή. (ΔΕΣ/ΜΔΕΣ)

Οι νεκροί

Κανόνας 112. Όποτε οι περιστάσεις το επιτρέπουν και κυρίως μετά από μια εμπλοκή, κάθε μέρος της σύρραξης πρέπει, χωρίς καθυστέρηση, να λαμβάνει όλα τα δυνατά μέτρα για την αναζήτηση, την περισυλλογή και την απομάκρυνση των νεκρών, χωρίς δυσμενή διάκριση. (ΔΕΣ/ΜΔΕΣ)

Κανόνας 113. Κάθε μέρος της σύρραξης πρέπει να λαμβάνει όλα τα δυνατά μέτρα για να αποτρέψει την λεηλασία των νεκρών. Ο ακρωτηριασμός των νεκρών σωμάτων απαγορεύεται. (ΔΕΣ/ΜΔΕΣ)

Κανόνας 114. Τα μέρη της σύρραξης πρέπει να προσπαθήσουν να διευκολύνουν την επιστροφή των σωρών των θανόντων, κατόπιν αιτήματος του μέρους στο οποίο ανήκουν ή κατόπιν αιτήματος του πλησιέστερου συγγενή τους.

Πρέπει να επιστρέψουν σ' αυτούς τα προσωπικά τους αντικείμενα. (ΔΕΣ)

Κανόνας 115. Οι νεκροί πρέπει να ενταφιάζονται με ευλαβικό τρόπο και τα μνήματά τους πρέπει να γίνονται σεβαστά και να συντηρούνται καταλλήλως.

(ΔΕΣ/ΜΔΕΣ)

Κανόνας 116. Με απώτερο σκοπό την ταυτοποίηση των νεκρών, κάθε μέρος της σύρραξης πρέπει πριν τον ενταφιασμό να καταγράφει όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες και να σημαδεύει την τοποθεσία των μνημάτων. (ΔΕΣ/ΜΔΕΣ)

Αγνοούμενοι

Κανόνας 117. Κάθε μέρος της σύρραξης πρέπει να λαμβάνει όλα τα εφικτά μέτρα για να διασαφηνίσει την τύχη των ατόμων που φέρονται αγνοούμενα ως αποτέλεσμα μιας ένοπλης σύρραξης και πρέπει να παρέχει στα μέλη της οικογένειας τους όλες τις πληροφορίες που έχει γι' αυτά. (ΔΕΣ/ΜΔΕΣ)»

Ο Κανόνας 105 συνδέεται άμεσα με τον Κανόνα 117 που καθιερώνει το δικαίωμα των συγγενών στην αλήθεια. Με παραπομπή και στην ΕΣΔΑ και την σχετική νομολογία, το εθιμικό ανθρωπιστικό δίκαιο θεωρεί ότι η απόκρυψη από την οικογένεια όποιας πληροφορίας σε σχέση με την τύχη αγνοούμενου προσώπου, υποχρέωση που καθιερώνει ο Κανόνας 117, συνιστά απάνθρωπη μεταχείριση και παραβιάζει τον Κανόνα 105. Ο Κανόνας 105 συνδέεται περαιτέρω και με τον Κανόνα 114 και την υποχρέωση επιστροφής των λειψάνων στους συγγενείς.

Σχετικός με την παρούσα υπόθεση είναι και ο Κανόνας 115 που προσδιορίζει την υποχρέωση ευλαβικής ταφής των νεκρών, κατ' αρχήν σε ατομικούς τάφους και της κατάλληλης συντήρησης και προστασίας τους. Τα γεγονότα της παρούσας υπόθεσης στοιχειοθετούν παραβίαση της εν λόγω υποχρέωσης καθότι η Δημοκρατία προχώρησε σε ταφή των νεκρών σε μαζικούς τάφους τους οποίους δεν προστάτεψε καταλλήλως αφού, μεταξύ άλλων, επέτρεψε να γίνουν οι εκταφές του 1979-1981 από την ΕΛΔΥΚ που επέφεραν τραγικά αποτελέσματα τόσο γιατί δεν σεβάστηκαν τους συγγενείς των νεκρών που έλαβαν είτε λάθος λείψανα είτε λάθος συναρμολογημένα λείψανα, όπως καταδεικνύει η μαρτυρία, και γιατί έκανε πιο δύσκολη την εκ των υστέρων εκταφή και αναγνώριση των Ε/Κ νεκρών, των οποίων μέρος των λειψάνων μεταφέρθηκε στην Ελλάδα προβάλλοντας έτσι δυσκολία στην μετέπειτα αναγνώριση νεκρών.

Είναι επίσης φανερό από την υπάρχουσα μαρτυρία ότι η Δημοκρατία παραβίασε τον Κανόνα 116, ο οποίος προβλέπει την υποχρέωση καταγραφής των διαθέσιμων πληροφοριών και του σημείου ταφής, υποχρέωση που σχετίζεται και ενδυναμώνεται από τους προαναφερόμενους Κανόνες 105 και 117.

Η ερμηνεία του προαναφερόμενου Κανόνα προσδιορίζει τις απορρέουσες υποχρεώσεις ως υποχρέωση του μέσου, όπως αυτή αντιδιαστέλλεται με την υποχρέωση του αποτελέσματος. Αυτή η υποχρέωση συνίσταται στην λήψη όλων εκείνων των δυνατών μέτρων για επίτευξη του στόχου. Στη παρούσα υπόθεση, διαφάνηκε η ύπαρξη και λειτουργία ενός συστήματος και η ύπαρξη διαθέσιμων και αρκούντως αποτελεσματικών μεθόδων αναγνώρισης. Ωστόσο η Δημοκρατία για κάποιους λόγους δεν κατάφερε, παρά τις δυνατότητές της, να συμμορφωθεί με τις εν λόγω υποχρεώσεις της.

Κρίσιμος για την παρούσα υπόθεση είναι ο Κανόνας 117. Το δικαίωμα των συγγενών στην αλήθεια. Το δικαίωμα των συγγενών στο να λαμβάνουν κάθε δυνατή πληροφορία για την τύχη των δικών τους που να τους απαλλάσσει από την αέναη και βασανιστική αναμονή. Στην παρούσα υπόθεση αποκαλύπτεται ότι η Δημοκρατία είτε δεν τήρησε με επιμέλεια τον φάκελο του Χαράλαμπου Πάλμα, είτε για κάποιο λόγο δεν προχώρησε σε περαιτέρω έρευνα και απέκρυψε αδικαιολόγητα την υπάρχουσα, στον φάκελο του εν λόγω πεσόντα, μαρτυρία με αποτέλεσμα να παραβιάζεται το δικαίωμα της οικογένειάς του, ήποι των Εναγουσών, να λάβουν επαρκή ενημέρωση. Σχετική είναι η μαρτυρία του ΜΥ1 αλλά και της Ενάγουσας 1, ΜΕ1 που αποκαλύπτουν την δυσκολία που είχαν οι Ενάγουσες στην εξασφάλιση πρόσβασης στο φάκελο του δικού τους αλλά και την μέχρι σήμερα άρνηση της Εναγομένης να παρουσιάσει το σύνολο της σχετικής μαρτυρίας.

Είναι φανερό ότι ενώ η Κυπριακή Δημοκρατία είχε υπό τον έλεγχό της σχετική μαρτυρία, δεν προέβη στις απαραίτητες ενέργειες για την άμεση διερεύνηση της σχετικής μαρτυρίας που υπήρχε από τον Αύγουστο του 1974 για τον θάνατο του Χαράλαμπου Πάλμα και την ταφή του στο Κοιμητήριο Λακατάμιας και δεν πληροφόρησε τις Ενάγουσες για την τύχη του έγκαιρα και άμεσα όπως όφειλε. Αντίθετα, παραπληροφορώντας τις ενάγουσες ισχυρίζόταν ότι αυτός ήταν αιχμάλωτος στην Τουρκία και/ή εθεωρείτο αγνοούμενος.

ΟΙ ΙΣΧΥΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΕΝΑΓΟΜΕΝΗΣ)

Εισαγωγικά, πρέπει να σημειωθεί ότι οι Ενάγουσες σαφώς δεν αμφισβητούν ότι οι Τούρκοι εισβολείς σκότωσαν τον Έφεδρο Χαράλαμπο Πάλμα όπως η Δημοκρατία σε μια προσπάθεια διαστρέβλωσης της βάσης της απαίτησης των Εναγουσών φαίνεται να προβάλλει.

Η Δημοκρατία επιλέγει ωστόσο να αγνοήσει ότι ο Πάλμας τελούσε σε εθελοντική διατεταγμένη υπηρεσία. Πρέπει να είναι σαφές στην λογική κάθε μέσου πολίτη ότι όπως το Κράτος μέσω του στρατού έχει ορισμένα βασικά καθήκοντα έναντι των προσώπων σε διατεταγμένη υπηρεσία (όπως είναι, για παράδειγμα, η υποχρέωση περίθαλψης τραυματιών) έτσι έχει και υποχρέωση περισυλλογής των σορών και καταγραφής όλων εκείνων των στοιχείων που θα επιτρέψουν την αναγνώριση, ταφή και σχετική ενημέρωση των συγγενών τους.

Η Δημοκρατία δεν μπορεί να αγνοεί τις εν λόγω υποχρεώσεις και ευθύνες της ή ακόμα χειρότερα να αναγνωρίζει ευθύνη μόνο και όπου αυτό είναι ευνοϊκό για αυτή. Δηλαδή δεν μπορεί η Δημοκρατία, όπως απαράδεκτα προβάλλει στην γραπτή της αγόρευση να αποδέχεται την ευθύνη περισυλλογής και να εγκωμιάζει τον στρατό για την τήρηση της εν λόγω υποχρέωσης της αλλά να αφήνει ασχολίαστη την παράλειψή της να τηρήσει τις παρεπόμενες υποχρεώσεις της.

Επιπρόσθετα, είναι διάχυτη στην αγόρευση της κας Μαυρομουστάκη, η προσπάθεια να δικαιολογηθούν λάθη και παραλείψεις της Δημοκρατίας στην βάση του επιχειρήματος για αποφυγή επανάληψης αυτών των προηγούμενων λαθών. Στην ουσία η Εναγόμενη επικαλείται κατ' ισχυρισμό λάθη που έγιναν στις εκταφές του 1979-1981(τα οποία εν πάσῃ περιπτώσει δεν έχουν αποδειχτεί από τη Δημοκρατία) για να δικαιολογήσει την μετέπειτα απραξία της. Είναι φανερό ότι αυτή η στάση πρώτον αποτελεί παραδοχή ευθύνης της Δημοκρατίας για τις παραλείψεις της αλλά επιπρόσθετα αποκαλύπτει μια απαράδεκτη ευθυνοφοβία και μια παράλογη λογική. Δεν μπορεί η Δημοκρατία να επικαλείται προηγούμενα λάθη (για τα οποία δεν παρουσίασε μαρτυρία) για να δικαιολογήσει την μεταγενέστερη απραξία της και να αρνείται οποιαδήποτε ευθύνη για όλα αυτά.

Από την υπάρχουσα και παρουσιασθείσα από τις Ενάγουσες στο Δικαστήριο μαρτυρία, η οποία δεν έχει ουσιαστικά αμφισβητηθεί από την Εναγόμενη, έχει αποδειχτεί ότι κατά τον επίδικο χρόνο:

- (a) το Κράτος υπήρχε και ο στρατός είχε σύστημα που λειτουργούσε και εφαρμόζετο, αν και επιλεκτικά.

(β) Ο Χαράλαμπος Πάλμας έπεσε μαχόμενος το απόγευμα προς βράδυ της 16^{ης} Αυγούστου του 1974 και περισυνελέγη από την Εθνική Φρουρά το πρωί της 17^{ης} Αυγούστου 1974 όταν και έγινε, μετά από Συμφωνία η οποία γίνεται παραδεκτή αλλά δεν παρουσιάστηκε από την Εναγόμενη, η περισυλλογή των νεκρών του Αγίου Παύλου. Προκύππει αδιάσειστα ότι το ιστορικό του Χαράλαμπου Πάλμα ταυτίζεται με το ιστορικό του συμπολεμιστή και πεσόντα Παναγιώτη Αθανασίου, γιού του ΜΕ 9 Βάσου Αθανασίου ο οποίος, με βάση την μαρτυρία του (η οποία δεν αμφισβητείται από την Εναγόμενη) αναγνώρισε τον γιό του το 1974 κατά τον χρόνο ταφής του καθώς ήταν σε αναγνωρίσιμη κατάσταση. Το βάρος απόδειξης για το κατά πόσο δεν ήταν ο Πάλμας σε αναγνωρίσιμη κατάσταση δεδομένης της παρουσιασθείσης μαρτυρίας έχει μετατεθεί στην Δημοκρατία, η οποία δεν προσκόμισε μαρτυρία περί του αντιθέτου.

(γ) Η κατάθεση Παμπόρη ημερομηνίας 6.6.1975 – Τεκμήριο 24 και η μαρτυρία του ΜΕ 7 Λουκά Λίγηνη, ο οποίος ήδη από το 1975 είχε δώσει κατάθεση στο Δεύτερο Γραφείο του 211 Τάγματος Πεζικού προτού απολυθεί, αποτελούν κομβική για την παρούσα υπόθεση μαρτυρία που καταμαρτυρεί ότι η Δημοκρατία είχε από το 1975 μαρτυρία που οδηγούσε ή μπορούσε, με περαιτέρω εύλογη έρευνα, να οδηγήσει στο συμπέρασμα θανάτου του Πάλμα και σε κάθε περίπτωση κατεδείκνυε την υποχρέωση της Εναγόμενης για αναζήτηση του Πάλμα στο Κοιμητήριο Λακατάμιας στους νεκρούς που έθαψε με την ένδειξη άγνωστος. Να σημειωθεί ότι ο ΜΕ9 παραπέμφθηκε στο κοιμητήριο Λακατάμιας στις 17.8.1974 και πρόλαβε την ταφή του γιου του τον οποίο αναγνώρισε. Η Δημοκρατία εξακολουθούσε χρόνια μετά και για άγνωστο λόγο να τον θεωρεί αγνοούμενο.

Είναι από τα πιο πάνω φανερό ότι η Δημοκρατία επιλέγει να παραβλέψει την παρουσιασθείσα μαρτυρία που σε πρώτο επίπεδο (με την μαρτυρία του ΜΕ 9 Βάσου Αθανασίου) καθιστά αχρείαστη κάθε περαιτέρω ανάπτυξη για τις δυνατότητες αναγνώρισης της τότε εποχής, αφού το ππώμα του Χαράλαμπου Πάλμα ήταν σε αναγνωρίσιμη κατάσταση και κατά τρόπο απαράδεκτο τάφηκε στη Λακατάμια, στις ελεύθερες περιοχές, χωρίς προσπάθειες να αναγνωριστεί.

Η Δημοκρατία ακόμα υποστηρίζει ότι η Ενάγουσα 1 εμποδίζεται από του να πρωθεί την υπόθεσή της προβάλλοντας το αίτημά της για παραμονή του ονόματος του συζύγου της ως αγνοουμένου. Ωστόσο η Δημοκρατία, όχι τυχαία, επιλέγει να μην αναφέρει ότι η Ενάγουσα 1 προέβη στο εν λόγω αίτημα

το 1996, ήτοι 22 χρόνια μετά τον θάνατο του συζύγου της όταν κλήθηκε στο γραφείο της Υπηρεσίας Αγνοούμενων για να την ενημερώσουν (σχετικό είναι το Τεκμήριο 7).

Η Ενάγουσα 1 προέβη στο εν λόγω αίτημα μετά από 22 χρόνια επίμονου αγώνα για να μάθει την αλήθεια και αφού είχε πια βιώσει άρνηση και δυσκολίες στην αναζήτηση της αλήθειας και είχε δικαιολογημένα χάσει την εμπιστοσύνη της προς το ίδιο το Κράτος της. Η μαρτυρία της είναι χαρακτηριστική επί τούτου και επιπρόσθετα σημαντική σε σχέση με τον επαναλαμβανόμενο στην αγόρευση της Δημοκρατίας ισχυρισμό ότι οι Ενάγουσες τύγχαναν διαρκούς ενημέρωσης από το Κράτος.

Έχουν καταγραφεί οι δυσκολίες που αντιμετώπισε η Ενάγουσα να αποκτήσει πρόσβαση στον φάκελο του συζύγου της ο οποίος χαρακτηρίζοταν ως απόρρητος. Η Δημοκρατία δεν έχει ανατρέψει την μαρτυρία αυτή της Ενάγουσας αφού ο ΜΥ1 δεν είπε ότι έδωσε ποτέ τον φάκελο στην κα Πάλμα και μάλιστα αδυνατούσε να γνωρίζει τι συνέβαινε 5-6 χρόνια πριν να αναλάβει ο ίδιος, από γραφέας πολύ αργότερα, ως υπεύθυνος αρχείου. Ως εκ τούτου ας σημειωθεί ότι η υιοθέτηση της μαρτυρίας του ΜΥ1 από τη Δημοκρατία δεν βοηθά καθόλου την υπερασπιστική της γραμμή.

Σε σχέση με τον ισχυρισμό της Εναγόμενης Δημοκρατίας ότι δεν έχει δικογραφηθεί εκ μέρους των Εναγουσών ισχυρισμός περί της παραβίασης του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ πρέπει να λεχθούν τα ακόλουθα: Στην παρούσα αγωγή οι Ενάγουσες αξιώνουν αναγνώριση των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους που κατοχυρώνονται από τα άρθρα 1 και 2 της Σύμβασης (ανωτέρω), (παρ. 19Α και 19Β της Έκθεσης Απαίτησης) και αξιώνουν αποζημιώσεις στη βάση του Άρθρου 3 και 8 της ΕΣΔΑ. Είναι γεγονός ότι οι Ενάγουσες δεν κάνουν σαφή ειδική αναφορά στο Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ στην Έκθεση Απαίτησής τους ωστόσο αυτό δεν επηρεάζει καθόλου το περιεχόμενο αυτής και τις αξιώσεις των Εναγουσών. Όπως φαίνεται και από την ανάλυση των παραβιάσεων, των εκ του Νόμου απορρεόντων καθηκόντων της Δημοκρατίας, κρίθηκε σκόπιμο πέραν από την ανάλυση των Άρθρων 3 και 8 της σύμβασης, στην βάση των οποίων οι Ενάγουσες στοιχειοθετούν το δικαιώμα τους για αποζημιώσεις, να αναλυθούν τόσο τα Άρθρα 1 και 2 της ΕΣΔΑ όσο και τα διεθνές εθιμικό ανθρωπιστικό δίκαιο αφού αυτά είναι συνδεδεμένα με τις υποχρεώσεις που δεν τηρήθηκαν και την ευθύνη της Δημοκρατίας. Έτσι, ανάλυση αυτών ήταν αναγκαία για την στοιχειοθέτηση των δικαιωμάτων των Εναγουσών τα οποία εμφανώς παραβιάστηκαν.

Ωστόσο δεν πρέπει να δημιουργηθεί η αντίληψη ότι τα άρθρα αυτά, ήτοι τα Άρθρα 1 και 2 της ΕΣΔΑ όσο και τα διεθνές εθιμικό ανθρωπιστικό δίκαιο, δεν έχουν δικογραφηθεί. Τα άρθρα αυτά είναι η

νομική αποτύπωση των λεπτομερειών παραβάσεων που έχουν σαφώς καταγραφεί στην παράγραφο 16 στην Έκθεση Απαίτησης και επιπρόσθετα περιλαμβάνονται και εννοούνται και σε κάθε περίπτωση δεν αποκλείονται όταν οι Ενάγουσες επικαλούνται παραβιάσεις των Διεθνών Συμβάσεων και των εκ του νόμου απορρεόντων καθηκόντων της Δημοκρατίας.

Το Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ αναλύεται στην παρούσα υπόθεση σε σχέση με την διαδικαστική υποχρέωση κάθε κράτους-μέλους της ΕΣΔΑ για αποτελεσματική έρευνα. Η Δημοκρατία, όπως ειδικά δικογραφείται στις παραγράφους 16 (β), (δ), (ζ), (η), (θ) και (ι) της Έκθεσης Απαίτησης, παρέλειψε να διεξάγει οποιαδήποτε αποτελεσματική και/ή εύλογη διερεύνηση της τύχης του Χαράλαμπου Πάλμα παρ' ότι είχε την δυνατότητα. Η ανάλυση και η απόδειξη της εν λόγω παράλειψης στοιχειοθετείται μαζί με τις υπόλοιπες παραλείψεις που δικογραφούνται στην παράγραφο 16 της Έκθεσης Απαίτησης και βρίσκουν νομικό έρεισμα στο Σύνταγμά μας και στο Διεθνές Δίκαιο, την παραβίαση των δικαιωμάτων των Εναγουσών, οι οποίες στη βάση των Άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ και της σχετικής νομολογίας, αξιώνουν αποζημιώσεις.

Το ότι όπως ισχυρίζεται η Εναγόμενη, δεν είναι η Δημοκρατία που σκότωσε τον Πάλμα δεν επηρεάζει την επίκληση του Άρθρου 2 και την υπόθεση των εναγουσών στην συγκεκριμένη περίπτωση. Εξάλλου η εν λόγω διαδικαστική υποχρέωση για αποτελεσματική έρευνα είναι αυτόνομη και εξετάζεται από το ΕΔΑΔ και ανεξάρτητα από την ουσιαστική υποχρέωση του Κράτους όπως αυτή προκύπτει από το ίδιο Άρθρο. Προς υποστήριξη παραθέτω σχετικό απόσπασμα από την απόφαση του ΕΔΑΔ στην υπόθεση *Silih v. Slovenia, App No 71463/01, ECtHR 9 April 2009*.

«156. *The Court observes that the procedural obligation has not been considered dependent on whether the State is ultimately found to be responsible for the death. When an intentional taking of life is alleged, the mere fact that the authorities are informed that a death had taken place gives rise ipso facto to an obligation under Article 2 to carry out an effective official investigation (Yasa v Turkey, no. 25660/94, para 171, 24 May 2005)*

158. *The Court also attached weight to the fact that it has consistently examined the question of procedural obligations under Article 2 separately from the question of compliance with the substantive obligation and, where appropriate, has found a separate violation of Article 2 on that account.....In some cases compliance with the procedural obligation under Article 2 has even*

*been made the subject of a separate vote on admissibility (see for example *Slimani v France*, no. 5767/00, paras 41-43, July 2004.)...What is more , on several occasions a breach of a procedural obligation under Article 2 has been alleged in the absence of any complaint as to the substantive aspect of Article 2 (*Calvelli and Ciglio*, paras 41-57....)*

159. Against this background the Court concludes that the procedural obligation to carry out an effective investigation under Article 2 has evolved into a separate and autonomous duty. Although it is triggered by the acts concerning the substantive aspects of Article 2 it can give rise to a finding of a separate and independent interference....In this sense it can be considered to be a detachable obligation arising out of Article 2 capable of binding the State even when the death took place before the critical period.»

Η Δημοκρατία είχε υποχρέωση αποτελεσματικής διερεύνησης επειδή είχε παραλάβει και κατά συνέπεια είχε στην διάθεσή της τον νεκρό Χαράλαμπο Πάλμα σε αναγνωρίσιμη κατάσταση. Ακόμη, είχε στην διάθεσή της και/ή εύλογα μπορούσε να εξασφαλίσει μαρτυρία προσώπων που είχαν δει τελευταία φορά τον Πάλμα ζωντανό. Ωστόσο, δεν έλαβε έγκαιρα όλα εκείνα τα υπάρχοντα και εύλογα μέτρα, δεν ενημέρωσε την οικογένεια του και στο σημείο αυτό εστιάζεται η ευθύνη της. Η καθυστερημένη ανταπόκριση της Δημοκρατίας προς την προαναφερόμενη υποχρέωσή της μετέφερε ένα μαρτυρικό βάρος στις Ενάγουσες εν αγνοία τους για 22 τουλάχιστο χρόνια. Ακόμη και τώρα, η Δημοκρατία δεν έχει δώσει μια δικαιολογία για την απραξία της. Ο Πάλμας ουδέποτε υπήρξε αγνοούμενος. Δεν φονεύθηκε σε έδαφος άλλου κράτους κατά τον ουσιώδη χρόνο. Ακόμα και σήμερα το μέρος που σκοτώθηκε απλά δεν ελέγχεται από το κράτος (νεκρή ζώνη) και να σημειωθεί ότι επετράπη την επομένη του θανάτου του η περισυλλογή της σορού του.

Η Εναγόμενη λανθασμένα ισχυρίζεται, ότι το συγκεκριμένο θέμα έχει ήδη κριθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ). Η περίπτωση Πάλμα είναι ιδιάζουσα με την έννοια ότι η σορός του παρεδόθη στο Κυπριακό Κράτος την επομένη του θανάτου του, από το κράτος που τον εφόνευσε υπό περιστάσεις απειλητικές για τη ζωή του (life threatening circumstances). Το επίδικο θέμα είναι αυτό της αδικαιολόγητης παράλειψης της Κυπριακής Δημοκρατίας εις το να διερευνήσει την τύχη του πεσόντα κατά το 1974, Χαράλαμπου Πάλμα, ο οποίος έτυχε περισυλλογής από την ίδια την Κυπριακή Δημοκρατία, θέμα το οποίο δεν έχει τεθεί ενώπιον του ΕΔΑΔ. Ωστόσο, το γεγονός ότι η Τουρκία

μπορεί να ευθύνεται για τον θάνατο του Πάλμα, δεν αποκλείει την ευθύνη της Κυπριακής Δημοκρατίας για διερεύνηση και ενημέρωση των συγγενών από τη στιγμή που η σορός του Πάλμα περισυνελέγη από την Κυπριακή Δημοκρατία. Η Εναγόμενη δεν μπορεί, όπως απαράδεκτα επιχειρεί να πράξει, να αποφύγει την ευθύνη της ισχυριζόμενη πως η Τουρκία είναι υπαίτια για τον θάνατο του Πάλμα. Εξάλλου δεν μπορεί να αποκλειστεί η δυνατότητα παράλληλης ευθύνης και των δύο Κρατών, καθένα στα πλαίσια των δικών του πράξεων ή παραλείψεων.

Δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση σχετικά με την ευθύνη της Τουρκίας για τον θάνατο του Χαράλαμπου Πάλμα, όπως όμως και ουδεμία αμφισβήτηση θα έπρεπε να υπάρχει για τη συνεχιζόμενη ευθύνη της Κυπριακής Δημοκρατίας, αρχομένης με την περισυλλογή για αναγνώριση και διερεύνηση της τύχης του Πάλμα και ενημέρωση των Εναγουσών. Η υποχρέωση της Δημοκρατίας να αναγνωρίσει τον Πάλμα γίνεται ακόμα πιο τρανταχτή όταν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι όταν τον περισυνέλεξαν, ο Πάλμας ήταν νεκρός για λιγότερο από μια μέρα, στοιχείο που ενδυναμώνει το επιχείρημα των Εναγουσών ότι υπήρχε ευχέρεια και μεγάλη πιθανότητα αναγνώρισης του από το 1974, προτού ταφεί ως ένας ακόμη άγνωστος.

Ακολούθως, δεν μπορεί η Εναγόμενη να επικαλείται τη δικαστική γνώση για τη χαώδη εμπόλεμη κατάσταση του 1974 σε μια προσπάθεια να δικαιολογήσει την έκδηλη απραξία της για παρουσίαση σχετικής μαρτυρίας. Πώς και από ποιους έγινε η συμφωνία περισυλλογής, πόσοι και ποιοι περισυνελέγησαν στις 17.8.1974 ημέρα εκεχειρίας; Γιατί οδηγήθηκαν στο κοιμητήριο Λακατάμιας για ταφή χωρίς έστω υποτυπωδώς να γίνει προσπάθεια αναγνώρισης. Γιατί δεν αναζητήθηκαν στοιχεία για μεταγενέστερη έστω αναγνώριση; Αμείλικτα, αλλά δυστυχώς αναπάντητα ερωτήματα.

Η Εναγόμενη λανθασμένα θεωρεί ότι ο χώρος στον οποίο βρέθηκε νεκρός ο Χαράλαμπος Πάλμας δεν είναι κριτήριο απόδοσης ευθύνης. Με βάση τα γεγονότα της παρούσης υπόθεσης, το γεγονός ότι το πιώμα του Πάλμα περισυνελέγη από στρατιώτες της Εθνικής Φρουράς από την περιοχή Αγίου Παύλου και τάφηκε στις ελεύθερες περιοχές είναι όχι μόνο κριτήριο απόδοσης ευθύνης, αλλά και ένα τεκμήριο ευθύνης. Τα πιο πάνω δεν μπορούν παρά να συνεπάγονται ότι η Εναγόμενη ήταν αυτή που είχε υπό τον έλεγχο της όλες τις πληροφορίες σχετικά με την τύχη και τον τόπο ταφής του πεσόντα. Παρόλα αυτά, η Κυπριακή Δημοκρατία επέλεξε να μην προβεί σε οποιαδήποτε διαδικασία αναγνώρισης τότε, όταν έθαβε τον Χαράλαμπο Πάλμα ως άγνωστο στο Κοιμητήριο Λακατάμιας, αλλά ούτε και σε εύλογο χρόνο αργότερα.

Η Εναγόμενη παραδέχεται ότι υπήρχαν μαρτυρίες σχετικά με την τύχη του Πάλμα αλλά επικαλείται αβεβαιότητα ότι αυτός ήταν νεκρός για να δικαιολογήσει την απραξία της. Διερωτάται όμως κανείς πώς είναι δυνατόν να βρεθεί μεγαλύτερης βεβαιότητας μαρτυρία περί τα 20 χρόνια αργότερα όταν η Δημοκρατία κατέληξε στο συμπέρασμα θανάτου του Πάλμα και δεν κατέθεσε την υπόθεσή του στην ΔΕΑ αποδεχόμενη ουσιαστικά ότι αυτός δεν έπρεπε να συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των αγνοουμένων αλλά έπρεπε να αναζητηθεί στο κοιμητήριο Λακατάμιας.

Σε κάθε περίπτωση και σχολιάζοντας επίσης τον ισχυρισμό της Εναγομένης, ότι έπρεπε να είναι βέβαιη για τον θάνατο του Πάλμα προτού ενημερώσει την οικογένειά του, οι Ενάγουσες έχουν δίκαιο να ισχυρίζονται ότι η Δημοκρατία είχε την υποχρέωση να τις κρατά ενήμερες σε όλα τα στάδια της έρευνας της, παρέχοντας σε αυτές πληροφόρηση έστω και με επιφυλάξεις. Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί πως ακόμα και μια ελλιπείς, αλλά με σεβασμό, ενημέρωση ως προς τα ευρήματα σχετικά με τον Πάλμα, θα ήταν καλύτερη από το τίποτα και θα είχε συνέπειες λιγότερο βασανιστικές για τις Ενάγουσες από την αβεβαιότητα και μετέπειτα διάψευση των προσδοκιών που βίωσαν (για πολλά χρόνια) επιστροφής του δικού τους ανθρώπου.

Ας σημειωθεί ακόμα, ότι η Εναγόμενη υιοθετεί μια αξιοπερίεργη στάση αφού από την μία επικαλείται την μαρτυρία του ΜΥ2, κ. Καριόλου, ο οποίος απέρριψε το ενδεχόμενο προγενέστερης της μεθόδου DNA αναγνώρισης, αλλά παράλληλα δεν εξηγεί σε κανένα σημείο τον λόγο για τον οποίο επετράπησαν οι εκταφές του 1979-1981. Από τη στιγμή που ισχυρίζεται ότι δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να γίνει αναγνώριση, πώς σκόπευαν να αναγνωρίσουν τα πτώματα από τις εκταφές του 1979-1981: αφού δεν ήταν εφικτή η οποιαδήποτε αναγνώριση; Γιατί επετράπησαν οι εκταφές; Άραγε δεν επετεύχθη καμία αναγνώριση προτού ανακαλυφθεί η μέθοδος DNA;

Είναι επίσης αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ενώ η Δημοκρατία παρουσιάζει μέσω του ΜΥ2 τη μέθοδο DNA ως τη μόνη μέθοδο αναγνώρισης, παρουσιάζει επίσης τους ΜΥ3 και ΜΥ4 οι οποίοι αναφέρονται σε εναλλακτικές μεθόδους αναγνώρισης, και συγκεκριμένα ο ΜΥ3 περιγράφει τα δακτυλικά αποτυπώματα ως το 'ευαγγέλιο' για αναγνώριση πτώματος κατά την επίδικη περίοδο, ενώ ο ΜΥ4 τα οδοντικά πειστήρια.

Η Εναγόμενη, στην προσπάθειά της να δικαιολογήσει την απραξία της μέχρι το 1990 όταν και αναφέρει πως επανάνοιξε το θέμα των αγνοουμένων, ουσιαστικά υποβιβάζει το πολύ σοβαρό θέμα των Αγνοουμένων. Εξάλλου και πάλι αόριστα η Δημοκρατία προβάλλει ισχυρισμούς περί της σωρείας άλλων προβλημάτων χωρίς να παρουσιάζει σχετική μαρτυρία ενώπιον του Δικαστηρίου. Επίσης η Εναγόμενη στο πλαίσιο των επικαλούμενων προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει κάνει αναφορά στην δημιουργία του καταλόγου των νεκρών και αυτών που έλειπαν («και να διευκρινιστεί ποιοι έλειπαν»). Αντιλαμβάνομαι ότι αναφέρεται στον κατάλογο των Αγνοουμένων (Τεκμήριο 32), ο οποίος δημοσιεύτηκε το 2000, δηλαδή 26 χρόνια μετά! Πως δικαιολογεί η Δημοκρατία αυτή την πολύχρονη καθυστέρηση για ένα θέμα που η ίδια θέτει ως προτεραιότητα; Ακόμα κάτι, ο Πάλμας ουδέποτε ήταν αγνοούμενος και κακώς συμπεριελήφθη ως τέτοιος σ' ένα άτυπο κατάλογο. Ο Πάλμας σύμφωνα με το πόρισμα του ΓΕΕΦ ήταν «αιχμάλωτος ή φονευθείς». Οι αιχμάλωτοι ελευθερώθηκαν το φθινόπωρο του 1974. Μεταξύ αυτών δεν ήταν ο Πάλμας. Κατά συνέπεια αν κάποιος ανέτρεχε στο φάκελο του θα διαπίστωνε ότι ήταν φονευθείς και γι' αυτό θα έπρεπε να αναζητηθεί στο κοιμητήριο Λακατάμιας.

Οι αναφορές της Δημοκρατίας τόσο στο δύσκολο έργο των ανθρώπων στην πρώτη γραμμή όπως και στο πεσμένο ηθικό του κυπριακού πληθυσμού δεν προσθέτουν τίποτα περισσότερο από μια επιβεβαίωση της απαράδεκτης στάσης της Δημοκρατίας, η οποία χρησιμοποιεί τα φορτισμένα συναισθήματα όλων σχετικά με την επίδικη περίοδο για να απαλλαγεί από τις ξεκάθαρες υποχρεώσεις της.

Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι η Εναγόμενη παραδέχεται ότι υπήρχε σύστημα ταφής των νεκρών το οποίο εφαρμόστηκε από το στρατό. Η Δημοκρατία όμως παρέλειψε να παρουσιάσει μαρτυρία η οποία να αποδεικνύει ότι έκανε, όπως αναφέρει, ότι ήταν δυνατόν για την τήρηση των ενδεδειγμένων διαδικασιών.

Σχετικά με τα όσα αναφέρει η Δημοκρατία ως προς τη δέσμευση της να μην προχωρήσει σε μονομερείς εκταφές, σημειώνω ότι δεν παρουσιάστηκε σχετική μαρτυρία αλλά και εν πάσῃ περιπτώσει μια τέτοια πολιτική απόφαση δεν αποκλείει την ευθύνη του Κράτους.

Σχετικά με την αναφορά της εναγόμενης ως προς την μόνη περισυλλογή που έγινε στο Άγιο Παύλο, οι Ενάγουσες διερωτούνται γιατί η Εναγόμενη διατηρούσε το γεγονός της μόνης αυτής περισυλλογής μυστικό και τι εξυπηρετούσε; Είναι η αντίληψη των Εναγουσών ότι ακριβώς το γεγονός της

ύπαρξης μιας και μόνης περισυλλογής αποτελούσε μια ισχυρή ένδειξη για την τύχη του πεσόντα συζύγου και πατέρα τους η οποία έπρεπε να τύχει άμεσης και περαιτέρω διερεύνησης.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η Εναγόμενη αναφέρει ότι περισυνελέγησαν 139 νεκροί από την περιοχή και πως 31 από αυτούς ήταν Ε/Κ στρατιώτες. Πώς άραγε γνώριζε η Δημοκρατία με τέτοια ακρίβεια ποιά από τα πτώματα ήταν Ε/Κ στρατιώτες όταν τόσο μέσα από τη μαρτυρία της ενώπιον του Δικαστηρίου, όσο και από την αγόρευση της, προσπαθεί να προωθήσει έντονα τον ισχυρισμό ότι επικρατούσε μια κατάσταση χάους; Πως γίνεται να κάνει μια τέτοια δήλωση με αυτή την απόλυτη σιγουριά αλλά συγκεκριμένα στο θέμα του Πάλμα να νίπτει τας χείρας της και να ισχυρίζεται πως δεν μπορούσε να προβεί σε καμία διαδικασία αναγνώρισης; Είναι εύλογα περίεργο!

Γενικά η Κυπριακή Δημοκρατία ενήργησε κατά παράβαση των εκ του Συντάγματος και των Διεθνών Συνθηκών απορρεόντων καθηκόντων της που όφειλε να τηρήσει και/ή ενέργησε χωρίς τη δέουσα επιμέλεια και προσοχή.

Δ. ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΕΙΣ

1. Μη χρηματικές

Οι Ενάγουσες ζητούν στο 19(Γ) του παρακλητικού της 'Εκθεσης Απαίτησης γενικές αποζημιώσεις για τη ζημιά που προκλήθηκε στις Ενάγουσες ως αποτέλεσμα της παραβίασης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων τους.

Αυτό γίνεται σε συνάρτηση με τις παραγράφους 16 και τις σχετικές λεπτομέρειες, καθώς επίσης και σε συνάρτηση με τις παραγράφους 17 και 18 της 'Έκθεσης Απαίτησης. Σ' αυτές οι Ενάγουσες αναφέρουν ότι λόγω των πράξεων και/ή παραλείψεων της Εναγόμενης, δεν είχαν νέα ή πληροφορίες για την τύχη του Αποβιώσαντος για περίπου 26 χρόνια. Η αβεβαιότητα, αμφιβολία και ανησυχία που υπέφεραν για παρατεταμένη και συνεχή χρονική περίοδο τους προκάλεσε επιπρόσθετα σοβαρή πνευματική ταλαιπωρία και / ή ψυχική οδύνη και / ή αγωνία και διατάραξε καταλυτικά την προσωπική και οικογενειακή τους ζωή. Μέσα στα προαναφερόμενα πλαίσια, οι Ενάγουσες αξιώνουν γενικές (μη χρηματικές) αποζημιώσεις. Το βάρος της προσπάθειας τους επικεντρώνεται στις Μη-χρηματικές αποζημιώσεις σύμφωνα με την Κυπριακή Νομολογία καθώς και εκείνη του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Οι μη χρηματικές αποζημιώσεις που αξιώνονται είναι σαν αποζημίωση για τις διαπιστώμενες παραβιάσεις.

Αναφορά πιστεύω ότι πρέπει να γίνει από την Κυπριακή Νομολογία στην υπόθεση *Tάκης Γιάλλουρος v Νικολάου* (2001) 1 Α.Α.Δ. 576.

Το Δικαστήριο πραγματεύτηκε το θέμα των αποζημιώσεων για παραβιάσεις Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων μεταξύ δύο πολιτών. Πόσο μάλλον όταν το ίδιο το Κράτος παραβιάζει τα δικαιώματα του ιδίου του πολίτη του. Δεν θεωρώ σκόπιμο να κάνω συγκεκριμένες αναφορές στο κείμενο διότι ολόκληρο είναι σχετικό. Αξίζει όμως να τονιστεί το ακόλουθο απόσπασμα.

«...Η αποτελεσματική εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που οριοθετεί το Άρθρο 35 του Συντάγματος, επιβάλλει την απόδοση αποζημίωσης στο θύμα της παραβίασης κάθε ζημιάς που προκαλείται στην οντότητά του, ως φυσική και κοινωνική ύπαρξη.....».

Θεωρώ ότι υπάρχει άμεση αιτιώδες σχέση (direct causal link) μεταξύ της παραβίασης των δικαιωμάτων των Εναγουσών και της ζημιάς που έχουν υποστεί. Αυτή έχει φανεί από την παρουσιασθείσα μαρτυρία. Αν η Δημοκρατία έδειχνε τον απαιτούμενο σεβασμό στα δικαιώματα των Εναγουσών δεν θα ζούσαν για 22 τουλάχιστον χρόνια στην αβεβαιότητα της διερεύνησης της τύχης του αγνοούμενου συζύγου ή πατέρα τους. Δεν νομίζω ότι υπάρχει ανάγκη ειδικής αναφοράς στη μαρτυρία των Εναγουσών η οποία μεταξύ άλλων δείχνει την αβεβαιότητα, αμφιβολία και ανησυχία που υπέφεραν η οποία εμφανώς τους προκαλούσε σοβαρή πνευματική ταλαιπωρία, ψυχική οδύνη και αγωνία με αποτέλεσμα να διαταραχθεί όλη η προσωπική και οικογενειακή τους ζωή.

Χαρακτηριστική είναι η Νομολογία στο Ε.Δ.Α.Δ επί του θέματος και για αυτό περιορίζομαι σε αυτή.

Οι σημαντικότερες είναι *Bazorkina v. Russia Imakayeva v. Russia* και *Baysayeva v. Russia* (ανωτέρω).

Όσον αφορά την υπόθεση *Bazorkina*, το Δικαστήριο της επεδίκασε μη χρηματικές αποζημιώσεις της τάξης των €35.000. Αυτές οι αποζημιώσεις εδόθησαν υπό το φως του γεγονότος ότι ευρέθη θύμα παραβίασης του Άρθρου 3 σε σχέση με το Άρθρο 13 της Σύμβασης. Οι παραβιάσεις αυτές προέρχονταν από την εξαφάνιση του γιου της το Φεβρουάριο του 2000 στη Τσετσενία. Λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο που παρήλθε μεταξύ της εξαφάνισης του γιου της κας *Bazorkina* (Φεβρουάριο 2002) και του Δικαστηρίου εκδίδοντας την απόφαση στην υπόθεση της (Ιούλιος 2006) υπάρχουν περίπου 6,5 χρόνια. Κατά συνέπεια

η κα Bazorkina έτυχε αποζημίωσης της τάξης των €5385 για κάθε χρόνο που τα δικαιώματα της επαραβιάζοντο.

Το Δικαστήριο ακολούθησε παρόμοια μεθοδολογία στην υπόθεση *Imakayeva* όπου επεδίκασε στην κα Imakayeva μη χρηματικές αποζημιώσεις της τάξης των €70000. Το ποσό αυτό επεδικάσθη όσον αφορά την παραβίαση των δικαιωμάτων της σε σχέση με το Άρθρο 3 και 13 καθώς και του Άρθρου 8. Οι παραβιάσεις αυτές είχαν να κάνουν με την εξαφάνιση του γιού ΚΑΙ του άνδρα της οι οποίοι ήσαν αγνοούμενοι για 6 χρόνια και 4,5 χρόνια αντίστοιχα κάνοντας ένα μέσο όρο 5,25 χρόνια για κάθε Αγνοούμενο. Διαιρώντας το ποσό των €35000 για κάθε αγνοούμενο με το 5,25 φαίνεται ότι επιδικάσθηκε ένα ποσό της τάξης των €6,666 για κάθε χρόνο της παραβίασης.

Τέλος, αναφορά γίνεται στην υπόθεση *Baysayeva* όπου η Αιτήτρια βρέθηκε να είναι θύμα παραβίασης του Άρθρου 3 σε σχέση με το Άρθρο 13 για την εξαφάνιση του άνδρα της το Μάρτιο του 2000. Το Δικαστήριο επεδίκασε στην κα Baysayeva μη χρηματικές αποζημιώσεις της τάξης των €50,000. Θεωρώντας ότι ο χρόνος που παρήλθε μεταξύ της εξαφάνισης του συζύγου της κας Basayeva (Μάρτιος 2000) και την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου (Απρίλιος 2007) δηλ. 7 περίπου χρόνια, η κα Basayeva στην ουσία έτυχε αποζημίωσης της τάξης των €7140 για κάθε χρόνο της παραβίασης.

Θεωρώ ότι όσον αφορά την Ενάγουσα 1, σύζυγο του Έφεδρου Πάλμα, η προαναφερόμενη ανάλυση πρέπει να τύχει εφαρμογής ως η βάση πάνω στην οποία το Δικαστήριο πρέπει να στηριχθεί για να αποφασίσει τις μη χρηματικές αποζημιώσεις.

Υπό το φως αυτής της ανάλυσης και δεδομένου ότι η παραβίαση αυτή εσυνεχίζετο για 22 χρόνια (μέχρι το 1996), συμφωνώ με τη θέση των Εναγουσών ότι θα πρέπει να επιδικασθούν αποζημιώσεις της τάξης των €6000 για κάθε χρόνο παραβίασης. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να πω ότι η ενάγουσα ενημερώθηκε επίσημα το 1996 (22 χρόνια μετά το θάνατο του), για την τύχη του αγνοούμενου συζύγου της και την ταφή του στο κοιμητήριο Λακατάμιας. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η ίδια εξακολουθούσε να τον θεωρεί αγνοούμενο, η υποχρέωση της εναγομένης Δημοκρατίας να την ενημερώσει επίσημα για την τύχη του, έπαιπε να υφίσταται. Κατά συνέπεια, η ενάγουσα δικαιούται σε αποζημίωση ύψους €132.000 (6 χρόνια επί €6.000 = €132.000).

Όσον αφορά τις άλλες 2 Ενάγουσες, πιστεύω ότι, θα πρέπει να υπάρξει μία μείωση της τάξεως του 50% όσον αφορά το ποσό της επιδίκασης δεδομένου ότι δεν βρίσκονταν στην ίδια θέση στην οποία

ήτο η μητέρα τους. Βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι δεν δικαιούνται αποζημιώσεις και η προαναφερόμενη νομολογία δείχνει ότι και τα παιδιά του αγνοούμενου μπορούν να λάβουν αποζημιώσεις. Υιοθετώ όμως μία μείωση μέχρι 50% του ποσού που έχει επιδικασθεί στη σύζυγο δεδομένης της σχέσης και ηλικίας των Εναγουσών κατά τον ουσιώδη χρόνο, με το θανόντα.

Υπό το φως των πιο πάνω, πιστεύω ότι είναι λογικό και δίκαιο να επιδικασθεί το ποσό των €66.000 για κάθε μια Ενάγουσα από τις ενάγουσες 2 και 3 που είναι τέκνα του Χαράλαμπου Πάλμα.

Επανέρχομαι σε αναφορά από την υπόθεση **Βάσος Βασιλείου κ.α. ν. Κυπριακής Δημοκρατίας** (ανωτέρω), παρότι δεν έχει τελεσιδικήσει λόγω του ότι η Εναγόμενη Δημοκρατία έχει εφεσιβάλει την απόφαση, αφού είναι η μόνη παρόμοια υπόθεση στην κυπριακή νομολογία. Στην εν λόγω αγωγή το Δικαστήριο επεδίκιασε στη βάση των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Εναγόντων, το ποσό των €50.000 στην σύζυγο του πεσόντα και του ποσού των €25.000 σε κάθε ένα από τα τέκνα του χωρίς όμως να επιδικάσει τιμωρητικές αποζημιώσεις.

2. Τιμωρητικές Αποζημιώσεις

Είναι η θέση των Εναγουσών ότι παρότι δεν έχει δικογραφηθεί απαίτηση για τιμωρητικές – παραδειγματικές ή επαυξημένες αποζημιώσεις μπορούν να επιδικαστούν στην παρούσα διαδικασία. Μάλιστα στην παρούσα υπόθεση είναι αναγκαίες (σύμφωνα με το δικηγόρο των εναγουσών), δεδομένης της όλης συμπεριφοράς της Δημοκρατίας τόσον για την περίοδο 1974-2000 αλλά και για τον τρόπο διεξαγωγής της διαδικασίας αυτής και ειδικά της γραμμής που επέλεξε να ακολουθήσει και της όλης αντιμετώπισης των Εναγουσών κατά την αντεξέταση τους στη δίκη.

Γίνεται και πάλι αναφορά στην υπόθεση Γιάλλουρος (ανωτέρω), στη σελ. 13 «....οι αποζημιώσεις μπορεί να προσλάβουν επιβαρυντικό χαρακτήρα όπου η βλάβη είναι ποικιλοτρόπως βαριά και σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να προσλάβουν τιμωρητικό χαρακτήρα προς παραδειγματισμό.....».

Ακόμη αναφέρει η απόφαση ότι «.....ο παραδειγματισμός μέσω των αποζημιώσεων έχει περιοριστεί στην Αγγλία .....» Σελ. 20. Κατά συνέπεια δεν έχει αποκλειστεί και είναι η θέση των Εναγουσών ότι ούτε στην Κύπρο έχει αποκλειστεί είτε αυτό συνεπάγεται την εφαρμογή του κοινοδικαίου (common law) είτε ως εξέλιξη του ιδίου του Κυπριακού Δικαίου.

Η Αγγλική απόφαση *Thompson v. Commissioner of Police 1997 2All ER762*, η οποία πραγματεύεται το θέμα των τιμωρητικών αποζημιώσεων για συμπεριφορά της Αστυνομίας είναι σχετική.

Παραπέμπω στη σελ. 763 όπου αναφέρει:

«(2) where there was evidence to support a claim for exemplary damages, the jury should be told that it was possible, in exceptional cases, to award damages to punish the defendant where there had been conduct (including oppressive or arbitrary behavior) by police officers which deserved exceptional remedy. Such damages were unlikely to be less than £5,000 and might be as much as £25,000 with an absolute maximum of £50,000 in cases where officers of at least the rank of superintendent had been directly involved in the misconduct....»

Μάλιστα όχι μόνο υπάρχει το ενδεχόμενο για επιδίκαση τέτοιων αποζημιώσεων αλλά ένας από τους παράγοντες που μπορούν να ληφθούν υπ' όψη είναι και ο τρόπος που η διαδικασία και η δίκη διεξάγεται όπως αναφέρεται στη σελ. 775 της πιο πάνω απόφασης.

«....Aggravating features can also include the way the litigation and trial and conducted. (The aggravating features listed take account of the passages in the speech of Lord Reid in Broome's case [1972] 1All ER 801 at 836, [1972] AC 1027 at 1085 and Pearson LJ in McCarrey v Associated Newspapers Ltd (No 2) [1964] 3 All ER 947 at 957, [1965] 2 QB 86 at 104-105).....»

Σχετική, στα πλαίσια της κυπριακής νομολογίας είναι και η *Papakokkinou and Others v. Princess Zena De Tyra Kanther, (1982) 1 CLR. 23*, όπου το Ανώτατο Δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψη την αγγλική και κυπριακή νομολογία κατέληξε στο εξής:

«... The fact is that conduct accompanied by a marked element of arrogance, insolence or malice, may justify an award of exemplary damages, particularly if it tends to humiliate the victim of the tort...» και συνεχίζει « ... If we were required to choose between two streams of authority, our inclination would be, as presently advised, to follow the wider approach that permits the award of exemplary damages for tortious conduct whenever such conduct is so intrinsically blameworthy as to deserve punishment from a civil court. In this way, civil law would retain an effective armoury for the suppression of contumacious conduct out of keeping with minimum acceptable norms of behavior».

Τέλος, αναφορά μπορεί να γίνει στην υπόθεση *Varnava and Others v. Turkey* (ανωτέρω). Εκεί το Δικαστήριο επανέλαβε ότι το Άρθρο 41 της Σύμβασης δεν του επιτρέπει να επιδικάζει τιμωρητικές αποζημιώσεις αλλά διαφοροποίησε τη θέση του από αυτή των Εσωτερικών Δικαστηρίων τα οποία κατά συνέπεια θα μπορούσαν. Η αναφορά στην παρ. 156 είναι σχετική.

«.....The Court would also emphasize that Article 41 of the Convention does not provide a mechanism for compensation in a manner comparable to domestic court systems nor for imposing punitive sanctions on respondent Governments (Orhan v. Turkey, no. 25656/94, § 448, 18 June 2002).....»

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει τιμωρητικές αποζημιώσεις και η συγκεκριμένη περίπτωση θεωρώ ότι είναι δόκιμη. Η Δημοκρατία παραβίασε τα εκ του Νόμου και εκ των Διεθνών Συνθηκών απορρέοντα δικαιώματα των Εναγουσών όπως έχει ήδη αναλυθεί πιο πάνω. Θα πρέπει επιπρόσθετα να ληφθεί υπ' όψιν ότι οι παραβιάσεις αυτές έγιναν από τις Αρχές στις οποίες οι Ενάγουσες είχαν δείξει εμπιστοσύνη και εναπόθεσαν όλες τις ελπίδες τους. Γιατί για 25 χρόνια δεν έγιναν εκταφές στο Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λακατάμιας; Η ηγεσία, για λόγους ανεξήγητους, δεν ήθελε να κάνει αυτό που το Δίκαιο της επέβαλλε σε ένα τόσο σημαντικό θέμα. Μήπως δεν ήθελαν να παραδεκτούν ότι ορισμένοι αγνοούμενοι ήσαν πράγματι νεκροί και ευρίσκοντο θαμμένοι από το 1974 στις ελεύθερες περιοχές; Καμία απάντηση. Και γιατί το 1979-1981 έγινε επιλεκτική εκταφή στο Κοιμητήριο Λακατάμιας; Γιατί σταμάτησαν; Καμία απάντηση. Γιατί ο κατάλογος των Αγνοουμένων (Τεκμήριο 32) μόλις στις 10 Ιουλίου 2000 δημοσιεύτηκε και μόλις τότε έγινε γνωστό δημόσια ποίοι και πόσοι ήσαν οι αγνοούμενοι; Καμία απάντηση.

Είναι για τους πιο πάνω, μεταξύ άλλων, λόγους που το Δικαστήριο επιβάλλεται να επιδικάσει τιμωρητικές αποζημιώσεις διότι φαίνεται ότι η ευθύνη για τις παραβιάσεις ήτο σε όλο το φάσμα του Κυβερνητικού Μηχανισμού, από τους απλούς στρατιώτες που έκαναν τη MONΗ περισυλλογή του Αυγούστου του 1974 μέχρι την υψηλά ιστάμενη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία που πήρε την απόφαση το 1979 και το 1999 για εκταφές στις ελεύθερες περιοχές της Κύπρου!

Όμως και η όλη γραμμή της Δημοκρατίας στην υπόθεση αυτή και η συμπεριφορά στην δίκη θεωρώ ότι είναι σημαντική.

Η προσπάθεια της Δημοκρατίας να υποδείξει στις Ενάγουσες ότι ήταν ενήμερες και ότι ήταν δική τους επιλογή να επιμένουν να θεωρούν τον Πάλμα ως αγνοούμενο καθώς και η υποβολή για την

αμφισβήτηση της διαφοράς στα συναισθήματα που θα βίωναν οι Ενάγουσες αν ο πατέρας τους ήταν νεκρός και όχι αγνοούμενος είναι χαρακτηριστικές και λαμβάνονται υπόψη από το δικαστήριο όταν αποφασίζει τις αποζημιώσεις και ειδικά τις τιμωρητικές.

Το να προσπαθεί απάνθρωπα και προκλητικά η Δημοκρατία, να εξισώσει τον πόνο και την αβεβαιότητα (όπως υπάρχει ως μαρτυρία ενώπιον του Δικαστηρίου χωρίς οποιανδήποτε αμφισβήτηση) του να περιμένουν την επιστροφή του πατέρα τους με το θάνατο, στον οποίο με την πάροδο του χρόνου αποδεδειγμένα μειώνεται ο πόνος και ο οποίος σηματοδοτεί μια δύσκολη αλλά με προοπτική αρχή, είναι ακόμη ένας παράγοντας που το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του όταν αποφασίζει για τις τιμωρητικές αποζημιώσεις.

Είναι σκόπιμο επίσης να τονιστεί ότι η υποχρέωση διερεύνησης και ενημέρωσης των συγγενών βαραίνει αποκλειστικά την Δημοκρατία και δεν δημιουργεί καμία υποχρέωση στους συγγενείς. Παραπέμπω στην απόφαση του ΕΔΑΔ στην υπόθεση **Bazorkina** (ανωτέρω), απόσπασμα της οποίας παρατίθεται ακολούθως:

«What form of investigation will achieve those purposes may vary in different circumstances. However, whatever mode is employed, the authorities must act of their own initiative once the matter comes to their attention. They cannot leave it to the initiative of the next of kin either to lodge a formal complaint or to take responsibility for the conduct of any investigatory procedures»

Έχοντας υπόψη τα πιο πάνω πιστεύω ότι ένα ποσό ανάλογο της τάξης των €20.000 όπως οι αρχές που τίθενται στην υπόθεση **Thompson** (ανωτέρω), θα ήτο υπό τις περιστάσεις ορθό και δίκαιο να επιδικαστεί για κάθε Ενάγουσα υπό μορφή τιμωρητικών αποζημιώσεων. Ως εκ τούτου, επιδικάζεται ποσό ύψους €20.000 στην κάθε Ενάγουσα υπό μορφή τιμωρητικών αποζημιώσεων.

Με προβλημάτισε κατά πόσο θα μπορούσα να επιδικάσω επαυξημένες αποζημιώσεις (aggravated damages), στις ήδη επιδικασθείσες αποζημιώσεις αντί τιμωρητικές αποζημιώσεις. Θεωρώ όμως την παρούσα υπόθεση ως την καταλληλότερη για την επιδίκαση τιμωρητικών αποζημιώσεων για να καταδειχθεί πόσο εξευτελιστική, διαρκής και εξακολουθητική για σειρά ετών ήταν από μέρους της Δημοκρατίας η παράβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των εναγουσών και πόσο σοβαρές ήταν οι

συνέπειες για τις ίδιες. Θεωρώ επιεικώς απαράδεκτη την συμπεριφορά που επέδειξε η Εναγόμενη Δημοκρατία καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας με αχρείαστες αμφισβητήσεις και σκόπιμες καθυστερήσεις, ακόμα και στο στάδιο της καταχώρησης των γραπτών αγορεύσεων.

Στην περίπτωση του Χαράλαμπου Πάλμα, όπως έχει παρουσιαστεί στην παρούσα υπόθεση, η Δημοκρατία δεν επέδειξε την απαιτούμενη επιμέλεια για την φύλαξη εκείνων των στοιχείων που θα εξασφάλιζαν την δυνατότητα αναγνώρισής του αλλά ούτε προέβη στην αναγκαία και δέουσα έρευνα για διακρίβωση της τύχης του. Η Δημοκρατία ενώ είχε στην κατοχή και φύλαξή της δεδομένα, που μεταχειρίζόταν ως Απόρρητα, και που οδηγούσαν στο συμπέρασμα θανάτου ή που τουλάχιστον μπορούσαν να οδηγήσουν σε αυτό, δεν προέβη, όπως η υποχρέωσή της, σε έγκαιρη και αποτελεσματική έρευνα. Ενώ η Δημοκρατία είχε στη διάθεσή της ή σε γνώση της εναλλακτικές και αρκούντως αποτελεσματικές μεθόδους αναγνώρισης δεν προέβη σε ενέργειες για αναγνώριση του Πάλμα ενώ είχε επιτρέψει εκταφές με σκοπό την αναγνώριση Ελλαδιτών ταφέντων στο ίδιο Κοιμητήριο που ήταν θαμμένος ο Πάλμας το 1979-1981.

Τίποτα από αυτά που μπορούσαν και όφειλαν να γίνουν δεν έγιναν και την ευθύνη τη φέρει η εναγόμενη Κυπριακή Δημοκρατία.

Περαιτέρω έχει παρουσιαστεί επαρκής μαρτυρία που να καταδεικνύει ότι η Δημοκρατία παραβίασε την υποχρέωση της για σωστή και έγκαιρη ενημέρωση των συγγενών και παραβίασε έτσι το δικαίωμά τους στην αλήθεια καταδικάζοντας τις Ενάγουσες σε μια τέτοια ταλαιπωρία που φτάνει τα όρια της απάνθρωπης μεταχείρισης. Η όλη συμπεριφορά της Δημοκρατίας από το 1974 μέχρι σήμερα ήταν, το λιγότερο, ασεβής προς τις Ενάγουσες.

Δεδομένων των προαναφερθέντων, είναι η άποψη μου, ότι η Δημοκρατία έχει παραβιάσει τα εκ του Νόμου και Διεθνών Συνθηκών απορρέοντα καθήκοντα της περιλαμβανομένων αυτών που σχετίζονται με το Δίκαιο του Πολέμου με αποτέλεσμα να παραβιάσει τα ανθρώπινα δικαιώματα των Εναγουσών.

Προτού ολοκληρώσω θα πρέπει να πω ότι δεν διαφεύγει της προσοχής μου ότι στις 15 Ιουλίου 1974, μια βδομάδα πριν την εισβολή έγινε προσπάθεια κατάλυσης του κράτους και ότι στην εισβολή των τούρκων κλήθηκε να αμυνθεί η σχεδόν πλήρως αποδιοργανωμένη Κυπριακή Δημοκρατία με υπηρεσιακή κυβέρνηση. Το κράτος έγινε προσπάθεια να καταλυθεί εκ των έσσω. Όμως το κράτος υπήρχε και δεν είναι δυνατό να προβάλλει οποιεσδήποτε αιτιάσεις έναντι των δικαιωμάτων όσων έτρεξαν τότε για να

υπερασπίσουν την ύπαρξη και την ακεραιότητα του (και των συγγενών των). Ισως χωρίς τους ηρωϊκούς αυτούς νεκρούς να μην υπήρχε σήμερα η Κυπριακή Δημοκρατία

Περαιτέρω ας σημειωθεί ότι παρότι η Δημοκρατία καταδικάστηκε ήδη σε παρόμοια υπόθεση (βλέπε *Βάσος Βασιλείου κ.α. ν Κυπριακή Δημοκρατίας*, Αριθμός Αγωγής 13863/2002) η Δημοκρατία δεν έχει αναλάβει ευθύνη των πράξεων και/ή παραλείψεών της αλλά εμμένει σε δικαστικούς αγώνες με αντίδικους τους συγγενείς των μέχρι πρότινος αγνοούμενων ηρώων της.

Κατά συνέπεια, εκδίδεται απόφαση προς όφελος των εναγουσών και εις βάρος της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ακολούθως:

- (α) Προς όφελος της ενάγουσας 1 για ποσό €132.000 ως Γενικές Αποζημιώσεις πλέον €20.000 ως τιμωρητικές αποζημιώσεις πλέον νόμιμο τόκο από την ημερομηνία καταχώρησης της αγωγής πλέον έξοδα όπως θα υπολογιστούν από τον Πρωτοκολλητή και εγκριθούν από το Δικαστήριο.
- (β) Προς όφελος της ενάγουσας 2 για ποσό €66.000 ως Γενικές Αποζημιώσεις πλέον €20.000 ως τιμωρητικές αποζημιώσεις πλέον νόμιμο τόκο από την ημερομηνία καταχώρησης της αγωγής πλέον έξοδα όπως θα υπολογιστούν από τον Πρωτοκολλητή και εγκριθούν από το Δικαστήριο.
- (γ) Προς όφελος της ενάγουσας 3 ποσό €66.000 ως Γενικές Αποζημιώσεις πλέον €20.000 ως τιμωρητικές αποζημιώσεις πλέον νόμιμο τόκο από την ημερομηνία καταχώρησης της αγωγής πλέον έξοδα όπως θα υπολογιστούν από τον Πρωτοκολλητή και εγκριθούν από το Δικαστήριο.

[Υπ.] Μ. Παπαμιχαήλ, ΑΕΔ

Πιστό αντίγραφο

Πρωτοκολλητής

/μκστ

